

T.C

**MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ**

**NEHCÜ'L BELAĞA'YA GÖRE DİN, AHLAK VE
DEĞER EĞİTİMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Gülbahar AYDIN

İSTANBUL, 2019

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

NEHCÜ'L BELAĞA'YA GÖRE DİN, AHLAK VE
DEĞER EĞİTİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Gülbahar AYDIN

Danışman: Dr. Öğr. Üye. Ramazan GÜREL

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi Gülbahar Aydın'ın NEHCÜ'L BELAĞA'YA GÖRE
DİN.AHLAK VE DEĞER EĞİTİMİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
8.08.2019 tarih ve 2019-25/6 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 03 / 09 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN GÜREL	
2	Jüri Üyesi	Prof. Dr. NURULLAH ALTAŞ	
3	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi GÜLSÜM PEHLIVAN AĞIRAKÇA	

ÖZET

Hz. Ali tüm yaşamı boyunca Kur'an ve sünnetin yolundan ayrılmayan Kur'an ahlâkıyla hareket etmeye çalışan önemli şahsiyetlerden birisidir. Halifeliği boyunca bir lider olarak halkı eğitmeyi bir sorumluluk olarak görmüş ve din, değerler ve ahlâkı ilgilendiren veciz sözler söylemiştir. Nehcü'l Belağa onun hayatından kesitler sunan ve öğretim metotlarını gösteren önemli eserlerinden biridir. Hz. Ali söylediği her şeyi yaşamının imamın asli vazifesi olduğuna inanan biri olarak yaşamı boyunca halkına örnek olmuş ve dönemindeki tüm güçlülere rağmen İslam ahlâkı ve değerlerini korumuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Değerler, Ahlâk, Ali, Nehcü'l Belağa

ABSTRACT

Hz. Ali is one of the important personalities who have not been separated from the way Qur'an and Sunnah throughout his life and who try to behave with the moral values of the Qur'an. Throughout his caliphate, he considered it a responsibility to educate the public as a leader, and he spoke saying (motto) about religion, values and morality. Nehcü'l Belağa is one of his important works which presents sections of his life and shows his teaching methods. Hz. Ali, who believes that living everything what he says is the essential duty of faith, has been an example to his people throughout his life and has maintained Islamic morality and values despite all the difficulties of his time.

Key words: Religion, Values, Morality, Ali, Nehcü'l Belağa.

ÖNSÖZ

İnsan yaratılışı itibariyle toplumsal bir varlıktır. İhtiyaçlarını karşılamak ve ahlâki kemale ulaşabilmek için sosyal bir yaşama ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar yaşam gereksinimlerini elde etmek için bireysel olarak çalışması gerekse de her ihtiyacını tek başına karşılayabilmesi mümkün değildir. Bu sebeple diğer bireylerle yardımlaşmak ve onların bilgi birikiminden faydalanmak insanoğlu için zaruret haline gelmektedir.

İnsan bir takım ihtiyaçlarını ancak toplumsal yaşamla gidermekte ve toplumla ilişkisi nispetinde kemale ermektedir. Değerleri belirleyen din ve kişinin içinde yaşadığı toplumdur. Artık dünyanın da açık bir topluma dönüştüğünü düşündüğümüzde toplumlar birbirinin ahlâki kemalini belirlemektedir. Manevi yaşantısı ihmal edilmiş birey ve toplumlar negatif etkilere daha fazla maruz kalmakta ve toplumsal çöküşler hızlanmaktadır. Bu etkilerden korunmanın en etkili yolu Kur'an ve sünnet ölçüsüne göre hareket etmek ve içinde bulunulan zamana göre değişime açık olmakla mümkündür.

Hz. Ali, devrinin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak değişime ve gelişime daima açık bir siyaset ve eğitim şeklini benimsemiş fakat istikametten de ayrılmamıştır. Onun vizyonu din eğitimcilerine bir yol olmalı ve günümüze ışık tutmalı; böylelikle ideal toplum hedefine ulaşabilmek gayreti bir hedef olarak benimsenmelidir.

Çalışmamın başından itibaren yol gösteren ve ilmi desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ramazan GÜREL'e, eserin orijinal metnini okumamda yardımcı olan Halil KENDİR Bey'e eserin şerhlerine ulaşmamda ve eserin muhtevasıyla ilgili her türlü araştırmada kıymetli yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN Hocama, manevi desteği ve fedakârlıkları için kıymetli eşim Hüseyin AYDIN'a, kızlarım Ebru Dila ve Zeynep Didem'e ve beni destekleyen, moral veren tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Gülbahar Aydın (Ağustos, 2019)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	<i>i</i>
ABSTRACT	<i>ii</i>
ÖNSÖZ	<i>iii</i>
KISALTMALAR	<i>vi</i>
GİRİŞ	<i>1</i>
1.ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE AMACI	2
4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	3
5. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	4
6. GENEL BİLGİLER	9
6.1. Hz. Ali'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği	9
6. 2. Nehcü'l Belağa'yı Tanımaya Dair Bilgiler.....	15
6. 3. Hz. Ali Dönemindeki Siyasi Olayların Nehcü'l Belağa Üzerindeki Etkisi	21
6. 3. 1. Hz. Osman Devrindeki Siyasi Olayların ve Hz. Osman'ın Öldürülmesinin Nehcü'l Belağa'ya Etkileri.....	24
6. 3. 2. Gadir-i Humm Olayı ve Hz. Ali'nin Hilafetinin Nehcü'l Belağa'ya Etkileri ..	25
6. 3. 3. Cemel Savaşı'nın Nehcü'l Belağa'ya Etkileri.....	29
6. 3. 4. Sıffin Savaşı'nın Nehcü'l Belağa'ya Etkileri	30
6. 3. 5. Tahkim Olayının Siyasi Sonuçları ve Nehcü'l Belağa'ya Etkileri	32
1. NEHCÜ'L BELAĞA'DA DİN EĞİTİMİ	35
1.1. NEHCÜ'L BELAĞA'DA İMAN EĞİTİMİ	40
1. 1. 1. Nehcü'l Belağa'da Allah'a İman	41
1. 1. 2. Nehcü'l Belağa'da Peygamberlere İman	46
1. 1. 3. Nehcü'l Belağa'da Meleklerle İman.....	53
1. 1. 4. Nehcü'l Belağa'da Kitaplara İman	55
1.1. 5. Nehcü'l Belağa'da Ahirete İman	58

1. 1. 6. Nehcü'l Belağa'da Kaza ve Kadere İman	65
1.2. NEHCÜ'L BELAĞA'DA İBADET EĞİTİMİ.....	71
1.2.1. Namaz	72
1.2.2. Zekât- Sadaka- İnfak	74
1.2.3. Oruç.....	77
1.2.4. Hac ve Umre	78
1.2.5. Kurban.....	80
1.2.6. Kur'an Okumaya Teşvik	80
1.2.7. Salih Amel.....	81
1.2.8. Dua- Tövbe- Hamd- Şükür.....	82
1.2.9. Farzlara Riayet ve Sünneti Koruma	87
2.NEHCÜ'L BELAĞA'DA AHLÂK VE DEĞER EĞİTİMİ.....	90
2.1. Adalet.....	98
2.2. Doğruluk	103
2.3. Sevgi.....	109
2.4. Saygı.....	113
2.5. Sorumluluk.....	117
2.6. Tevazu.....	120
2.7. Sabır	123
2.8. Takdir	127
2.9. Güvenilirlik (Emanet)	131
2.10. Merhamet	134
2.11. Diğer Ahlaki Değerler.....	137
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA.....	161

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen madde
b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitim Merkezi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi
s.	: sayfa numarası
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİF	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ü.	: Üniversitesi
Vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

İslam'ın en erken dönemlerinden itibaren üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında din, ahlâk ve değerlere ilişkin konular gelmektedir. Hz. Peygamber dönemi ile İslam özelinde hayatın merkezinde konumlandırılmaya başlayan bu konularla ilgili, dört halife döneminde ve sonrasında devam ettirilen anlama, anlamlandırma ve anlatma çabaları günümüzde dahi güncelliğini korumaktadır. Dört halife döneminin son temsilcisi olan Hz. Ali'ye atfedilen ve bir nasihatler derlemesi olarak değerlendirilebilecek olan Nehcü'l Belağa adlı eser, ilgili dönemden günümüze ulaşan en önemli eserlerin başında gelmektedir. Zira eserin kendisine atfedildiği isim olan Hz. Ali, İslam tarihinde ilmi birikimi, kıvrak zekâsı, doğru anlayışı ve ferasetiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Ayrıca eserde ele alınan temel konuların din, ahlâk ve değerlerle ilgili önemli tespit ve tavsiyeler içeriyor olması da çok değerlidir. Bu durum eseri, din eğitimi tarihinde klasik dönemden günümüze aktarılacak mesajlar açısından önemli bir metin haline getiren diğer bir sebeptir.

Din eğitimi alanında geleneksel birikimi bugüne taşıyarak gelenek ile modern anlayış arasında bir bağ oluşturma, ilişki kurma çabası önemli görülmesi gereken bir faaliyettir. Bu çaba aynı zamanda, günümüz din eğitiminin problemlerine geleneksel bir yaklaşımla çözüm arama gayreti olarak da değerlendirilebilir. Bu çerçevede yapılacak akademik araştırmalar yoluyla, din, ahlâk ve değer eğitimi çalışmalarına geçmiş ve günümüz açısından bütünleştirici bir katkı sağlanmış olacaktır. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi şu şekildedir: "Hz. Ali'nin konuşma, hutbe, mektup ve vecizelerinden oluşan Nehcü'l Belağa isimli eser, günümüz din eğitimi açısından inanç, ibadet, ahlâk ve değerler eğitimi adına hangi bilgileri içermektedir ve bu bilgiler günümüz şartlarında nasıl anlaşılmalıdır?"

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu, din eğitimi açısından Nehcü'l Belağa'da, din, ahlâk ve değerler eğitimidir. Giriş bölümünde Hz. Ali'nin hayatı, ilmi kişiliği ve Nehcü'l Belağa ile ilgili genel bilgilere yer verilmiş, eserin Hz. Ali'ye nispeti tarihi bilgiler ve ilgili

rivayetler ışığında incelenmiştir. Hz. Ali dönemindeki siyasi olaylar değerlendirilerek psikolojik ve sosyolojik açıdan esere etkileri değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde, din eğitimi açısından Nehcü'l Belağa'da yer alan iman ve ibadet eğitimi ile ilgili bilgiler ve nasihatler ortaya konarak değerlendirilmeye çalışılmış, Hz. Ali'nin sözlerinden hareketle eğitim metodu incelenmiştir. İkinci bölümde ise, değerler ve ahlâk eğitimi konusu incelenmiş, Hz. Ali'nin hayatında öne çıkan ve Nehcü'l Belağa'da yer bulan değerler ve ahlâki ilkeler din eğitimi bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanmaya özen gösterilmiş, gereksiz bilgilerden sakınılmaya gayret edilmiştir. Eserde dikkat çekmek için başvurulan tekrarlar, gerek görüldüğünde çalışmada da kullanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE AMACI

Araştırmada genel olarak Nehcü'l Belağa'da yer alan ve Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalardan, mektuplardan ve hikmetli sözlerden din eğitimi ile ilgili hususlar ve ahlâki ilkeler açısından çıkarımlar yapmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, edebi ve tarihi yönden incelenmiş fakat eğitim açısından üzerinde durulmamış olan Nehcü'l Belağa'yı inceleyerek bu konudaki boşluğu bir nebze olsun giderebilmek ve özgün bir bakış açısıyla eseri değerlendirebilmektir.

Araştırmada ağırlıklı olarak literatür taraması ve içerik analizi yapılarak elde edilen bilgiler yorumlanmıştır. Araştırmayı yaparken izlenen yol şöyledir: Önce eserin birkaç çevirisi okunarak aralarındaki çeviri farkları tespit edilmiş, eserin bölümleri incelenmiş, yeri geldiğinde metnin orijinaline başvurulmuştur. Daha sonra eser baştan sona farklı nüshaları üzerinden mukayeseli bir şekilde okunarak din eğitimi ile bağlantılı konu başlıkları tespit edilmeye çalışılmış; eserdeki hutbe, mektup ve sözlerden iman ve ibadet eğitimi, ahlâk ve değerler eğitimi ile irtibatlı başlıklar tespit edilerek gruplandırılmıştır. Eserin Hz. Ali'ye nispetiyle ilgili bilgilere ulaşmak için İslam tarihi, hadis, kelim ve edebiyatla ilgili çalışmalar araştırılmış, iki farklı görüş arasındaki bilgiler fişlenmiştir.

Eserin müellifi Seyyid Radi'nin çalışmaları ve hayatı incelenmiş, müellifin esere etki edip etmediği ile ilgili bilgiler derlenmiştir. Hz. Ali'nin yaşadığı dönemin ve ilmi

kişiliğinin esere etkisi araştırılmış, dönemin sosyal ve siyasi olaylarının eseri etkileyen yönleri belirlenmiştir.

Çalışmada psikoloji, sosyoloji, eğitim, tarih, siyaset, edebiyat ve hadis bilimlerinin verilerinden faydalanılmış, zaman zaman ayetler kullanılmıştır. Ayetlerin belirlenmesinde Ömer Özsoy ve İlhami Güler'e ait *Konularına Göre Kur'an* adlı eserden faydalanılmış, ayet mealleri verilirken *DİB meali* esas alınmıştır. Hadislerin belirlenmesinde *Kütüb-i Sitte* esas alınmıştır.

Çalışma boyunca ağırlıklı olarak iki çeviri merkeze alınmış, zaman zaman farklı çevirilere müracaat edilmiştir. Başvurulan ilk çeviri Muhammed Abduh şerhini esas alan Adnan Demircan çevirisidir. Diğer çeviri Subhi Salih'i esas alan Kadri Çelik çevirisidir. Eserin orijinal metninin Arapça olmasından ve içeriğinde edebi ifadelerin fazlalığından dolayı çalışma esnasında zaman zaman eserin orijinal metnine başvurulmuşsa da çalışmayı ağırlıklı olarak çeviriler şekillendirmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Çalışmanın kapsamı Nehcü'l Belağa'da din, değerler ve ahlâk eğitimi olarak belirlenmiş, eserde öne çıkan hutbe, veciz sözler ve mektuplardaki öğüt ve uyarılar din eğitimi açısından değerlendirilmiştir. Hz. Ali'nin tarihi bir şahsiyet olması nedeniyle İslam Tarihi'nin verilerine de başvurulmuş fakat bu verilerin kullanımı esere yansıyan boyutlarıyla sınırlandırılmıştır.

Çalışma çok kapsamlı bir muhteva içerdiğinden metinlerin konu ile bağlantılı, öne çıkan kısımları alıntılanmış ve aynı metin bazen din eğitimi bazen değer ve ahlâk eğitimi bahsinde geçtiği için çalışma içinde tekrarlara başvurmak zorunda kalınmıştır. Zorunlu olmadıkça tekrardan uzak durulmakla birlikte bazen bir kavrama birden fazla yerde değinilmiştir. Örneğin şükür ve hamd kavramı dua başlığı adı altında ibadet eğitiminde ve takdir başlığı adı altında değer eğitiminde açıklanmıştır. İki başlık altında ilgili kavramların farklı yönleri vurgulanarak tekrardan uzak durulmaya gayret edilmiştir. Ayrıca metnin edebi yönden zor bir metin olması dolayısıyla bazı ifadelerin özel olarak açıklanması gerektiği için orijinal metnin zaman zaman kontrol edilmesiyle birlikte Türkçe çeviri merkeze alınmıştır. Çevirilerde ulaşılabilen tüm yayınlar taranmakla birlikte Demircan ve Çelik çevirisi mukayese edilerek alıntılarda kullanılmıştır.

Çalışmada değerlerin fazlalığı sebebiyle en çok öne çıkan değerler gruplandırılmış, birbirine yakın değerler ortak bir değer olarak açıklanmıştır. Değerlerle ilgili kavramsal tanımlar detaylandırılmamış, eserdeki vurgusu ön plana çıkarılmak istenmiştir. Hz. Ali'nin hayatında karşılık bulan ahlâki unsurlar belirlenmiş, bir devlet adamı olması sebebiyle özellikle siyaset, yönetim ve savaş ahlâkı ile ilgili ahlaki değerler üzerinde durulması tercih edilmiştir.

Hz. Ali'nin Nehcü'l Belağa dışında kaleme aldığı başka eserleri de mevcuttur. Çalışma Nehcü'l Belağa ile sınırlı tutulmuş, Hz. Ali'nin yaşamı ve bireysel örneklığı esere yansıyan kısımlarıyla değerlendirilmiş, örneğin kahramanlığı ve cesareti gibi mümeyyiz vasıfları eserde yer almadığı için bu vasıflara bazı göndermeler yapılmakla yetinilmiştir.

5. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Nehcü'l Belağa ile ilgili önemli şerhlerden bazıları şunlardır:

1. *Nehcü'l Belağa Şerhi*, Eb'ül Hasan Ebu Turab Ali b. Ebi Talib Abdimenaf, (şerh eden: Eb'ül Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa Alevi Şerif Radi)
2. *Nehcü'l Belağa Şerhi*, Ebü'l Hasan Ebu Turab Ali b. Ebi Talib Abdimenaf Ali, (şerh eden: İmam Muhammed Abduh (der. Ebü'l Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa Şerif Radi), Dar'ul Marife, Beyrut, 2005, c. 1-4.
3. *Şerh-u Nehci'l Belağa*, İbn Eb'il Hadid ' İzzuddin Ebu Hamid Abdulhamid b. Hibetullah el- Medaini, Ta'lik: Hüseyin el-Alemi li'l Matbu'at, Beyrut, 1995: 20 ciltten oluşan hacimli bir eserdir. Eserin en kapsamlı şerhlerinden biridir.

Çalışmada Abduh tarafından yapılan şerh dikkate alınmıştır. Abduh, eseri kendi içinde 4 bölüme ayırmış, her bir bölüme cüz adı vermiştir. Birinci ve ikinci kısımda hutbeler ve çeşitli konuşmalar, üçüncü kısımda mektuplar, son kısımda ise hikmetler ve vecizeler bulunmaktadır. Abduh yeri geldikçe dipnotla açıklamalar vermiştir Demircan tercümesine esas aldığı bu şerhin kabul gören metinlerden biri olduğunu ifade etmiştir.¹ Çalışmada Arapça metin olarak Abduh şerhine müracaat edilmiş olup, Demircan'ın çevirisiyle uyum içinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada Abduh şerhinden direk alıntı yapılan yerler olmuş fakat metnin edebi değerine zarar vermemek için çevirilerden faydalanılmıştır.

¹ Eş- Şerif er- Radi, (çev. Adnan Demircan), İstanbul, Beyan Yay, 2016, s.12.

Nehcü'l Belağa birkaç farklı çeviriyle Türkçeye aktarılmıştır. “*Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*” başlığıyla Abdulkaki Gölpınarlı tarafından yapılan çeviri eserin en çok bilinen tercümelerden biridir. Gölpınarlı, serbest bir çeviri tekniği kullanmış ve metinlerin bir kısmını kitaba almamıştır. Esere yazdığı önsözde Radi'nin kaynaklarından bahsetmiş ayrıca Radi'nin tarih kitaplarından da faydalandığını beyan etmiştir. Gölpınarlı tercümede Muhammed Abduh şerhini esas aldığını bildirmiştir. Gölpınarlı eseri üç kısma ayırmıştır. İlk kısmı hutbe ve hitabelere, ikinci kısmı mektuplara, son kısmı hikmet ve vecizelere ayırmıştır. İlk kısmı konularına göre tasnif etmiş, mektup ve vasiyet kısmında kronolojik bir tasnif yapmış, son kısımda ise yine konu tasnifi yapmıştır. Son kısma Nehcü'l Belağa'da bulunmayan fakat Gurer'ul Hikem'de bulunan sözlerden eklemeler yapmıştır. Gerekli görülen yerlerde ayet, hadis ve izahatlarla dipnot düşülmüş ve her bilgi için kaynak gösterilmiştir. Eserde bazı eksiltmeler yapmış, önemli bulduğu hutbeleri tercüme etmiştir. Bu sebeple 198 hutbe yer almaktadır. Mektuplarda eksiltme yapmamıştır. Sözlere eklemeler yapmıştır.²

Adnan Demircan tarafından “*Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*” adıyla çevrilen ve Beyan Yayınları tarafından basılan eser, Nehcü'l Belağa'nın bir diğer Türkçe tercümesidir. Demircan, kitabın sunuş kısmında kendi ifadesiyle Muhammed Abduh şerhini esas aldığını belirtmiştir. Zaman zaman el- Hadid'in şerhinden de yararlanmış. Çeviride Radi'nin orijinal metninden kitapta yer almasını gerekli gördüğü açıklamaları yıldızlı dipnotla göstermiştir. Demircan çeviri sırasında metne bağlı kaldığını ve gerekli durumlarda bazı küçük eklemeleri köşeli dipnotla verdiğini belirtmiş ve Abduh'un açıklamalarından, Eb'il Hadid'in de şerhinden yararlandığını belirtmiştir. Demircan çeviride kişisel görüş belirtmemeye özen göstermiştir. 408 sayfalık eseri üç bölüme ayırmıştır. İlk bölüm hutbe ve konuşmalar, ikinci bölüm mektuplar ve vasiyetler, son bölüm ise hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Ayrıca ek olarak bazı sözlerinden alıntılar verdiği kısa bir bölüm bulunmaktadır.³

“*Nehcü'l Belağa, İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Hikmetli Sözleri*” adıyla Kadri Çelik tarafından yapılan bu çeviride Subhi Salih'in nüshası esas alınmıştır.

² Abdulkaki Gölpınarlı, *Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, Kum, İran, Ansariyan Publication, 1989, s. 5-7.

³ Demircan, *a.g.e.*, s.11-27.

Gerekli yerlerde Feyz'ul- İslam nüshasına müracaat edilmiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hutbeler, ikinci bölümde mektuplar son bölümde ise hikmetli sözler bulunmaktadır. Emirnameler ve vasiyetler mektup başlığı altında toplanmıştır. Eser 627 sayfadan oluşmaktadır. Metinlerin anlaşılır olmasına dikkat edilmiş aynı zamanda orijinal metinden uzak olmamasına gayret edilmiştir. Çalışmada mukayeseli bir okuma yapılmış ve metinler Demircan çevirisiyle karşılaştırma yapılmış, benzerlik ve farklılıklara göre çalışmanın çerçevesi belirlenmiştir.

“*Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri*” başlığıyla Beşir Işık, M. Vesim Taylan ve Faruk Bozgöz tarafından hazırlanan tercüme Subhi Salih baskısını esas almıştır. Esere ekleme veya çıkarma yapılmamış tam metin olarak tercüme edilmiştir. “*Şia'da Hadis ve Nehcü'l Belağa*” ismiyle Hikmet Gültekin tarafından hazırlanan doktora tezi daha sonra kitap olarak basılmıştır. Yazar önsözde bu çalışmada kitabın müellifinin tespiti, kaynakları, Hz. Ali'ye nispetinin sıhhati ve içeriği gibi konulara cevap aradığını belirtmiştir. Eserin tüm bölümlerinden seçmeler yapılmış, eserin lehinde ve aleyhinde söylenenlerin doğruluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Nehcü'l Belağa, Şii hadis anlayışına göre değerlendirilmiştir.⁴ Eser 467 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmada eserin Hz. Ali'ye nispetiyle ilgili konularda bu eserden faydalanılmıştır. “*Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları*” ismiyle Ali Aksu tarafından kaleme alınan ve C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin on ikinci cildinde yer bulan makale konuyla ilgili önemli çalışmalardandır. Makalede eserin Hz. Ali'ye nispeti değerlendirilmiş ve metinlerden çıkarılan tavsiye ve uyarılar gruplandırılmıştır. “Dini ve Ahlâki Yaşam Konularındaki Tavsiye ve Uyarılar, Sosyal Olaylar Karşısındaki Tavsiye ve Uyarılar, Siyasi, İdari ve Askeri Alandaki Tavsiye ve Uyarılar, Bazı Şahıslar ve Gruplar Karşısındaki Tavsiye ve Uyarıları”⁵ şeklinde dört grupta alt başlıklardan oluşan makale de metinlerden alıntılarla tavsiye ve uyarılar belirlenmiştir. Çalışmada eserin gruplandırmalarının alt başlıkları din, değerler ve ahlâk olmak üzere değerlendirilmiş, uygun bulunan başlıklardan faydalanılmıştır.⁶ “*Nehcü'l*

⁴ Hikmet Gültekin, *Şia'da Hadis ve Nehcü'l Belağa*, Ankara, Nuhbe Yay, 2018, s.10-11.

⁵ Ali Aksu, *Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/2 - 2008,s. 35-54.

Belağa'nın Metni ve Müellifi ile İlgili Problemler” ismiyle Sıddık Korkmaz tarafından yazılan makalede ise, eserin müellifinin hayatı, görüşleri incelenmiştir. Eserin Hz. Ali'ye nispetinin tartışmalı noktaları değerlendirilmiş ve eserle ilgili problemler ortaya konulmuştur. Eserle ilgili farklı görüşleri içermesi ve hutbelerdeki ve mektuplardaki ehl-i sünnete uymayan görüşler açısından bu çalışmadan alıntılar yapılmıştır.

Nehcü'l Belağa ile ilgili Şia temelli çeviriler de bulunmaktadır. *Nehcü'l Belağa Hz. Ali'nin Buyruğu/ Kuran-ı Natık* adlı eser Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği tarafından 2000 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bir diğer çeviri ise Mushaf, İmam Ali b. Ebu Talib'in Kitabı *Nehcul Belağeh* adı ile Alican Medresesi tarafından 2007 yılında basılmıştır.

Ayrıca eserle ilgili ulaşabilen ve yer yer çalışmada faydalanılan diğer makaleler de şöyle sıralanmaktadır. Metin Yasa, “*Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Allah Anlayışı*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2/ 9 Güz 2009; İsmail Narin, “*Nehcü'l Belağa'da Yer Alan Bazı Dini Kavramlar Üzerine Mülâhazalar*”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 20, Sayı 67, Güz 2016; Veysel Nargül, “*İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü'l Belağa*”, Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, c.8, sayı 3, Eylül- Aralık 2011.

Konuyla ilgili çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde daha çok İslam Tarihi, hadis, kelam ve edebiyat konularında eserden faydalandığını fakat din eğitimi alanında eserle ilgili çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada Hz. Ali gibi mümtaz bir şahsiyetin kendi nefsinden başlayarak önce evlatlarını, daha sonra memurlarını ve en önemlisi tebaasını dinin emir ve yasakları doğrultusunda hangi ilke ve metotlarla eğittiğini, ideal bir toplum düzenini oluşturmak noktasındaki gayretlerini anlamaya çalışarak eserden hareketle bir din eğitimi örneği sunmaya gayret edilmiştir.

Çalışmada ayrıca bazı önemli eserlerin din eğitimi bağlamında değerlendirilmesi şeklinde hazırlanan tezler incelenmiştir. Bunlardan konuyla yakınlığı bulunan birkaç tanesini tanıtılacaktır: Gamze Zengin'in, Doç. Dr. Banu Gürer danışmanlığında Marmara Üniversitesi S.B.E, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi bölümünde 2017'de hazırladığı *Nizamü-l Mülk'ün Siyasetnamesinde Değerler Eğitimi* adlı yüksek lisans tezinde bir siyaset adamının devlet, teşkilat, idare, sosyal hayat, dini yapı ve hükümdarlara yol gösterme gibi önemli bilgileri naklettiği kitabından din eğitimiyle ilgili değerler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Hz. Ali de aynı zamanda bir devlet

adamı olarak eserinde hem dini hem de sosyal hayata dair bugüne ışık tutacak öğütlerde bulunmuştur. Hz. Ali'nin diğer siyasi figürlerden farkı, sadece bir devlet adamı olmayıp aynı zamanda devrinin önemli fakihlerinden olması, çok iyi bir hatip olması, önemli savaşlarda komutanlık yapması, Hz. Peygamber'in dizi dibinde yetişmesi ve en önemlisi mümtaz bir ilim adamı kimliğine sahip olmasıdır.

Zengin tezinde Siyasetname'yi değerler bağlamında ele almış ve eserde öne çıkan değerleri incelemiş ve bu değerlerin korunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çalışmada daha kapsamlı bir değerlendirme ile din eğitimi ekseninde iman ve ibadet eğitimi, değerler ve ahlâk eğitiminde bazı ahlaki değerler birlikte değerlendirilmiştir. Zira eserin muhtevasında din, değerler ve ahlâka dair konular çoğu zaman aynı metnin içinde birlikte verilmiştir.

Azime Şimşek'in Prof. Yurdağül Mehmedoğlu danışmanlığında Marmara Üniversitesi S.B.E, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi bölümünde 2005'te hazırladığı yüksek lisans tezinde Nasireddin Tusi'nin Ahlâk ve Eğitim Anlayışını incelemiştir. Şimşek, Tusi'nin eseri Ahlâk-ı Nasiri'yi din eğitimi açısından inceleyerek, eserde dikkat çeken ahlâki ilkeleri günümüz açısından değerlendirmiş ve Tusi'nin eğitim görüşünü belirlemiştir. Tusi, bireysel ve toplumsal ahlâkla ilgili kuralları anlattığı eserinde siyaset ahlâkından da bahsetmiş ve siyasetçilerin ve halkın uyması gereken ahlâki kuralları belirtmiştir. Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali de aynı şekilde halkın Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riayet eden lidere karşı görevlerinden sıklıkla bahsetmiştir. Siyaset ahlâkı ve saygı değerlerinin içinde ele alınan bu konuda Hz. Ali mutlak itaati öğütlemiştir. Şimşek çalışmasını ahlâk ve eğitimle sınırlandırmıştır. Bu çalışmada yukarıda da belirtildiği üzere metinlerde, din, değer ve ahlâkın çoğunlukla birlikte ele alınması sebebiyle daha geniş kapsamlı bir çalışma tercih edilmiştir.

Bir diğer çalışma ise Suat Aksakal'ın Prof. Dr. Mehmet Faruk Bayraktar danışmanlığında Marmara Üniversitesi SBE, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda 2013 yılında hazırladığı *Maverdi'nin Edebü'd -Dünya ve'd- Din Adlı Eserinde Ahlâk Eğitimi* başlıklı yüksek lisans tezidir. Aksakal bu çalışmada Maverdi'nin ahlâk anlayışı ve değerler sistemini incelemiş; sevgi, ülfet, adalet ve güven değerlerini açıklamıştır. Maverdi'nin şahsiyet anlayışı ve ahlâk eğitimi bahsinde şahsiyet gelişiminde ibadetin etkisine değinmiş, şahsiyet bütünlüğüne vesile olan ahlâki davranışları gruplamıştır. Hz. Ali, Nehcü'l Belağa'da iyi bir insan ve iyi bir kul olmak

için bulunması gereken ahlâki değer ve davranışlardan bahsederken Hz. Peygamber ve Kur'an'ı referans göstererek Maverdi'den yıllar önce İslam'ın ve ortak aklın kabul ettiği değerleri ve davranışları bizzat kendi örnekliliği ile öğütlemiştir. Bu çalışmada bazı ortak değerler ele alınmakla birlikte Nehcü'l Belağa ve Hz. Ali özelinde ortaya çıkan dini ve ahlâki davranışlar ve Hz. Ali'nin esere yansıyan örnekliliği üzerinde durulmuştur.

Çalışma din eğitimi bağlamında alana katkı sunmak gayretiyle hazırlanmıştır. Eser din eğitimi açısından ilk defa değerlendirilmiş olup bir boşluğu doldurması ve faydalı olması en büyük arzumuzdur.

6. GENEL BİLGİLER

6.1. Hz. Ali'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Hz. Ali (r.a), hicri 599 yılında Mekke'de doğmuştur.⁷ Annesi Fatma, oğluna kendi babasının ismi olan ve “aslan” anlamına gelen “Esed” ismini, başka bir rivayete göre ise aynı anlama gelen “Haydar” ismini vermiştir.⁸ Hz. Muhammed (a.s), Ali'nin dünyaya gelmesine çok sevinmiş, Esmâ-i Hüsna'da geçen Allah'ın güzel isimlerinden biri olan ve “yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak” anlamlarına gelen Ali ismini amcasının oğlunun ismi olarak belirlemiştir. Hz. Ali'nin kaynaklarda zikredilen birçok lakabı olmakla birlikte bunlardan en öne çıkanları, Allah'ın razı olduğu anlamına gelen “Murteza” ve Hz. Peygamber'in kullandığı ve “toprağın babası” anlamına gelen “Ebu't-turab”tır. Bu lakabı Hz. Peygamber verdiği için Hz. Ali'nin Ebu't-turab lakabını çok sevdiği rivayet edilmiştir.⁹ Hayatında hiç puta tapmadığı için kendisine “kerramallahü veche” de denmiş, halifeliği sürecinde de “Emiru'l- mü'minin” olarak çağırılmıştır.¹⁰ Künyesi ise ilk oğlu Hz. Hasan'a nispetle Ebu'l Hasan'dır. Hz. Ali, kendisi adına yazılan birçok şiirde künye ve lakaplarıyla anıldığı için bu künye ve lakaplardan haberdar olmak duruma göre önem arz etmektedir. Örneğin Nev'i, divanında şöyle demektedir:

⁷ Adnan Demircan, *Ali- Muaviye Kavgaı*, İstanbul, Beyan Yay, 2002, s.37.

⁸ Meliha Yıldırım, “*Türk Edebiyatında Hz. Ali*”, Hz. Ali Sempozyumu, (08-10 Ekim 2004 Bursa), haz. M. Selim Arık, Bursa, İl Müftülüğü, 2005, s.221.

⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emiri, Hz. Ali*, İstanbul, Derin Yayınları, 2004, s.12; İmam Suyuti, *Halifeler Tarihi*, (ter. Abdullah Gündüz), İstanbul, Asalet Yayınları, 2018, s.202.

¹⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, “*Ali*” md, İstanbul, DİA, 1989, c.2, s.374; İmam Suyuti, s.201.

“Kadr ile başı göklere irmişti gerçi kim

Alçak gönüllü olduğu çün dindi **Bu-türab**”¹¹

Hız. Ali küçük yaşlarından itibaren Hız. Peygamberin yanında büyümüşür. Hız. Peygamber yanında büyüdüğü ve diğer amcalarından farklı bir yeri olan Ebu Talip ve ailesinden özel bir ilgi görmüş ve yengesi Fatma’yı annesi kabul edecek kadar ona saygı duymuştur. Bu nedenle evlendikten sonra bir kıtlık yılında Resulullah, amcası Abbas’a “Gidelim de Ebu Tâlib’in yükünü hafifletelim” buyurarak kendisi Ali’yi, Abbas’ta Cafer’i yanına almıştır. Hız. Peygamberin bu davranışı amcası ve ailesiyle ilişkilerinin çok iyi olduğunun bir işaretidir.¹² Hız. Ali hicrete kadar peygamberin evinde kalmış, beş yaşında geldiği bu mutlu hanede on sekiz yıl boyunca Hız. Peygamber’in terbiyesi altında yetişmiştir.¹³

Hız. Ali, Peygamber risaletle görevlendirildiğinde ona ilk iman edenler arasında olmuştur.¹⁴ On yaşında İslam’a girdiği bilinmekte olup bu dini kabul eden ikinci kişidir.¹⁵ Hız. Peygamberin en yakınında bulunan ve risaletle birlikte davetin tüm aşamalarında Peygamberi yalnız bırakmayan Hız. Ali’nin dini tecrübesi, kişiliğinin ve duygu dünyasının oluşumunda önemli bir yer tutmuştur.¹⁶ Hız. Ali’nin sahabe arasında samimiyeti ile öne çıkan bir kişilik olmasında Hız. Peygamberin ona her konuda güvenmesi ve onun da her defasında sadakat göstermesi önemli bir yer tutar. Nitekim hicret emri geldiğinde Hız. Peygamber Hız. Ali’yi yanına çağırıp, kendi yatağına yatmasını istediğinde o, bu isteği hemen kabul ederek Hız. Peygamber’in güvenine layık bir davranış göstermiştir.¹⁷ Hız. Peygamberi yatağında bulamayan müşriklerin tüm zorlama ve tehditlerine rağmen onun yerini söyleyerek sadakat ve cesaretini göstermiştir. Peygamberin kendisine verdiği tüm emirleri yerine getirerek onun borçlarını ödemiş, emanetleri teslim edip Hız. Peygamber’den hicret izni çıkıncaya

¹¹ Leyla İlkay Özsüer, “*Abdulkaki Gölpınarlı’nın Eserlerinde Hız. Ali Tasavvuru*”, İstanbul, Y.lisans tezi, 2006, s.15; İmam Suyuti, s.201; Yıldırım, s.221-222 (Ali; “İzzet, şeref ve hükümlanlık bakımından en yüce, aşkın” bkz. Bekir Topaloğlu, Esmâ-i Hüsnâ, DİA, 11, s.414).

¹² Eş-Şerif er-Radi, *Hız. Ali Nehcü’l Belağa Hız. Ali’nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, (çev. Adnan Demircan), s.21.

¹³ Demircan, *Nehcü’l Belağa*, s.38; Özsüer, s.15.

¹⁴ İbrahim Sarıçam, “*Hız. Ali’nin Hayatı ve Şahsiyeti*”, Hız. Ali Sempozyumu (08-10 Ekim 2004), Bursa, s.17.

¹⁵ İsmail Mutlu, *Dört Halife Devri*, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1998, s.495.

¹⁶ Er-Radi, *Nehcü’l Belağa*, (çev. Adnan Demircan), s.22.

¹⁷ Abdulhalık Bakır, *Hız. Ali ve Dönemi*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2004, s.136.

kadar Mekke’de beklemiştir.¹⁸ Peygamber de bu sevginin karşılığı olarak Hz. Ali ve ailesini Kuba’da beklemiş, onlar gelmeden Medine’ye gitmemiştir.¹⁹ Hicretten yaklaşık beş ay sonra Ensar ve Muhacir arasında kardeşlik tesis edildiğinde Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi kendine kardeş seçmiştir.²⁰ Hicretin ikinci yılında Peygamber’in kızı Hz. Fatma ile evlenmesi ve Hz. Peygamber’in soyunun Fatma’nın çocuklarından devam etmesi ise Hz. Ali ile Hz. Peygamber arasındaki bağı güçlendirmiştir.²¹

Hz. Ali İslam’ın ilk yıllarından itibaren Tebük hariç tüm seferlere katılmış, büyük başarılar göstererek İslam dünyasında kahramanlığın sembolü olmuştur.²² Cesaret ve şecaati ile meşhur olan Hz. Ali, Peygamber döneminde katıldığı tüm savaşlarda İslam’a ve Hz. Peygamber’e bağlılığını göstermiştir. Hz Ali bir yiğit ve muttaki olmasının yanı sıra duygusal bir yapıya da sahipti. Tebük seferinde Hz. Peygamber’in onu Medine’de bırakmak istemesi üzerine çıkan dedikodulardan çok rahatsız olarak Hz. Peygamber’e kendisini neden savaşa götürmediğini sormuş ve ondan “Benden sonra peygamber yok ancak sen benim vekilimsin” cevabını alarak rahatlamıştır.²³ Hz. Peygamber’in kendine verdiği tüm görevleri eksiksiz yerine getiren Hz Ali, Tevbe (Berae) suresini tebliğ etmesi istendiğinde derhal bu emri yerine getirmiştir. Yemen bölgesinin İslam’a girmesi için emir verildiğinde zorlanacağı endişesini dile getirmiş, Hz. Peygamber ona yardım etmesi için Allah’a dua etmiştir. Bu dua ile irşada yönelen Hz. Ali o bölgenin Müslümanlaşmasını sağlamıştır.²⁴

Hz. Peygamber vefat ettiğinde onu tekfin ederek son görevini yerine getirmiş ve amcası Abbas ile birlikte ailenin sözcüsü olmuştur. Ebu Süfyan ona biat etmek istediğinde dini hassasiyetini göstererek bu teklifi kabul etmemiştir. Her ne kadar yönetimin kendi hakkı olduğuna inanıyor olsa da Hz. Ebu Bekir’e biat etmiştir. Ancak mağdur edildiği duygusunun onu Kur’an hususunda uzmanlaşmaya yöneltmesi belki de Nehc’ül-Belağa’da yer alan konuşmalarındaki derinliği kuvvetlendiren en önemli unsur

¹⁸ Özşüer, s.20; Abdulbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1991, s.70; Sarıçam, s.18.

¹⁹ Özşüer, s.21.

²⁰ Kamile Ünlüsoy, *Tarihi Şahsiyeti Ve Anadolu İnanç Kültüründeki Tasavvuruyla Hz. Ali*, , Isparta, Süleyman Demirel Ü.S.B.E, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s.19; Mustafa Fayda, *Hulefa-ı Raşidin Devri*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2014, s.81.

²¹ Er-Radi, *Nehcü’l Belağa*, (çev. Demircan), s.22; Fayda, s.85.

²² Fığlalı, ” *Ali*” md, c2, s.371.

²³ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.40, Fayda, s.98.

²⁴ Ünlüsoy, s.22, Fayda, s.99-102.

olmuştur.²⁵ Hz. Ali'nin küçük yaşlardan itibaren Peygamber ocağında yetişmesi, ahlâk-ı Muhammed'i ile ahlâklanarak zühd ve takva sahibi olmasını sağlamıştır.²⁶ Faziletleriyle ilgili birçok rivayet mevcuttur. Zekâsı, kuvvetli hafızası, çalışkanlığı, ilmi, feraseti, fesahat ve belagati dilden dile aktarılarak bize kadar ulaşmıştır.²⁷

Hz. Ali, dini edebiyatımızda önemli bir yeri olmasının yanı sıra kendisine nispet edilen edebi eserlerde şair, hatip ve nasir olarak da özel bir yere sahiptir. Eserleri vefatından sonra derlenerek oluşturulmuştur. Bizzat kendinin yazdığı tek eser bir hadis sahifesidir.²⁸ Kronolojik olarak Hz. Ali'ye nispet edilen eserlerin ilki, "Divan-ü Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib" adıyla bilinen ve Şerif Murteza tarafından derlenen divandır. Bu divandaki şiirler daha sonra "Hz. Ali Divanı" adıyla farklı tercümelemlerle Türkçeye kazandırılmıştır. Divanın dışında kendisine nispet edilen manzumeler de bulunmaktadır. Bunları "Urcuze", "Cünnet-ül esma", "el-Kasidet'ül celcelutiyye", "el-Kasidet'üz-Zeynebiyye" olarak sıralayabiliriz. Hz. Ali'ye nispet edilen eserler arasında en meşhur olanı çalışmamızın ana kaynağı olan Nehcü'l Belağa'dır. Bunların dışında vecizelerinin derlendiği et-Temimi'nin hazırladığı "Gurerü'l Hikem ve Dürerü'l-Kilem" adlı eser de Hz. Ali'ye nispet edilen bir başka eserdir.

İslam Edebiyatı'nda Hz. Ali ile ilgili pek çok eser mevcuttur. Bunlar "cenknameler, faziletnameler, mevlitler, dört halifeyi tanıtan hilyeler, menkıbeler ve naatlar" şeklinde sıralanabilir.²⁹ Hz. Ali'nin faziletine ilişkin yazılan şiirlerde en fazla vurgulanan vasfı, şefkat ve merhameti neticesinde ortaya çıkan sehavetidir. Şiirlerde ahlâki vasıflarının ihsan, lütuf, kerem gibi kavramlarla dile getirilmesinin sebebi olarak Kur'an-ı Kerim'de Maide suresinin 55. ayetinin Hz. Ali'nin namazda iken mescide gelen bir dilenciye yüzüğünü sadaka olarak vermesi üzerine nazil olduğu rivayetidir. Ayetin mealinde şöyle buyrulmaktadır: "*Sizin veliniz ancak Allah'tır, Peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.*" Bu güzel vasıfların şiire yansımaları olarak Cemali Divanı'ndaki örnekte sehaveti, ihsan kaynağı olarak nitelenmiştir.

²⁵ Er-Radi, Nehcü'l Belağa, (çev. Demircan) , s23

²⁶ Fayda, s.80.

²⁷ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, c.1, s.155-156.

²⁸ Yıldırım, s.214; Yaşar Kandemir, "*Ali*" md. DİA, c.2, s.375.

²⁹ Yıldırım, s.216-220.

“Şeca’ atde odur Şir-i Yazdan

Sehavetde odur **kan-ı ihsan**”³⁰

Onu tanıtan eserlerde Hz. Ali'nin Kur'an-ı Kerim'de bildirilen emir ve yasaklara sınıksız riayet eden, takva sahibi bir insan olarak vasf edildiği görülür. Çok sade yaşadığı, dünyayı ahiret yurdu olarak gördüğü, hayatındaki örnekler ve sözlerinden anlaşılmaktadır. Zalimin karşısında durduğu, mazlumun hakkı için mücadele ettiğine dair günümüze ulaşan pek çok bilgi kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişmesi vesilesiyle güçlü kişiliğini her yönden olgunlaştıran iki önemli kaynağa sahip olmuştur. İlki, Allah kelamı Kur'an'ı Kerim, diğeri ilahi ahlâk ve edebin en büyük örneği olan Hz. Peygamber'in bizzat kendisidir. O, Hz. Peygamberle oturup kalkmış, onunla ibadet etmiş, her halini örnek almıştır. Çocukluğundan öldüğü güne kadar Kuran'ı yaşamış ve Hz. Peygamberin sünnetine ittiba etmiştir. İbn Abdi'l Berr tarafından zikredilen bir hadiste Hz. Peygamber “*Ben ilmin şehriyim, Ali'de onun kapısıdır.*” buyurmuştur.³¹ İbn Abbas onun ilmini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Vallahi onun içi ilim ve hoşgörü ile dopdoluydu.*” Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmaması onun Kuran'ı Kerim'in ilahi bilgisine vakıf olmasına imkân sağlamıştır. Bu durumun şahsı üzerinde olumlu yansımaları kendisi şöyle ifade etmiştir: “*Rabbim bana meseleleri çok iyi anlayan bir kalp ve çok iyi konuşan bir dil vermiştir.*”

Fıkhi anlamda çok isabetli görüşler bildirmiş, özellikle Hz. Ömer (r.a) onun fıkhi bilgisinden yararlanmış, verdiği fetvaları uygulamıştır. Dini meselelere bakışı sadece hüküm vermekle sınırlı olmamış, aynı zamanda meselelerin çözümünde akla ve düşünceye de önem vermiştir.³² Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislerin çoğu fıkhi konulara dairdir.³³ Hadis uydurmak gibi çirkin bir davranışta bulunanları hoş karşılamamıştır. Hilafeti sırasında hadisleri rivayet edenlere yemin ettirmiştir. Sürekli yanında taşıdığı hadis sahifeleri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'den 586 hadis rivayet ettiği ileri sürülmüştür.³⁴

³⁰ Yıldırım, s.228-229. (bkz. Maide 5/55 TDV Meali)

³¹ *El- Cami'us- Sağır*, 1/ 415, Muhtasarı ter. ve şer. Ebü'l Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, 911/1505; haz. İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdülaziz Hatip, İstanbul, Yeni Asya Yay, 1996.

³² Abdulhalık Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, 87-99.

³³ M.Yaşar Kandemir, “*Ali. b.Ebi Talib*” md, DİA, c.2, s.375; Türkan Akkurt Kabanka, *Efendimizin Dilinden Hz. Ali'ye Öğütler*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2009, s.27.

³⁴ Bakır, s.102-105.

Hız. Ali, söylediği her Şeyi hayatında uygulayan biri olarak kişinin kendini eğitmesi konusunda Şeyle demiŐti: “*Halka imam olan kişi, halka oğut vermeden ve onları eğitmeden önce kendini eğitmelidir. O, kendi kişiliğini, diliyle ortaya koymadan önce, amelleri ve davranışları ile gösterecektir.*”³⁵ Hız. Ali insan haklarına riayet eden bir idareci olarak, Malik el- EŞter’e yazdığı emirnamesinde, Müslümanlara din kardeşi olarak, Müslüman olmayanlara da insan olarak eşit muamele yapılmasını istemiştir.³⁶ Zahitliğine bir örnek olarak, halife olduğu dönemde yamalı hırka ile dolaŐması gösterilebilir. Neden böyle gezdiği sorulduğunda cevaben” *Kalp mtevezı olur, asi nefis ram olur ve müminlere güzel örnek olur.*” buyurmuştur.³⁷ Az yediği, bazen sadece su ve arpa ekmeği ile iftar ettiği rivayet edilir. ”*Midelerinizi hayvan mezarlığı yapmayın.*” sözleriyle çok et yemekten sakındığı anlaşılmaktadır.³⁸

Hız. Ali’nin önemli vasıflarından biri de adaletle hkmetmesiydi. Bunun örneklerinden biri Hız. Ömer zamanında görülen bir davada, altı ay hamilelik süresinde doğuran bir kadın için verdiği fetvadır. Kur’an-ı Kerim’den delil getirerek, annelerin, çocuklarını iki sene emzirdiklerini ve çocuğun anne karnında kaldığı süre ve sütten kesme sresinin otuz ay olduğunu söyleyerek, kadının altı ayda doğurabileceği fetvasını vermiştir. Ömer’de bu görüşü isabetli bulmuştur.³⁹ Hız. Ali, nahiv ilminin esaslarını, genel kurallarını koyan kişi olarak da bilinmektedir. Tabiinden ed-Deli, nahiv ilmiyle ilgili bir eser hazırlamış, bu ilmi kimden aldığı sorulduğunda Hız. Ali’den öğrendiğini beyan etmiştir. İrticalen okuduğu hutbeler, anlaşılır ve akıcı bir üslupta yaptığı konuşmalar, Hız. Ali’nin nesir konusunda da mahir olduğunu göstermektedir. Fesahat ve belagatte iyi olduğunun kanıtı olarak birçok Divanı tertip edilmiş, Arapça, Farsça Őerhleri basılmıştır.⁴⁰

Buraya kadar Hız. Ali’yi, ilmi ve güzel ahlâkının Őekillendirdiđi vasıflarıyla, kısaca tanıtmaya ve onun duygu dünyasını inşa eden durumları anlatmaya alıŐtik. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında Hız. Ali ye nispet edilen Nehcü’l Belağa adlı eseri tanıtacağız. Eserin yazılıŐını etkileyen siyasi ortamla ilgili bilgiler vereceğiz. Hız

³⁵ Radi, Nehcü’l Belağa, (ev. elik), s.487.

³⁶ Sarıçam, s24-26.

³⁷ Nehcü’l Belağa, (ev. elik), s.497.

³⁸ Seyyid Ahmed Muhtar Belhi, *Şah-ı Velayet Sırr-ı Hidayet Hazret-i İmamı Ali*, (Yayına Hazırlayan Arzu Meral), İstanbul, Revak Kitabevi, 2012, s.54-57.

³⁹ Belhi, s.45-47, (bkz. Ahkaf 46/15)

⁴⁰ Belhi, s.48-53.

Ali'yi derinden etkileyen bu olaylar, kendisini yaralasa da, terbiyesinin nüvelerini oluşturan, Hz. Peygamber ve Kur'an'a bağlılığı sayesinde hak yoldan asla dönmeyen, bu yolda tek başına kalsa da sadece Hakkın rızasını kazanmak için mücadele eden bir lider, bir eğitimci olduğunu bize ispatlamaktadır.

6. 2. Nehcü'l Belağa'yı Tanımaya Dair Bilgiler

Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin konuşmalarından, mektuplarından ve veciz sözlerinden oluşan bir eserdir. Hicri 4. yüzyılda yaşamış olan eş-Şerif er-Radi tarafından derlenmiştir. Bazı kaynaklarda, eserin yazarı, Seyyid Murteza olarak kabul görmüştür.⁴¹ Eser, Hz. Ali'nin ölümünden yaklaşık 360 yıl sonra tamamlanmıştır.⁴² Müellif derlediği eserin, onu okuyup belleyenlere söz söyleme sanatının kapılarını açacağı ve edebi yeteneklerini geliştireceği kanaati taşıdığından kitabına "belagat yolu, belagat çığırı" anlamına gelen Nehcü'l Belağa ismini vermiştir.⁴³

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hutbeler, ikinci bölümde mektuplar ve üçüncü bölümde veciz sözler ve öğütler yer almaktadır.⁴⁴ İlk bölümde yer alan 241 hutbede Allah-ü Teâlâ'dan, Resul-i Ekrem'den, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ten, dünya ve ahiretten, bazı içtimai ve iktisadi meselelerden, ilk üç halifeden ve Hz. Ali'nin yaşadığı zamana ait bazı tarihi olaylardan söz edilmektedir. İkinci bölümde yer alan 79 mektup Hz. Ali'nin Cemel savaşı öncesi, savaş devam ederken ve savaş sonrası Muaviye'ye gönderdiği mektuplar, idari mektuplar, emirnameler ve ahitnamelerden oluşmaktadır. Vecizelerin yer aldığı son bölüm 480 özdeyişten oluşmaktadır.⁴⁵ Nehcü'l Belağa'da aynı zamanda Hz. Ali'nin vasiyetlerinin de yer aldığı ifade edilmektedir.⁴⁶

Kitap önemli bir metin olarak kabul edildiği için üzerine 200 den fazla şerh yazılmıştır.⁴⁷ İlk şerh eden Radi'nin çağdaşı Seyyid Ali. b. Nasır olarak zikredilmektedir.⁴⁸ İbn Ebi'l Hadîd'in, Abbâsî halifesi Mu'tasım'ın veziri olan İmâdüddîn b. Alkame için yazmış olduğu rivayet edilen Şerhu Nehci'l Belâğa adlı eseri

⁴¹ Korkmaz, a.g.e, s.168. (Seyyid Murteza, Radi'nin kardeşidir. Bazı kaynaklarda eser ona nispet edilmektedir.)

⁴² Eş-Şerif er-Radi, *Nehcü' l Belağa Hz. Ali' nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, (çev. Adnan Demircan), 6. Baskı, İstanbul, Beyan, 2016, s. 15.

⁴³ İsmail Durmuş, "Nehcü'l Belağa" md, DİA, c.33, 2007, s.539.

⁴⁴ Seyyid Radi, *Nehcü'l Belağa, İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Hikmetli Sözleri*, (çev. Kadri Çelik), 2. Baskı, İstanbul, Kevser Yay, 2013, s.16.

⁴⁵ Durmuş, a.g.m, s.539.

⁴⁶ Sıddık Korkmaz, *Nehcü'l Belağa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler*, SÜİFD/23, S.168.

⁴⁷ Nehcü'l Belağa, (çev. Demircan), s.15.

⁴⁸ Nehcü'l Belağa, (çev. Kadri Çelik), s.18.

en meşhur ve hacimli olanıdır.⁴⁹ Nehcü'l Belağa'daki hutbeler, vasiyetler ve sözlerden bazıları ayrıca şerh edilmiştir. Şıkşikiyye hutbesi olarak bilinen hutbenin 16 tercümesi ve şerhi bulunmaktadır. Hz. Ali'nin, oğlu Hasan'a vasiyeti, el-Eşter'e yazdığı ahitname, Hemmam hutbesi ve Kaasıa hutbesi müstakil olarak şerh edilmiştir.⁵⁰

Eserle ilgili birçok tahkikli basım bulunmaktadır. Arapça baskıların en önemlileri arasında Muhammed Abduh ve Subhi Salih'in hazırladıkları sayılabilir. Abdalbaki Gölpınarlı tarafından ilk Türkçe çevirisi yapılan eserin, bu ilk çevirisi daha çok seçmelerden oluşmaktadır. Kitaba Gölpınarlı ayrıca bir de şerh yazmıştır. Birleşik Yayınları arasında çıkan ve bir komisyon tarafından hazırlanan çeviride de Nehcü'l-Belağa'nın, Subhi Salih'in hazırlamış olduğu 1966 Beyrut baskısı esas alınmış, esere herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmamıştır. Bir başka yayım ise, Gölpınarlı'nın çevirisindeki şerh kısımları çıkarılarak hutbe ve mektup bölümlerinin bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Fakat eserin kim tarafından çevrildiğine dair bilgi verilmemiştir. Eser, Adnan Demircan tarafından yeniden Türkçeye kazandırılmıştır.⁵¹

Eserin ilk kaynağı olarak, eseri derleyen Seyyid Radi'yi kabul edenler olsa da⁵² Gölpınar'lı tercüme ettiği eserin takdiminde, Radi'nin kaynaklarını ayrıca belirtmiştir. Gölpınarlı'ya göre Hz. Ali'nin hutbelerini ilk toplayan zat, Kufe'li Zeyd b. Veheb'il Cüheni'dir. Zeyd'in bu kitabı Seyyid Radi'nin zamanına ulaşmıştır. Hakem b. Zuhayr'ın da Hz. Ali'nin hutbelerini ihtiva eden bir kitabı bulunmaktadır. Seyyid Radi'ye ulaşan başka kaynaklar da mevcuttur.⁵³

Er-Radi, eserin girişinde yararlandığı kaynaklardan söz etmemekle birlikte eserin içinde bazı kitaplardan nakiller yapmaktadır. Bunların başında Cahız'ın el-Beyan ve't-tebyini, Müberred'in el-Kamil fil luğa vel-edeb'i, Yakubi'nin Tarih'i ve diğer bazı metinler yer almaktadır Eserin müellifinin, Hz. Ali'nin diğer başka kaynaklarda geçen hitabe ve mektuplarından, tarih, siyer, meğazi ve ensab kitaplarından da yararlandığı muhakkaktır.⁵⁴ Eser, derlenerek ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar çeşitli polemiklere konu olmuş, nakledilen sözlerin Hz. Ali'ye ait olamayacağı, derleyeni

⁴⁹ Korkmaz, a.g.e, s.176.

⁵⁰ Nehcü'l Belağa, (çev. Gölpınarlı), s.12-13.

⁵¹ Ali Aksu, "Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları, s.36.

⁵² Korkmaz, a.g.e, s.174.

⁵³ (çev. Abdalbaki Gölpınarlı), *Nehcü'l Belağa Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, s.6-7.

⁵⁴ Durmuş, a.g.e, s.539.

tarafından uydurulup ona nispet edildiği veya derleyenin esere kendisinden bazı kısımlar eklediği hususları özellikle Sünni âlimler tarafından tartışılmıştır.⁵⁵

Nehcü'l Belağa, Şia için Hz. Ali'ye nispeti dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'den sonra en önemli kaynak olarak görülmektedir.⁵⁶ İbn Ebi'l- Hadid bu eseri "Yaratıcının kelamının altında, beşer kitabının üstünde bir kitap" olarak tanımlamıştır.⁵⁷ Radi hutbelerin veya mektupların tamamını değil, Hz. Ali'ye nispet edilen sözlerin fesahat ve belagat açısından üstün olan cümlelerini nakletmekle yetinmiştir. Bu sebeple bazen bir hutbe sadece iki satırdan ibarettir. Radi bunu "min hutbetün lehü" şeklinde ifade etmektedir.⁵⁸

Eserin Hz Ali'ye nispetiyle ilgili birbirinden farklı iki görüş ortaya çıkmaktadır. Görüşlerin bazılarında eserin tamamen Hz. Ali'ye ait olduğu savunulurken, bazılarında da içerisindeki bir kısım ifadelerden dolayı derleyenin esere kendi görüşlerini kattığı hususlarında eleştiriler ileri sürülmüştür. Bu eleştirilerin başında kitapta yer yer ashaba yönelik saldırıların bulunması, vasî ve vasîlikten bahsedilmesi, zaman zaman gelecekte vuku bulacak sosyal olaylara yer verilmesi, vezirlerin, yöneticilerin, valilerin, kadıların ve âlimlerin yaşantılarının ve ahlâklarının şiddetle yerilmesi ve konuşma ile mektupların bir kısmının diğer kaynaklarda yer almaması gibi konular gelmektedir.⁵⁹ Demircan, bu âlimlerden biri olan, Zehebi'nin, Nehcü'l Belağa'nın Hz. Ali adına uydurulan bir kitap olduğunu iddia ettiğini ifade eder. Zehebi, eseri yazan Seyyid Radi veya Seyyid Murteza'nın Hz. Ali'ye iftira ettiğini, kitapta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e söylenmiş kötü sözler bulunduğunu, çelişkili ifadeler bulunduğunu, sahabenin dilinden farklı bir dil kullanıldığını söylemektedir.⁶⁰ Muhakkak ki kitapta yer alan bazı fikirler ve kavramlar dolayısıyla eserin Hz. Ali'ye nispetinin mümkün olmadığı savunulabilir. Misal olarak muhkem-müteşabih, nasih-mensuh gibi kavramlar Hz. Ali zamanında henüz ortaya çıkmamıştır. Kullanılan dil ve üslupta aynı şekilde eleştirilerek, Hz. Ali devrini yansıtmadığı iddia edilmektedir.⁶¹ Ayrıca Nehcü'l Belağa'nın Hz. Ali'ye nispetini problemlili bulan araştırmacılar eserde Hz. Ali'nin gayba ait bilgiler vermesi,

⁵⁵ Ali Aksu, a.g.e, s.36.

⁵⁶ Korkmaz, age, s.165.

⁵⁷ *Nehcü'l Belağa*, çev. Kadri Çelik, s.15.

⁵⁸ *Nehcü'l Belağa*, çev. Kadri Çelik, s.16.

⁵⁹ Aksu, a.g.e, s.36.

⁶⁰ Zehebi, *Mizanü'l- İtidal*, III, 124 akt. *Nehcü'l Belağa*, (Demircan), s.17.

⁶¹ Demircan, *Nehcü'l Belağa*, s.15,16; Hikmet Gültekin, *Şia'da Hadis ve Nehcü'l Belağa*, Ankara, Nuhbe Yay, 2018, s.379.

yarasa ve tavus kuşu gibi hayvanlardan bahsetmesi, Türklerin savaş taktikleri gibi hususlara değinmesi gibi konularda eleştiriler getirmekte, bu bilgilerin müellifin yaşadığı döneme ait bilgi ve inançlardan etkilendiğini söylemektedirler.⁶²

Eserle ilgili yapılan son dönem çalışmalarda da eserin Hz. Ali'ye nispetiyle ilgili bir takım problemler ileri sürülmektedir. Örnek olarak , “Şıkşikiye” ya da “Şakşakiye Hutbesi” içerisinde yer alan bazı sözler gösterilebilir. Hutbede yer alan ifadelerden bir kısmı şöyledir: “*Vallahi falanca (Hz. Ebu Bekir) onu (hilafeti) giyindi (üzerine aldı). Şüphesiz o benim ondaki yerimin (halifelikteki hakkımın) değirmenin ekseninde döndüğü kutbun yeri gibi olduğunu biliyordu.*”⁶³ Bu hutbedeki ifadeler, Şia'nın imamet iddiasını delillendirmek için uydurulmuş bir metne benzemektedir.⁶⁴ Hutbenin devamındaki ifadelerden, Hz. Ali'nin dilinden, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halife seçilmesiyle ilgili hoşnutsuzluk içeren cümleler zikredilmektedir.⁶⁵ Her ne kadar bu hutbenin muhtevasından dolayı eserin Hz. Ali'ye nispet edilemeyeceğini savunan araştırmacılar olsa da, ilgili hutbenin Hz. Ali'ye nispetinin mümkün olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır. Demircan çevirisini yaptığı bu eserin dipnotunda şu açıklamayı yapmaktadır: “Hutbede Hz. Ali, hilafet konusundaki mağduriyeti üzerinde durmakta, uğradığı bütün haksızlıklara sabreden bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.” Ayrıca eserin en meşhur şerhlerinden birini yazan İbn Ebi'l Hadid adı geçen hutbeyi Radi'den daha evvel yaşamış birçok âlimin kitabında gördüğünü belirterek, Radi tarafından uydurulması iddialarını reddetmektedir.⁶⁶ Bu sebeple Demircan da eserin, Radi tarafından uydurulmasının mümkün olmadığını dile getirerek metinlerin bir kısmının Radi'den önce yaşayan müelliflerin kitaplarında olduğunu teyit eder. Demircan'a göre, uydurulduğu iddia edilen rivayet değil, bir kitaptır ve uydurulmuş bir kitabın tamamını insanların kabul etmesi ihtimal dışıdır. Radi'nin, Ehl-i Beyt'ten olduğu ve sosyal konumu itibariyle dedesine iftira edebilmesi de akla uygun görünmemektedir. Bununla birlikte birçok müfessir de eserin tamamen Hz. Ali'ye ait olduğunu iddia etmektedir.⁶⁷

⁶² Korkmaz, a.g.e, s.181-183.

⁶³ Ebü'l Hasan Ebu Turab Ali b. Ebi Talib Abdimenaf Ali, *Nehc'ül Belağa Şerhi*, şrh: İmam Muhammed Abduh, der. Ebü'l Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa Şerif Radi, Beyrut, Dar'ul Marife, 2005, c.1,s.30

⁶⁴ Korkmaz, a.g.e, s.176.

⁶⁵ Korkmaz, a.g.e, s.177.

⁶⁶ (çev. Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.40; Gültekin, a.g.e, s.380.

⁶⁷ Abdulfettah Muhammed el- Hulv, “ Nehcü'l Belağa beyne'l- İmam Ali ve'ş- Şerif er- Radi”, s.210-213akt. (çev. Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.18.

Gölpınarlı da tercümesinde *Nehcü'l Belağa*'nın Hz. Ali'ye aidiyeti ile ilgili şöyle bir açıklama getirmektedir: “İbni Haşşab'a eserin Radi'ye ait olamayacağı söylenince Seyyid Radi ya da başkası nereden bu kudrete sahip olacak? Biz Radi'nin risalelerini görmüşüz, mensur sözlerindeki üslubu da biliriz” cevabına yer verir ve Hz. Ali gibi fesahat ve belagatte mümtaz bir şahsiyetin sözlerinin ezberlenmemesinin, kayıt altına alınmamasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁶⁸

Hz. Ali'nin özellikle ilk dönem dini ve siyasi konumu dolayısıyla, ondan aktarılan sözlerin özel bir öneme haiz olduğu, kabul edilebilir bir durumdur. Kendisine nispet edilen mektuplar yazılı bir belge olduğu için asıllarının korunmuş olması mümkün olabilir. Ancak söz ve hutbelerin insan hafızasına emanet edildiği, ezberlenebileceği gibi değiştirilebileceği de unutulmamalıdır. İnsan hafızasına emanet edilen her metnin bizzat kişiye ait olan unutkanlık, sözü yanlış anlama gibi etkenlerle veya siyasi ve dini mücadelesini desteklemek amacıyla, sözün aktarılırken üzerinde değişiklik yapılması da ihtimal dâhilindedir. Fakat bütün bu sebepler yine de metnin değerini düşürmez. Metinler belki Hz. Ali'nin ağzından çıktığı gibi muhafaza edilememiş olsa da kolektif akla uygun olarak Radi'nin derleyerek bize aktardığı ve geçmişimizi bize hatırlatan metinler olarak bugünümüze ışık tutacaktır.⁶⁹

Gültekin eserle ilgili yaptığı çalışmada Hz. Ali'ye nispetini mümkün bulduğu metinlerin ortak özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

1. Sahih hadisler bulunmakta, uydurma hadis bulunmamaktadır.
2. Şia'nın farklı görüşlerini destekleyen ifadeler bulunmamaktadır.
3. Sahabenin büyüklerini karalayan ifadeler bulunmamaktadır.
4. Kur'an'a ve sahih sünnete aykırı ifadeler bulunmamaktadır.
5. İfadeler akl-ı selime ve tarihi akışa uygundur.
6. Hz. Ali'nin nass ile tayin olduğuna dair bir ifade geçmemektedir.
7. Hz. Ali beşer üstü tavsif edilmemiştir.
8. Metinlerin büyük bir kısmı Radi'den önceki âlimlerin eserlerinde geçmektedir.⁷⁰

⁶⁸ (çev. Gölpınarlı), *Nehcü'l Belağa*, s.9-10.

⁶⁹ *Nehcü'l Belağa*, (Demircan), s.16.

⁷⁰ Gültekin, a.g.e, s.404.

Tüm görüşler ele alındığında eser için tamamen uydurma denilemeyeceği gibi, günümüze ulaştığı şekliyle Hz. Ali'ye aittir demenin de mümkün olmadığı savunulmaktadır. Çünkü kitapta yer alan kimi ifadelerden hareketle tamamını reddetmek doğru olmadığı gibi, metinlerin Hz. Ali'nin ağzından çıktığı gibi kaydedildiğini savunmak da doğru bulunmamaktadır.⁷¹ Radi, kitabı derlerken metnin edebi özelliği ve mesajına dikkat etmiştir. Kitapta bazı tekrarlar göze çarpmaktadır. Radi neden tekrarlara yer verdiğini ve bunun sebebini sözünün sonunda açıklamıştır. Kitapta özellikle tevhit ve Allah'ın sıfatları konuları sıkça vurgulanmıştır.⁷²

Radi metinleri derlerken özellikle kendi görüşüne yakın olanlara öncelik vermiştir. Eserde yer alan metinlerin önemli bir bölümünde nasihat, salih amele teşvik ve gınahtan uzak durma tavsiye edilmiştir. Dünyanın geçiciliği, dünyanın azık yurdu olduğu ve asıl menzilin, ahiret, olduğu sıkça vurgulanmıştır. Hz. Peygamber dönemi ve ashabın, Peygambere candan bağlılığı sıkça övülmüştür.⁷³

Eserde siyasi içerikli metinlerde daha ziyade, Hz. Ali'nin, hilafetinde uğradığı mağduriyetlerden söz edilmektedir. Fakat bu asla İmamiyye'nin savunduğu imamet anlayışına temel gösterilebilecek ifadeler değildir. Hz. Ali hilafet hakkından söz ederken Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir ile ilgili daha nezih ifadeler tercih etmiş ancak Talha ve Zübeyr hakkında kendisiyle savaşmaları ve biatlerinden vazgeçmeleri sebebiyle çok ağır ifadeler kullanmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ilgili adil olmaya çalıştığını ve olayın tarafı olmadığını dile getirdiği metinlerde özellikle Muaviye'yi bu olayı kullanmakla itham etmiştir. Bu hususu mektuplarında dile getirmiş, mektup ve vasiyetlerinde devlet yönetimi ile ilgili önemli görüşlerini paylaşmıştır. Hz. Ali, eserde kendi dönemini fitne dönemi olarak niteleyerek, adamlarına karşı güvensizlik içeren, devrin kötülüğüne vurgu yapan, karamsar bir tablo çizmiştir.⁷⁴

Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin yaşadığı sosyal ve siyasal şartların etkisiyle söylediği sözlerden oluşan ve onun duygu dünyasını yansıtan bir eserdir. Bu sebeple eseri okuyan aynı zamanda, o dönemin tarihine de şahitlik edecektir. Zaman zaman da onun tavsiye ve ikazlarıyla karşılaşacak; kimi zaman da Hz. Ali'nin çarpınışlarını görecektir, yalnızlığını hissedecek ve Peygamberin vefatından hemen sonraki zamanda

⁷¹ Aksu, a.g.e, s.3.

⁷² (Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.19.

⁷³ (Demircan) *Nehcü'l Belağa*, s.19.

⁷⁴ (Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.20.

dahi insanların çok hızlı bir değişikliğe uğradıklarını gözlemleyecektir.⁷⁵ Buna ek olarak okuyucu, eser boyunca o dönemin tarihiyle birlikte insan psikolojisini, toplumsal ahlâkın gerekliliğini, siyasi yapıların toplumu etkileyen yönlerini ve kendine kardeş bildiği insanlar tarafından tek başına bırakılan bir insanın hüznünü ve kederini müşahede edecektir.⁷⁶

Hız. Ali siyasi olarak zor bir dönemde halifelik yaptığı için sözlerine yaşadığı dönemin güçlükleri yansımış, bu yüzden genel olarak sert bir dil kullanmış, güçlü bir kişilik olmasına rağmen içinde bulunduğu yalnızlık duygusunu edebi değeri yüksek olan ifadelerle duygulu bir biçimde aktarmıştır. Nehcü'l Belağa'yı, daha iyi anlayabilmek için Hız. Ali devrini çok iyi bilmek gerekir. Aksi halde Hız. Ali'nin söylediği sözlerdeki derinliği ve anlamı kavramak zorlaşacaktır. Amacımız tarihi bilgi vermekten ziyade eserin anlaşılmasına katkı sağlamaktır.⁷⁷

6. 3. Hız. Ali Dönemindeki Siyasi Olayların Nehcü'l Belağa Üzerindeki Etkisi

Çalışmamızın bu bölümünde Hız. Ali devrindeki siyasi olaylar Nehcü'l Belağa'yı etkilemesi bakımından değerlendirilecektir. Nehcü'l Belağa'nın mesajını anlayabilmek için Hız. Ali'nin içinde bulunduğu sosyal ve siyasi ortamdan beş olay seçilmiştir. Bu olayları ve esere yansımalarını bu bölümde değerlendireceğiz.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ali, defin işlemleri ile meşgulken Medineliler Arap örfü gereği halifenin belirlenmesi için bir araya gelmişlerdir. Bunu işiten Ömer, Ebu Bekir ve Ebu Ubeyde toplantının yapıldığı Beni Saide gölgeliğine gelmişlerdir. Ebu Bekir toplantıda "İmamlar Kureyş'tendir."⁷⁸ hadisini delil göstererek halifenin muhacirlerden olması gerektiğini savunmuştur. Ömer ve Ebu Ubeyde'nin ellerinden tutarak onlardan birine biat etmelerini istemiştir. Ömer de elini uzatmasını isteyerek Ebu Bekir'e biat etmiştir. Daha sonra orada bulunan sahabeler sırayla biat etmiş, Ebu Bekir mescide gelmiş ve tüm Müslümanlara hitap edip umumi biatlarını almıştır. Haşimiler ve onların temsilcisi Hız. Ali bundan rahatsızlık duymuştur. Hız. Ali,

⁷⁵ Aksu s.37.

⁷⁶ *Nehcü'l Belağa, Hız. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri*, (çev. Beşir Işık-M. Vesim Taylan-Faruk Bozgöz), Ankara, Birleşik Dağıtım, 1990, s.20

⁷⁷ *Nehcü'l Belağa*, (Demircan), s.21.

⁷⁸ Ahmed. b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani: *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Muhammed Naim el-Araksusi, İbrahim ez-Zeybek, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1995-2001, Müsned, 3/ 129.

hilafetin kendi hakkı olduğuna inandığı için, Ebu Bekir'e hemen biat etmemiştir. Fakat Ebu Bekir'in halifelğine karşı bir tutum da göstermemiştir. Bu hilafete itiraz eden bir diğer sülale Ümeyyeoğulları olmuştur. Bu sülaleyi temsilen, Halid b. Said, Ebu Bekir yerine Hz. Ali'ye biat etmek istemiş fakat Hz. Ali buna taraf olmamıştır.⁷⁹

Hz. Ali duygu dünyasında bu mağduriyet hissi ile incinmiş olsa da özellikle Hz. Ebu Bekir'in yürüttüğü yumuşak siyaset sebebiyle ne kendisi ne de amcası Abbas, Ebu Süfyan'ın ara bozmaya yönelik girişimlerine tevessül etmemişlerdir.⁸⁰ Nehcü'l Belağa'da kendisine halife olması teklif edildiğinde gösterdiği tavır şöyle ifade edilmiştir: *"Ey insanlar! Fitne dalgalarını kurtuluş gemileriyle aşın. Birbirinizden nefret etme yolundan sapın. Öğünme taçlarınızı başınızdan çıkarın! Konuşursam 'Yönetimi ele geçirmeyi arzuluyor' derler. Susarsam 'Ölümden korkuyor' derler."*⁸¹

Kaynaklarda Fedek arazisi dışında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali ile ilgili bir problemden bahsedilmez, aksine birbirlerine saygıyla davrandıklarından söz edilir. Hz. Ali'nin bu dönemde aktif, siyasi ve askeri bir görev almaması onun kırgınlığıyla ilgili olabileceği gibi, Haşimoğullarının hilafette hak sahibi olduklarını iddia etmeleri sebebiyle, ilk iki halifenin onları devlet yönetiminden uzak tutmak istemeleri ile ilgili de olabilir. Hz. Ali, istişare meclisinin bir üyesi olarak kalmayı tercih etmiş ve savaşlara da katılmamıştır.⁸²

Medine'de dini ilimlerle meşgul olmayı tercih eden Hz. Ali, kendini Kur'an'ı anlamaya vermiştir. Kur'an ve hadisteki derin bilgisi sebebiyle özellikle Hz. Ömer tarafından kendisinin fıkhi görüşlerine müracaat edilmiştir.⁸³ Hz. Ebu Bekir'in ölümünde hüzünlü gözyaşları içinde evine gitmiş ve onun faziletlerini anlatan güzel sözler söylemiştir.⁸⁴

Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife olarak seçilmesi muhtemelen Hz. Ali'nin kendini daha fazla mağdur olarak hissetmesine neden olmuştur.⁸⁵ Hz. Ebu Bekir vefat etmeden önce ashabin ileri gelenlerinden bazıları ile görüşmüş ve Hz. Ömer'i halife

⁷⁹ Âdem Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", Hz. Ali Sempozyumu, (Bursa 2004), s.30.

⁸⁰ Nuri Ünlü, İslam Tarihi, c.1, İstanbul, İFAV, 1992. s.82-83; Adnan Demircan, "Ali b. Ebi Talib'in Siyasi Faaliyetleri Bağlamında Ehli Sünnet'in Tarih Okuma Biçimi Üzerine", Marife dergisi, y.5, sayı 3, s.117-118.

⁸¹(Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.43.

⁸² Apak, a.g.e s.30; E.Ruhi Fırlı, "Ali" md, DİA, c.2, s.372.

⁸³ Meliha Yıldırım Sarıkaya, "Türk- İslam Edebiyatında Hz. Ali", İstanbul, M.Ü. S.B.E, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s.17.

⁸⁴ Özsüer, s.86.

⁸⁵ Demircan, s.23.

olarak tayin etmiştir. Bu danışılanların arasında Hz. Ali'nin adı geçmemektedir. Muhakkak ki bu durum Hz. Ali'yi üzmüştür fakat Ömer'e açıkça bir muhalefeti olmamıştır.⁸⁶ Her ne kadar, Hz. Ömer'in istihlaf yoluyla başa geçmesini kabullenmekte zorlansa da fitne döneminde İslam'ın zarar görmesini istemediği için halifelere biat etmiştir.⁸⁷ Pek çok hadisede, Hz. Ömer'e yol gösteren görüşleri de olmuştur. Örnek olarak İran'a karşı yapılacak bir savaşta, Hz. Ömer, ne yapması gerektiğini etrafındakilerle istişare ettiğinde Hz. Osman, Ömer'in savaşa gitmesi gerektiği fikrini beyan ederken Hz. Ali, buna karşı çıkmıştır. Nehcü'l Belağa'da yer alan 144. hutbede "*İşin başındakilerin yeri, boncukların toplanıp bir araya getirildiği ip gibidir. İp koparsa boncuklar dağılır, gider, sonra bir daha hepsi bir araya gelmez*" diyerek, zaferin Allah'ın yardımı ile olacağını hatırlatmış, yerinde kalmasının daha hayırlı olduğunu beyan etmiştir. Yine Bizans'la savaşa gitme hususunda kendisine danışan Hz. Ömer'e 132. Hutbede " ... O uzak memleketlerin berisinde Müslümanlar için bir korunak olamazsın" diyerek fikir vermiştir.⁸⁸

Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i öven sözleri de bulunmaktadır. Allah'a yemin ederek o ikisini ancak mümin ve muttaki olanların seveceğini beyan etmiştir. Hz. Ali kendisini Ebu Bekir ve Ömer'den daha üstün tutmak isteyenleri müfteri olarak tanımlamış ve bu iki sahabenin şerefini daima korumuştur.⁸⁹ Hz. Ömer'in halifeliği boyunca ona danışmanlık yapmış hatta kızını onunla evlendirerek akrabalık kurmuştur. Nehcü'l Belağa'nın 226. hutbesinde, Hz. Ömer'i överek "*Allah falancaya yaptığından dolayı mükâfat versin. Eğriliği düzeltti, hastalığı tedavi etti, fitneye bulaşmadan onu terk etti ve sünneti diriltti.*" Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere Hz. Ali, hilafetin kendine verilmemesini hoş görmese de halifelere düşmanlık etmemiş, onların yanında olmuş, Hz. Peygamber'den aldığı terbiyeyle Peygamber dostlarıyla iyi ilişkilerini muhafaza etmiştir.⁹⁰

Hz. Ali, hilafet hakkının kendisinde olması gerektiğini savunsa da ilk iki halifenin hilafetini gayrı meşru görmemiştir.⁹¹ O, asla halifelik makamında hak iddiasında bulunup, Müslümanlar arasına ayrılık sokacak bir yapıda değildi. Osman'ın

⁸⁶ Ünlü, s.91; Demircan, Marife Dergisi, s.119.

⁸⁷ Gültekin, s.228.

⁸⁸ Özsüer, s.87; çev. Demircan, *Nehcü'l Belağa*, s.147.

⁸⁹ Gültekin, s.229-232.

⁹⁰ Gültekin, s.233; Demircan, *Nehcü'l Belağa*, 226.hutbe, s.260.

⁹¹ Demircan, *Nehcü'l Belağa*, s.21.

öldürülmesiyle birlikte kendisine teklif edilen halifeliği kabul etmek istemese de yoğun baskılar sonunda kabul etmek zorunda kalmıştır.⁹²

Hilafetle birlikte Hz. Ali bir yandan Muaviye ile bir yandan ona muhalefet eden Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Cemel’de, Sıffin’de muhaliflerle çarpışmış, haklılığını kimseye kabul ettirememiştir. Sıffin savaşının sonunda tahkim süreciyle birlikte kendi adamlarının da muhalefeti ve savaştan kaçma bahaneleri ile yalnızlığı artan Hz. Ali’nin Nehcü’l Belağa’daki konuşmalarında bu hissedilmektedir.

Eserde etkisini hissettiğimiz şiddetli yergilerin, dünyanın geçiciliğini anlatan, ahirete vurgu yapan sözlerin kaynağının yaşadığı zor zamanların his dünyasında oluşturduğu coşkun dini duygular olduğu unutulmamalıdır.⁹³ Hz. Ali’nin, insanlara daima Kuran ve sünnete bağlı olmalarını öğütleyen, girdiği tüm talihsiz savaşlarda muhaliflerinin hayrını isteyecek kadar hassas ruh haline sahip bir insan olduğu daima hatırlanmalıdır.⁹⁴

6. 3. 1. Hz. Osman Devrindeki Siyasi Olayların ve Hz. Osman’ın Öldürülmesinin Nehcü’l Belağa’ya Etkileri

Hz. Ali, Hz. Osman’ın bazı icraatlarını eleştirse de aralarında dargınlık ve iletişimsizlik vaki olmamıştır. Hz. Osman’ı korumak için elinden geleni yapmış, bizzat oğlu Hasan’ı bu konuda görevlendirmiştir.⁹⁵ Hz. Ali, halifeyi sadece muhalefet olsun diye eleştirmemiştir. Doğru bulduğu icraatlarında her zaman onu desteklemiştir. Örneğin, Kur’an nüshasının çoğaltılması ve bu nüsha dışındakilerin yakılarak imha edilmesi konusunda Hz. Osman’a destek olmuştur. Bütün eleştirilerinin yapıcı eleştiriler olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Ümeyyeoğulları’nın onu yanlış yönlendirmelerine engel olmak istemiş fakat Hz. Osman’ın akrabalarına düşkünlüğü ve yumuşak huylu oluşu sebebiyle başarılı olamamıştır.⁹⁶

Hz. Ali, hiçbir zaman, Muaviye’nin iddia ettiği gibi, Hz. Osman’ın öldürülmesinden sorumlu tutulabilecek bir muhalefet içinde olmamıştır.⁹⁷ Aksine, onun

⁹²Ali Muhammed Muhammed Sallabi, *Hz. Osman, Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, ter. Mehmet Akbaş, , İstanbul, Ravza yay, 2006, s.427.

⁹³ (çev. Demircan), *Nehcü’l Belağa* s.24-25; Sarıçam, a.g.e, s.22-24.

⁹⁴ Sarıçam, a.g.e, s.24.

⁹⁵ Murat Sarıcık, *İlim Şehrinin Kapısı Hz. Ali*, İstanbul, Nesil yay, 2010, s.305-306.

⁹⁶Fatih Topaloğlu, ” *Hz. Ali’nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri* ”, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, (24-25 Ekim 2007), ed. Rıza Savaş, D.E.Ü İlahiyat Fak, İzmir, 2009, s.313.

⁹⁷ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.44.

öldürülmesiyle ilgili bir dahlinin olmadığı fakat yaptıklarını da tasvip etmediği, Nehcü'l Belağa'da 30. hutbede yaptığı şu konuşmadan anlaşılmaktadır: *“Bu işi emretmiş olsaydım katil olurdu; yok, engellemiş olsaydım ona yardım eden olurdu. Bununla birlikte, ona yardım eden, ‘Kendisinden daha hayırlı olduğum kimse, onu yardımsız bıraktı’ diyemez. Onu yardımsız bırakan da ‘Benden daha hayırlı olan kimse, ona yardım etmiştir’ diyemez. Size onun durumunu özetleyeyim: Eline yetki geçti ancak kötü icraatta bulundu. Siz de kaygılandınız ancak kötü tepki verdiniz. Ortaya icraat koyan hakkında da, ona tepki veren hakkında da Allah’ın bir hükmü vardır.”*⁹⁸

Yine Muaviye’ye cevaben yazdığı bir mektupta Hz. Ali, Hz. Osman’ın öldürülmesinden sorumlu tutulamayacağı gibi asıl onu yardımsız bırakanın Muaviye’nin kendisi olduğunu, menfaatini korumak için Hz. Osman’ı yalnız bıraktığını şu şekilde beyan etmiştir: *“... Benimle Osman’ın işinden olanları zikrettin. Ona olan akrabalığından dolayı bu hususta cevap verilmeye hakkın var. Hangimiz ona daha düşmanız ve onun öldürülmesine sebep olduk? Ona yardımını sağtığı halde oturtup engellediği kişi mi? Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli ona saçıyan kim? Bazı bidatler nedeniyle onu eleştirdiğim için mazeret ileri sürmeyeceğim. Eğer günah, ona doğru yolu göstermem ise, nice azarlanan vardır ki günahı yoktur. Çok nasihat elde eden töhmet elde eder. Gücüm yettiği kadar düzeltmekten başka bir şey istemedim. Başarım, ancak Allah’tandır; O’na güvendim ve O’na döndüm.”*

6. 3. 2. Gadir-i Humm Olayı ve Hz. Ali’nin Hilafetinin Nehcü'l Belağa’ya Etkileri

Gadir-i Humm, Mekke ile Medine arasında Cuhfe’ye üç mil mesafede bulunan, iklimi yaşamaya elverişli olmayan bir yerdir. Fakat yol üzerinde bulunduğu için o bölgeden geçenlerin uğrayabileceği bir yer olarak görülmektedir. Hz. Peygamber’in orada bir mescidinin bulunması bunu desteklemektedir.⁹⁹ Şia’ya göre, Hz. Peygamber Veda Haccından dönerken bu mevkie gelmiş ve burada Cebrail, Hz. Ali’yi imam olarak tayin etmesini ona emretmiştir. Peygamber bundan çekinince Cebrail bunun azimet olduğunu vurgulamış ve Maide suresi 67. ayet nazil olmuştur. İlgili ayette, kendisine,

⁹⁸ (çev. Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.59.

⁹⁹ Adnan Demircan, *Hz Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Humm Olayı*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996,s.20-21.

vahiy olarak gelen bilgiyi tebliğ etmediğinde elçilik görevini yerine getirmemiş olacağı beyan edilmektedir.¹⁰⁰

Peygamber yüksekçe bir yere çıkarak Hz. Ali'yi yanına çağırıştır. Hz. Peygamber dünyaya veda etme zamanının yaklaştığını ifade ederek, meşhur Sekaleyn hadisini söylemiştir. “*Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum. Allah’ın kitabını ve Ehli Beytimi. Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz.*” Sonra Hz. Ali’nin elini tutarak “*Ben kimin mevlâsı isem Ali’de onun mevlâsıdır. Allah’ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol.*”¹⁰¹ Başka bir rivayette, Menzile hadisi diye bilinen hadiste, “*O benden, ben de ondanım. Onun bana karşı durumu, Harun’un Musa’ya karşı olan durumu gibidir. Ancak benden sonra peygamber yoktur.*”¹⁰² şeklindeki ifade Şia tarafından Hz. Ali’nin imameti olarak anlaşılmıştır.¹⁰³ Şia’ya göre Hz. Peygamber’in, “Dinleyin ve itaat edin. Allah mevlânız, Ali ise imamınızdır. İmamet, ondan sonra kıyamete kadar onun soyundan devam edecektir.” dediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁴

Sünni kaynaklarda ise, bu hadis Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i dâhil Müslim, Tirmizi, Nesai, İbni Mace gibi müelliflerin kitaplarında rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin bir kısmında yer adı belirtilirken bir kısmında sadece “Ben kimin mevlâsıysam, Ali’de onun mevlâsıdır ” ifadesi geçmektedir.¹⁰⁵ Ali’nin torunu Hasan el-Musenna’ ya, Hz. Peygamber ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır, dedi mi diye sorulduğunda ” Evet, fakat bununla emirliği ve sultanlığı kastetmedi” diye beyan etmiştir. Hz. Peygamber’in Müslümanların en fasih olanı olduğunu belirterek, eğer imameti kastetseydi “*Ey insanlar, bu dini ve dünyevi işlerinizin velisi ve benden sonra da size hükmedecek olandır, onu dinleyin ve itaat edin!*” derdi şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁶ Hz. Ali’nin böyle bir emir olsaydı görevi kabul etmemesi veya buna şahit olan

¹⁰⁰ Demircan, age, s.21.

¹⁰¹ Müsned, III, 14,17,26,59, Tirmizi, Menakıb, 31

¹⁰² Tirmizi, Ebu Musa İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi, el-Camiü'l-kebir: Camiü's-sahih: *Sünenü't-Tirmizi*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 2.bs, Beyrut, Darü'l-Garbi'l İslami,1998, Menakıb 19; İbni Hanbel 1/ 84,118,119.

¹⁰³ Demircan, *Gadir-i Humm Olayı*, s.22-37; Ethem Ruhi Fığlalı, “*Gadir-i Humm*” md, DİA, c.13,s.279.

¹⁰⁴ Cemal Sofuoğlu. *Gadir-i Humm Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara,1983,26.sayı, s.461. (bkz. Vahidi, Esbabu'n Nüzul115)

¹⁰⁵ Demircan, *Gadir-i Humm Olayı*, s.56-57.

¹⁰⁶ Sofuoğlu, a.g.e, s.465.

sahabenin diğerk halifelerin hilafetinde sessiz kalması, Allah'ın Resulüne muhalefet etmeleri mümkün görünmemektedir.

Yukarıda zikredilen iki görüşü karşılaştırdığımızda Şia'nın iddia ettiği gibi Hz. Ali'nin imametini nass ve sünnete dayandırmak mümkün görünmese de, aynı hadisi yok saymak da Hz. Ali'ye yapılmış bir haksızlık olarak görülecektir. Zira Hz. Ali imam ilan edilmiş olsaydı buna hiçbir sahabenin sessiz kalarak hilafeti diğerk halifelere bırakması düşünülemezdi. Aynı şekilde Hz. Ali de bu durumda halifelere biat etmeyi düşünmez, amcası Abbas da halifelige aday olması konusunda öğüt vermek yerine, hakkını araması gerektiğini söylerdi. Hz. Ali'nin hilafete layık olmasını düşünmesine sebep olan duygu, Arap örfü gereği Hz. Peygamber'in yakın akrabası olması ve ilk inananlardan biri olması sebebiyle kendini hilafete daha uygun bulmasından kaynaklanmaktadır. Fakat onun iktidarı arzulanması, inandığı değerleri bu uğurda feda etmesi şeklinde bir anlayışa dönüşmemiştir.

Hz. Ali haksızlığa uğradığını düşündüğü zamanlarda dahi ümmetin birliğini zedeleyecek boyutta bir muhalefeti tercih etmemiştir. Osman'ın şehadeti üzerine hilafete gelmesi ve muhaliflerin bu ölümden onu sorumlu tutması iktidarının en büyük problemi olarak Hz. Ali'yi duygusal ve siyasal açıdan zor durumda bırakmıştır.¹⁰⁷ Nehcü'l Belağa'da bunun yansımaları fazlasıyla hissedilmektedir. 73. hutbede Ümeyyeoğullarının Osman'ın ölümüyle ilgili düşünceleri üzerine yaptığı konuşmada şöyle buyurmaktadır: *“Hakkımdaki bilgileri, Ümeyyeoğulları'nın beni itham etmelerini engellemez mi? İslami geçmişim, cahillerin beni töhmet altında bırakmalarını engellemedi mi? Allah'ın kendilerine yaptığı nasihat, benim dilimden daha belgiğdir. Ben dinden çıkanların hasmı, şüphecilerin düşmanıyım. Benzer işler Allah'ın kitabına arz edilir, kullar ise göğüslerindekiyle muhakeme edilir.”*¹⁰⁸

Ardından Hz. Ali, kendisine biat edenlere , *“Arkadaşlarıma biat ettiğiniz şey üzere bana biat ettiniz. İmama gereken istikamet üzere olmak, halka düşen de teslimiyet göstermektir.”* diyerek, artık verdikleri sözden dönemeyeceklerini beyan etmiş,¹⁰⁹ daha sonra Mescitte, Nehcü'l Belağa'da geçen şu hutbeyi okumuştur: *“Yüce Allah yol gösterici bir Kitap gönderdi, onda hayrı ve şerri açıkladı. Hayır yolunu tutun ki*

¹⁰⁷ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.47.

¹⁰⁸ *Nehcü'l Belağa*, (çev. Demircan), s.81.

¹⁰⁹ Ali Muhammed Muhammed Sallabi, (ter. Şerafettin Şenaslan), *Hz. Ali Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2008, s.254.

hidayete eresiniz. Şerrin yönünden yüz çevirin ki, doğru olasınız. Farzlara dikkat edin farzlara! Onları Allah için yerine getirin ki, onlar da sizi Cennete götürsün. Allah, meçhul olmayan haramı haram kıldı, kusurlu olmayan helalı helal kıldı. Müslüman'ın kutsallığını bütün kutsallıklara üstün kıldı. Müslümanların haklarını ihlas ve tevhitte, bağlantı yerlerine bağladı. Müslüman, hak hariç, Müslümanların dilinden ve elinden emin oldukları kişidir. Zorunlu olmadan Müslüman'a eziyet etmek helal değildir."¹¹⁰

Hz. Ali bir lider olarak kendini liyakat ve ehliyet açısından bulunduğu makama uygun buluyordu. Ona göre, lider olma liyakatine sahip olmayanların iktidarı aklının ucundan dahi geçirmemesi gerekiyordu. Bunu hilafetini reddedip, kendi hilafet iddiasında bulunan Muaviye'ye cevaben yazdığı şu mektubundan müşahede edebiliyoruz:¹¹¹ *"Bundan başka elimizde, onunla izzetli olanı zelil, zelil olanı da yücelttiğimiz nübüvvet fazileti var. Allah, Arapları dinine gruplar halinde sokunca ve bu ümmet isteyerek ya da zorla teslim olunca; öncelik sahipleri öncelikleriyle başarılı olduklarında ve ilk muhacirler faziletleriyle gittiğinde sizler dine ya rağbet ederek ya da korkuyla girenlerden oldunuz. Şeytan'a kendinden bir pay verme ve nefesine karşı bir yol yapma.*"¹¹²

Kendisine hilafeti ile ilgili sorulan bir soruya verdiği cevap bunu çok açık bir şekilde ifade etmektedir. İbni Asakir'den bize ulaşan bir rivayette Hz. Ali'ye sorulur: *"Senin yürüdüğün bu yolu bize haber verebilir misin? Ümmetin sorumluluğunu aldın, fakat onları birbirine kırdırıyorsun? Acaba Allah Resulünden senin lehine haber verilmiş bir ahit var mıdır?"* Bu soruya özetle şu cevabı vermiştir: *"Peygamberden bana verilmiş bir ahit olsaydı, Ebu Bekr ve Ömer'in Peygamberin minberinin üzerine çıkmasına müsaade etmezdim. Onlarla savaşırdım, Resulullah aniden ölmedi, hastayken namazı Ebu Bekrin kıldırmasını istedi. Benim hilafete talip olduğumu biliyordu, dileyseydi namazı bana kıldırtırdı. Namaz İslam'ın aslıdır. Bizler Ebu Bekir'e biat ettik, ben de ona itaat ettim. Ömer geldiğinde yine ona biat ve itaat ettim. Ömer vefat ettiğinde, İslam'a ilk giren kişi olarak hilafete layık olduğumu düşündüm. Hz. Osman seçildiğinde Osman'a da biat ve itaat ettim. Hz. Osman da öldürüldüğünde artık benden bu işe daha layık olmayan, ilmi benim ki kadar olmayan, geçmişi benim ki gibi olmayan*

¹¹⁰ Nehcü'l Belağa,(çev. Demircan), s.181-182,165.hutbe.

¹¹¹ Bülent Ünal," Hz. Ali'nin Egemenlik Anlayışı ", Hz. Ali Sempozyumu, İzmir, 2009, s.342.

¹¹² Nehcü'l Belağa, Demircan, s.277.

birileri üzerime çullandı.” Hz. Ali bu sözleriyle kendini hilafete en uygun aday olarak görmüş ve ulu-l emre itaati dinin bir gereği olarak benimseyip bunu reddedenlerle mücadele etmiştir.¹¹³

Hz. Ali'nin İslam'a giriş önceliği, fazileti, Kitap ve sünnete bağlılığı, adaleti, cesareti, hak ve hukuka bağlılığı, Hz. Peygamber'in dizi dibinde yetişmiş olması ve her halini örnek alması düşünüldüğünde hilafet makamına ondan daha uygun birinin olmadığı ve kimsenin bu hakikate itiraz edemeyeceği muhakkaktır.¹¹⁴

6. 3. 3. Cemel Savaşı'nın Nehcü'l Belağa'ya Etkileri

Hz. Ali, kendine karşı isyan bayrağı açanları itaat altına almaya karar verdi. Bir tarafta Muaviye, diğer tarafta Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr'den oluşan Cemel Ashabı vardı. Her iki grupta, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istiyor, Osman'ın kanını ileri sürerek Hz. Ali'nin hilafetine karşı çıkıyorlardı.¹¹⁵ Talha ve Zübeyir'in, Hz. Ayşe'yle birlikte Hz. Ali'ye cephe almaları sonucu İslam tarihinde Cemel savaşı olarak isimlendirilen hadise tarih sahnesindeki yerini almıştır. Hz. Ali savaş öncesi Talha, Zübeyir ve Ayşe ile görüşerek savaşmama kararı almıştır. Buna rağmen savaş gerçekleşmiş, Talha ve Zübeyir ölmüştür. Hz. Ayşe ise yara almadan kurtulmuştur. Hz. Ali, Ayşe'ye şefkatli davranmış, onu affetmeyi tercih etmiştir.¹¹⁶ Hz. Ayşe'nin, ömrü boyunca Hz. Ali'ye karşı savaştığı için pişman olduğu rivayet edilir.¹¹⁷

Cemel savaşı, Müslüman'ın Müslüman'la savaşıp kan döktüğü ilk savaştır. Hz. Ali, ganimet toplanmasına, kimseye dokunulmasına izin vermemiştir. Ölenleri de sadece bağı ilan etmiş, tekfirle suçlamamıştır.¹¹⁸ “*Onlar sadece bize isyan eden kardeşlerimizdir*” diyerek duyduğu teessürü dile getirmiştir.¹¹⁹ Hz. Ali'nin, Cemel Ashabı ile ilgili Nehcü'l Belağa'daki sözleri şu şekildedir: “*Allah, doğru yola götüren bir peygamberi, konuşan bir Kitap'la ve dosdoğru bir işle gönderdi. Ancak helak olan, ondan saparak helak olur. Din kılıfı giydirilmiş ve dini emirlere benzer bidatler- Allah'ın onlardan koruduğu kimseler hariç- mahvedicidirler. Allah'ın otoritesinde işiniz*

¹¹³ İmam Suyuti,(ter. Abdullah Gündüz),a.g.e, s.211-212.

¹¹⁴ Ali Muhammed Muhammed Sallabi, *Hz. Ali Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, s.246.

¹¹⁵ Mehmet Azimli, *Dört Halife'yi Farklı Okumak-4*, Hz. Ali, Ankara, Ankara Okulu, 2016, s.68.

¹¹⁶ Mehmet Ali Kaya, *Allame-i Ümmet, Esedullahü'l-Galib Şah-ı Velayet, Şah-ı Merdan Hz. Ali: Hayatı, Davası, Mücadelesi*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2013, s.314.

¹¹⁷ Ahmet Vehbi Ecer, *İslam Tarihi Dersleri 2 (Dört Halife Dönemi)*, Kayseri, Erciyes Ü. Yay, 1995 s.160; Sarıcık, a.g.e, s.334.

¹¹⁸ Sarıcık, a.g.e,332-333.

¹¹⁹ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.85.

için koruma vardır. Azarlanmadan ve kerih görülmeden ona itaat edin. Allah'a yemin olsun ki, ya bunu yaparsınız ya da Allah İslam'ın otoritesini sizden alır, sonra iş sizden başkasına dönünceye kadar onu bir daha size vermez. Bunlar benim emirliğime karşı çıkmak üzere anlaşmışlar. Birlik-beraberliğimiz konusunda korkmadığım sürece onlara karşı sabredeceğim. Bu görüşün zayıflığı üzere işi bitirirlerse, Müslümanların düzeni bozulur. Onlar bu dünyayı, Allah'ın onu ihsan ettiği kişiye haset nedeniyle istediler. İşleri eski haline arzuladılar. Ancak bizim de Yüce Allah'ın Kitabıyla amel etme, Resulullah'ın yolundan gitme, hakkını yerine getirme ve sünnetini yüceltme sorumluluğumuz var.”¹²⁰

6. 3. 4. Sıffin Savaşı'nın Nehcü'l Belağa'ya Etkileri

Muaviye, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde Şam valisiydi. Hz. Ali hilafete geldiğinde Muaviye'yi azlederek yerine Sehl b. Huneys'e gönderdi.¹²¹ Sehl, Şam'a gitmek üzere yola çıktı fakat Tebuk'te karşılaştığı Muaviye'nin adamları tarafından geri çevrildi. Muaviye bu şekilde Hz. Ali'yi tanımadığını açıkça ifade etmiştir.¹²² Böylece ikilinin anlaşmazlığı açıkça gün yüzüne çıkmıştır. Hz. Ali, Muaviye'ye yazdığı pek çok mektupta onu sert bir dille eleştirmiş ve kendisine biat etmesi konusunda uyarmıştır. Sıffin öncesinde ve sonrasında yazdığı bu mektuplar Muaviye tarafından da aynı sertlikte cevaplanmış ve Muaviye, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmadığı gibi onlarla işbirliği yaptığı intibayı uyandırarak kendi iktidarı için zemin hazırlamıştır. Bu mektuplardan birinde Hz. Ali, Muaviye'ye şu şekilde seslenmektedir: *“Ebu Bekir'e, Ömer'e ve Osman'a biat eden topluluk, bana da onlara biat ettikleri şartlarla biat etti. Hazır olanın tercihte bulunma ve hazır olmayanın da reddetme hakkı yoktur. Danışma, Muhacirle Ensar'ındır. Eğer bir kişi üzerinde birleşip onu imam olarak isimlendirmişlerse, bu, Allah'ın razı olduğudur. Biri kararlarına karşı çıkarak ya da bidatle onların emrinden çıkarsa, onu çıktığı şeylere geri çevirirler. Eğer reddederse müminlerin yolunun dışında izlediği şeyden dolayı onunla savaşır. Allah, üstlendiği şeyden onu sorumlu tutar. Ey Muaviye! Ömrüme yemin ederim ki, arzunu bir yana bırakıp aklınla bakarsan, benim Osman'ın kanından en uzak kimse olduğumu*

¹²⁰ *Nehcü'l Belağa*, (Demircan), s.183.

¹²¹ Ali Muhammed Muhammed Sallabi, *Hz. Ali, Şahsiyeti ve Dönemi*, s.608.

¹²² Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.73.

görür, ona karşı uzlet içinde olduğumu bilirsin. Ancak sen beni cinayetle itham edip sana aşikâr olanı gizliyorsun. Vesselam.”¹²³

Yazılan mektuplar tarafların savaşmasına engel olamamış ve Sıffin savaşı olarak adlandırılan muharebe gerçekleşmiştir. Hz. Ali'nin ordusu Kureyş dışındaki Araplardan oluşuyorken Muaviye'nin ordusu Kureyş merkezliydi. Mücadele adeta Kureyş hâkimiyetine karşı bir tavır olarak gösterilmeye çalışıldığı için Hz. Ali'nin hilafeti boyunca bu sorun büyük bir çıkmaza dönüşmüştür. Hz. Ali'nin güvendiği Iraklıların kararsızlığı, yönetimi desteklemekteki isteksizlikleri Hz. Ali'yi muhalifleri karşısında zorlamış, tek başına bırakmıştır.¹²⁴ Nehcü'l Belağa'daki şu sözleri yaşadığı kırgınlık ve kızgınlığı ifade etmektedir: *“Ey Iraklılar! Siz, hamile kalan, hamilelik süresi dolduğunda, çocuğunu düşüren, kocası ölen, uzun süre dul kalan ve uzak akrabalarının kendisine varis olduğu kadın gibisiniz. Bilmiş olun ki, vallahi sizin yanınıza isteyerek değil zaruret nedeniyle geldim. Sizin, ‘Ali yalan söylüyor’ dediğinizi duydum. Allah sizi öldürsün! Kime karşı yalan söylemişim? Allah’a mı? O’na inanan ilk kişiyim. Yoksa Peygamberine mi? Onu ilk tasdik edenim.*”¹²⁵

Hz. Ali gibi fakihlik, yöneticilik, ince zekâ ve İslam hukukunu kavrama yönlerinden yetkin liyakat sahibi bir lideri anlayamayan, çoğu kurra olan askerler sebebiyle Sıffin Savaşı zaferle sonuçlanabileceken, siyasi bir dehanın kurnazlığı ile Hz. Ali savaş meydanında yapayalnız kalmıştır.¹²⁶ Sıffin savaşında yaptığı hile ile haksız bir şekilde olayları Muaviye lehine döndüren Amr. b. As'a yazdığı bir mektupta Hz. Ali sitemini şöyle dillendirir: *“Dinini, günahı açık olan ve örtüsü açılmış bir adamın dünyasına tabi kıldın. Meclisinde seçkin olanı ayıplar, yumuşak huylu olanı ortaklığıyla sefih yapar. Onun izinden gittin. Köpeğin aslana tabi olup pençelerine sığındığı ve kendisine avının artığının atılmasını beklediği gibi onun artığını istedin. Dünyanı ve ahretini kaybettin. Eğer doğruyu kabul etseydin istediğine nail olurdu. Allah bana, sana ve Ebu Süfyan'ın oğluna karşı imkân verirse size yaptıklarınızın cevabını vereceğim. Eğer bunu yapmama imkân vermeyip kalırsanız, önünüzde sizin için kötülük vardır.*”¹²⁷

¹²³ Nehcü'l Belağa, (Demircan), s.270.

¹²⁴ Azimli, a.g.e, s.64-65.

¹²⁵ Nehcü'l Belağa, (Demircan),s.79.

¹²⁶ Sarıcık, a.g.e, s.398.

¹²⁷ Demircan, Nehcü'l Belağa, s.304.

6. 3. 5. Tahkim Olayının Siyasi Sonuçları ve Nehcü'l Belağa'ya Etkileri

Tahkim eski bir Arap geleneğiydi. Problemlerin çözümünde hakeme gidilerek, uzlaşmaya varılıyordu. Kur'an'ı Kerim'de de Allah'ın ve Peygamber'in hakemliğine başvurmak tavsiye ediliyordu.¹²⁸ Sıffin savaşı neticesinde de çeşitli savaş hileleri neticesinde Hz. Ali, savaşı bitirip tahkimi kabule mecbur kalmıştır.¹²⁹ Sıffin Savaşında Muaviye askerlerini hediyelerle teşvik ettiği, kendine itaat etmeyenlere siyasi cezalar verdiği için askerleri o ne söylerse yapıyorlar, asla itiraz etmiyorlardı. Oysa Hz. Ali'nin ödülü ahirete yönelikti ve samimi askerlerin çoğu savaşta ölmüştü. Kalanların çoğu dünyalık peşindeki askerlerdi, bu sebeple Hz. Ali onları ikna etmekte zorlanıyordu.¹³⁰ Nehcü'l Belağa'da bu durum şu şekilde ifade edilir: *“Nefsim kudret elinde olana ant olsun, bu kavim sizi yenecektir. Onların sizden daha haklı olduklarından değil, önderlerinin batıl emirlerine koşarak uymalarından, sizin de benim hakka yönelik emrime itaat etmeyişinizdendir. Ümmetler buyruk sahiplerinin zulmünden korkar, bense raiyetimin zulmünden korkar oldum... Emiriniz Allah'a itaat ediyor, siz ona isyan ediyorsunuz, Şamlıların emiri Allah'a isyan ediyor, adamları emrine itaat ediyor. Ey Kufeliler! Sizde bulunan üç şeyle, bulunmayan iki şey yüzünden dertlere düştüm. Kulaklarınız olduğu halde sağırsınız, konuştuğumuz halde dilsizsiniz, gözleriniz olduğu halde körsünüz. Savaşta hakkıyla direnmiyor, bela anında güvenilir bir kardeşlik göstermiyorsunuz.”*¹³¹

Hz. Ali tahkimde kendi haklılığının teyidini umarken, Muaviye'nin ilk maksadı Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünün kabulüydü. Zira bu noktadan hareketle kendi davasını kabul ettirmesi mümkündü. Hz. Ali, azledildiği için Muaviye'nin işleri umduğundan daha kolay bir şekilde sonuçlandı ve Muaviye halifeliğini ilan etti. Hz. Ali ise hakemlerin kararını kabul etmedi ve şehit oluncaya kadar bu davanın mücadelesini verdi.¹³² Hz. Ali bundan sonra hem Muaviye ile hem de Haricilerle mücadele etmek zorunda kalmış, tek maksadı Kuran ve sünnetten ayrılmamak olmasına rağmen haklı mücadelesini insanların zaaf ve taassupları sebebiyle kimseye anlatamamıştır. Bütün bu olayların neticesinde zaman zaman sert bir dil kullanmak zorunda kalmışsa da haklı

¹²⁸ Demircan, *Nehcü'l Belağa*, s.137.

¹²⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Dört Büyük Halife Devri*, İstanbul, Çamlıca yay, 2015, s.302.

¹³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e, s.303.

¹³¹ (çev. Çelik), *Nehcü'l Belağa*, s.153-154.

¹³² Azimli, a.g.e, s.140-141.

mücadelesinde, asla sessiz kalmamış, son nefesine kadar hakkı ve sabrı tavsiye ederek İslam davası uğruna vakarlı bir duruş sergilemiştir. Tahkimle ilgili Nehcü'l Belağa'daki şu sözleri onun Kitap ve sünnete bağlılığını ve erdemini açık bir şekilde ifade etmektedir: *“Biz insanları değil, Kur'an'ı hakem tayin ettik. Kur'an iki kapak arasında satırlar halinde yazılıdır. O, herhangi bir dili konuşmaz, ona bir tercüman gerekir, onun hakkında insanlar konuşur. Topluluk bizi, aramızda Kur'an'ı hakem olarak kabul etmeye davet edince, Yüce Allah'ın Kitabından yüz çeviren grup olamazdık. Münezzehe olan Allah “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resul'e götürün!” buyurmuştur. Allah'a götürülmesi, O'nun Kitabıyla hükmetmemiz; Resul'e götürülmesi, onun sünnetine uymamızdır. Allah'ın Kitabında doğrulukla hükmedilirse, biz ona insanların en layığıyız; Resulullah'ın sünnetiyle hükmedilirse biz buna da onlardan layığız.”*¹³³

Hz. Ali, Nehcü'l Belağa'da zaman zaman, Hz. Osman'ın uygunsuz tutumlarından yergi ile söz etmiş, Ümeyyeoğullarının fitnelerinden ve adaletsizliklerinden bahseden konuşmalar yapmıştır. Şura gününde hakkının yenmesinden rahatsızlığını dile getirmiştir. Valilerin ihanetinin, sebep olduğu zulümlerden bahsetmiş yönetim ahlâkının gerekliliğini vurgulamıştır. Osman muhalifleriyle, yaptığı konuşmalarda, siyasi ahlâk gereği onlara doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Haşim oğullarının hilafete daha layık olduğuna inansa da, Hz. Osman'a biat ettiğini açıkladığı konuşmasında bir Müslüman olarak ilkeli davranışları ile toplumu tefrikaya ayırmaktan uzak durduğu müşahede edilmiştir. Osman'ın öldürülmesinde bir dahlinin olmadığı, aksine bundan hüznü duyduğu Nehcü'l Belağa'daki sözlerinden anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın öldürülmesini kendi siyasetine malzeme yapan Muaviye'nin zulmü ve yalancılığı karşısında bir Müslüman olarak Haktan ayrılmadan vakarla duruşu ve mücadelesi bizlere günümüzde yolumuzu aydınlatan bir ışık olmuştur.

Hilafeti, Hz. Peygamber'in dostlarından daha kıymetli bulmayarak, halifelikleri boyunca tüm halifelere verdiği destek, onun geçici dünya makamlarını, ahirete tercih ettiğinin en güzel kanıtı olarak, bu eserde bizlere sunulmuştur. Hz. Ali, Nehcü'l Belağa'da şahit olduğumuz üzere, Osman'ın ölümünden sonra halife olması

¹³³ Demircan, *Nehcü'l Belağa*, s.138.

istendiğinde Müslümanların arasında adaletle hükmetmenin ve kendisine verilen görevin sorumluluğuyla hareket etmenin erdemini davranışlarıyla ifade etmiştir. Talha ve Zübeyr gibi sahabe de olsalar verdikleri sözlerden geriye dönen insanların psikolojisi, eserde, çarpıcı bir üslupla ifade edilmiştir. Cemel'de, Sıffin'de kendi Müslüman kardeşleriyle çarpışmak zorunda kaldığında hissettiği yalnızlık ve çaresizlik, eserde de görüldüğü şekilde, konuşmalarına yansımıştır. Kur'an'ı, hakem olarak göstermek için mızrakların ucuna taktıklarında yaşamadıkları Kur'an'ın, onları kurtaramayacağı, tek kurtuluşun Kur'an'ın hükümleriyle yaşamak olduğu Nehcü'l Belağa'da etkili bir biçimde dile getirilmiştir. Haricilerin Hz. Ali gibi züht ve takva sahibi bir insanı nasıl haksızca yargıladıkları ve Müslümanların sanki yaşayan ölüler şeklinde tepki göstermeden yapılan zulme göz yummaları eserde acı bir şekilde ifade edilmiştir.

1. NEHCÜ'L BELAĞA'DA DİN EĞİTİMİ

Din, tanımı üzerinde en çok tartışılan kavramların başında gelmektedir. Her disiplin kendi anlayışı üzerinden tanımlamalar yapmaktadır. En genel ifadeyle din, insanda doğuştan var olan kutsala bağlılık duygusunun hayattaki yansımaları olarak ortaya çıkan tutum ve davranışlardır.¹³⁴ Dinle ilgili yapılan birçok tanımlamaya göre dinde iki taraf bulunmaktadır: Aşkın ve sonsuz varlık olan Allah ve onu anlamaya çalışan insan. Bu iki muhatabın aralarındaki ilişkide sorumluluk, bağlanma ihtiyacı ve ibadet öne çıkan kavramlardır.¹³⁵

İnsanı şekillendiren faaliyetler bütünü olarak eğitim insanlık tarihi boyunca büyük bir öneme haiz olmuştur¹³⁶. Eğitim ve terbiye kavramı çoğu zaman birbirleriyle aynı anlamda kullanılmıştır. Terbiye Arapça “Rab” kökünden gelmekte ve “Efendi, baba, sahip” anlamlarında kullanılmaktadır. Rab, Allah’ın en sık kullanılan isimlerden birisidir. Terbiye kavramı Allah için kullanıldığında, kullarını halden hale geçirmesi, büyütüp geliştirmesi ve mükemmel hale dönüştürmesi anlamlarına gelmektedir.¹³⁷ Terim olarak terbiye; insana olumlu tavır ve davranışlar kazandırarak onu bulunduğu seviyeden daha üst bir seviyeye ve mükemmel bir insan durumuna getirmek şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁸ Aynı zamanda terbiye, bilenin bilmeyene yaptığı tesir ve rehberlik olarak ta tanımlanabilir.¹³⁹ Kriek’e göre terbiye, çevreden gelen tesirlerin etkisiyle zihni her türlü şekillendirme ve yetiştirmeye verilen addır. Kriek, bu tesir için şöyle der: “*Herkes herkesi her zaman terbiye eder.*”¹⁴⁰

Peygamber’in görevi olarak yaklaştığımızda terbiye, tebliğ ve irşat manasına gelmektedir. Tebliğ, eğitim ve öğretimi içine alan bir terimdir. Terbiyeyi dini açıdan tanımlayan M. Fuad Köprülü’ye göre terbiye, “kulu, dini ve dünyevi vazifelerini bihakkın yerine getirebilecek bir hale ulaştırmaktır.”¹⁴¹

¹³⁴ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara, Akçağ Yay, 2005, s.22.

¹³⁵ Yıldız Kızılabdullah ” *Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din* ” Ed. Recai Doğan-Remziye Ege, Din Eğitimi El Kitabı, Ankara, Grafiker Yay, 2012, s.47.

¹³⁶ Kemal Göz, *İslam Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları*, , Ankara, Fecr Yay, 2016, s.146.

¹³⁷ Doğan-Ege, a.g.e, s.37.

¹³⁸ Cebeci, age, s.15.

¹³⁹ M.Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, , İstanbul, İFAV Yay, 2007, s.14.

¹⁴⁰ Bedi Ziya Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, , Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965, s.69.

¹⁴¹ Bayraktar, a.g.e, s.15-16.

Terbiyeye göre daha yeni bir kavram olan eğitim kavramı, eğmek kökünden türemiştir. Yeniden şekil vermek, düzeltmek, geliştirmek gibi anlamları vardır. Eğitimin pek çok tarifi vardır, biz , Türkiye’de en çok kabul gören görüşlerden olan Ertürk’ün ve Tosun’un tanımlarını vermekle yetineceğiz. Ertürk’e göre eğitim “*Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.*” Tosun bunu biraz daha geliştirmiş ve eğitimi şöyle tanımlamıştır. “*Eğitim bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.*” Eğitimle bireylerde belli davranış değişikliği oluşmaktadır.”¹⁴²

Din eğitimi, insanın tanrı ile ilişkisini, tanrının insan için belirlediği kuralların öğretilmesini öncelemektedir. Bu anlamda din eğitimi, dini dogmaların ve ritüellerin öğretilmesini anlamına gelmektedir.¹⁴³ Dini, yaşam biçimi olarak tanımlayanlara göre ise; dogma ve ritüellerden önce önemsenmesi gereken dinin bir yaşam biçimi olduğudur. Din hakkındaki bu iki yaklaşımı birleştirerek bir din eğitimi tanımı yapmak daha sağlıklı olacaktır. Kerim Yavuz, din eğitimi “*İnsanın doğuşla beraberinde getirdiği dini istidat ve kabiliyetlerini işleyip geliştirmek üzere, başta Allah’ı ve İlahi kelamı öğrenip kabul ederek, ilahi kelam içinde mevcut bilgiler ve talepler doğrultusunda yaşayışını düzenleyebilmesidir*” şeklinde ifade etmiştir. Abdullah Özbek ise yaşama boyutunda dinin benimsetilmesi, kişinin hayatında tutum ve tavır haline getirilmesi gerektiğini söyler. O halde din eğitimi için şu tanımlamayı yapabiliriz: “*Bireyin fitratında bulunan inanma ihtiyacı çerçevesinde dini kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma sürecidir.*”¹⁴⁴ İslam eğitiminin hedefi, iyi ve kâmil insan yetiştirmektir. Bu da ancak fert ve toplumun, Allah’a iman edip, O’nun emirlerine titizlikle uyması ve sadece O’na ibadet etmesiyle mümkündür.¹⁴⁵

Din eğitimiyle ilgili yapılan tüm tanımlamalara göre din eğitimi üç ana başlık altında incelenmektedir: Bunlar iman, ibadet, ahlâk eğitimidir. Din eğitiminde bu üç ana kaynak birbirini besleyen ve tamamlayan unsurlardır. Biri olmadan diğerini anlamak ve hayatımıza uygulamak mümkün olmamaktadır. Zira din, mensuplarının bilişsel düzeyde

¹⁴² Doğan-Ege, a.g.e, s.38.

¹⁴³ Doğan-Ege, a.g.e, s.53.

¹⁴⁴ Doğan-Ege, a.g.e, s.54-55.

¹⁴⁵ Bayraktar, a.g.e, s.18-19.

salt dini bilgiye sahip olmalarını değil, öğrendikleri bu bilgiyi tutum ve davranış olarak hayatına aktaran bireyler olarak yetişmelerini hedeflemektedir. Bu bağlamda din eğitimcisi de bilgileri belletip öğreten olmaktan ziyade öğreneni yönlendiren, yeni davranışlara teşvik eden bir anlayışı benimsemelidir.¹⁴⁶

İnsanda inanma duygusu doğuştan gelmekte ve birey “insanlar gibi olmayan bir Zat tarafından konan ilkeler” çerçevesinde hayatını şekillendirerek ruhsal anlamda olumlu bir gelişme göstermektedir. İçinde Allah’ı hissetmeye başlayan insan O’na doğru yönelmekte ve O’nun razı olacağı şekilde hayatını yönlendirmektedir. Dini irade olarak adlandırılabilir bu yönelişte birey dinin istekleri ve yasakları doğrultusunda davranışlarını ayarlamakta ve kendini Allah’ın iradesine teslim etmektedir. Bu teslimiyet güçlü bir sorumluluk bilinci ile imanın sürekliliğini sağlayan fiil ve davranışlara dönüşmekte ve iman, ibadet ve ahlak bütünlüğü içinde sağlıklı bir dini yaşam ifa edilmektedir.¹⁴⁷ Nitekim Lokman suresinde Hz. Lokman öğüdüne iman eğitimiyle başlamakta ve oğlunu şirkten uzak durması noktasında uyarılmaktadır.¹⁴⁸ Lokman bu uyarıda sözlü iletişimi tercih etmiştir. Kur’an’ı Kerim’de “veaze” fiili ile ifade edilen bu iletişimde imandan yoksun olmanın doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekilerek sakındırma, çekindirme ve korkutmaya dayalı bir iletişim tercih edilmektedir. İman eğitiminin gayesi, imanın sağlayacağı maddi manevi iyiliği öne çıkararak, sevinç ve müjde duyguları ile korku ve sakındırma duyguları arasında bir denge oluşturmaya çalışmaktır. Buradan anlaşıldığı üzere iman eğitiminde sadece bilgi kazandırmak yeterli görülmemiş, aynı zamanda davranışla bağlantı kurularak iman eğitimi vermek gerekli görülmüştür. Aynı şekilde Kur’an’ı Kerim’in farklı ayetlerinde Peygamberler, nesillerine tevhit inancını benimsetmeyi¹⁴⁹ ve Allah’a bağlılık ve kulluktan ibaret olan İslam’ı tavsiye etmeyi bir sorumluluk olarak görmüşlerdir.

İman eğitiminin en önemli tamamlayıcılarından biri olan ibadet eğitiminde, sözlü iletişim ile birlikte model olma davranışı bir öğretim metodu olarak sunulmaktadır. İbadet eğitiminde, ibadetin kişinin tutumunu ve değerler sistemini etkilediğini Ankebut suresinde olduğu gibi çeşitli ayetlerle bize bildiren Yüce Yaratan, mümini günahı seçmek yerine iyiliği seçmeye teşvik etmektedir. Bu anlamda ibadet

¹⁴⁶ Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, Ankara, TDV Yay, Ağustos, 2012

¹⁴⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *İnanç Psikolojisine Giriş*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2013, s.50-51.

¹⁴⁸ Lokman 31/ 13.

¹⁴⁹ Bakara 2/133.

eğitimini ahlâk eğitiminden ayrı tutmamak gerekir. İbadet eğitiminde ibadetin amacı, yararı, terk edildiğinde oluşacak zararını anlatarak motivasyon sağlamak eğitimcinin görevidir. İman, ibadet ve ahlâk eğitiminde, eğitimcinin sorumluluklarından biri de sevgi ve şefkatle öğretmeye devam konusunda azim ve kararlılıktır. Bunu sağlayacak en güzel yol ise dua ile İlahi İradeye teslim olmaktır.¹⁵⁰

Russell gibi dini, ahlâkın temeli olarak kabul etmeyenlerin ve ancak duyu organlarıyla algılanan şeylere iman edilebileceğine inananların aksine İslam, imanı hiçbir şek ve şüpheye yer tanımayan bir tasdik olarak nitelemektedir. İslam'a göre hakiki Müslüman aciz kaldığı için değil makul gördüğü için inanmaktadır. Bu anlamda Allah'a, ahiret ve melek inancına yer veren dinler insanları daha kolay bir şekilde ahlâka uygun davranmaya yönlendirmektedir. Özellikle İslam'da ahlâk dinden ayrı düşünülmemekte ve tamamen din üzerine bina edilmektedir. Kur'an'a göre dini olanla ahlâki olan arasında hiçbir ayırım bulunmamaktadır. Zira İslam nizamı iman ve ahlâk esası üzerine kurulmuştur. Bakara 82'de belirtildiği üzere ahlâk ve iman birbirinden ayrı düşünülmemektedir. Kur'an'ı Kerim'de pek çok ayette iman edip salih amel işleyenler ifadesi de bunu teyit etmektedir. Kamil bir iman için ahlâki davranışlar kazanmak gerekmektedir.¹⁵¹

Kur'anın anlam örgüsü içerisinde inanç- davranış ve inanç- ahlak birlikteliğinin çok sık vurgulanması imanın ardından salih amelin övülmesi veya tam dersi durumlarda çirkin fiillerin yerilmesi imanın davranışlara yansımaları olarak iman çeşitli erdemlerle desteklenmesine işaret etmektedir. İmanı kuvveden fiile çıkaran birer vasıta olarak uygulama ve davranışlar başta ibadetler olmak üzere hayatın diğer tüm alanlarındaki ilişkileri etkilemekte ve iman taahhüdü aynı zamanda ahlaki bir taahhüde dönüşmektedir. Mümin davranışlarını bu ahlâkın içerdiği temel ilkelere göre belirleyerek bir sınır dâhilinde hareket etmektedir.¹⁵² İman gibi ibadetin özünde de ahlâk bulunmadığı sürece ibadetin Allah katında bir kıymeti bulunmamaktadır.¹⁵³

Kur'an, ibadetin duygusal boyutuyla yaşanmasını takva olarak nitelemekte ve ibadetler ve ahlâki olan tüm işlerde ihsan ile hareket etmeyi emretmektedir. Kur'an'ı

¹⁵⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi*, Diyanet İlmî Dergi, c.44, sayı 2, 2008, s.15-25.

¹⁵¹ İbrahim Coşkun, "İman- Ahlâk İlişkisi ve Değerler Eğitimi", ed. Recep Kaymakçan ve diğerleri, *Değerler ve Eğitimi 2*, İstanbul, DEM, 2015, s.118-126.

¹⁵² U. Mehmedoğlu, a.g.e, s.55.

¹⁵³ İbrahim 14/18

Kerim ahlâki bir toplum oluşturmada özellikle Allah'a ve ahiret gününe imanı emrederek, iman eğitimi vermekte ve kulu dünyada yapıp etmeleriyle imtihan ederek, ahlâki bir hayatı tercih edenle, etmeyeni bir tutmamaktadır.¹⁵⁴

Din eğitimi noktasında önem verilen hususların başında iman, ahlâk ve amel bütünlüğü dikkat çekmektedir. Kur'an'da iman esasları anlatılırken akli delillerle birlikte ahlâki gerekçeler de belirtilerek bütüncül bir din eğitimi hedeflenmektedir. Allah Yüce kitabında "Ey İman edenler" dedikten sonra ahlâki davranışları sıralamakta ve iman, ahlâk bütünlüğüne dikkat çekmektedir. Muhakkak ki insanın iç ve dış dünyasını aydınlatmayan, ondaki iç ve dış ahlâki güzellikleri yansıtmayan veya bu bütünlüğü sağlamayan bir imanı ve dini sorgulamak gerekmektedir. Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere iman, ibadet ve ahlâk eğitimi din eğitiminin ayrılmaz ve bölünmez parçalarıdır. Biri olmadan diğerlerini anlamlandırmak ve dini yaşantının bir parçası saymak mümkün değildir. Din eğitimcisine düşen vazife ise doğru ve bütüncül bir din eğitimi uygulamaktır. İman temeli ile başlayan, dini pratiklerle şekillenen ve ahlâki davranışlarla pekiştirilen bir din eğitimi modeli Peygamberlerden itibaren tüm eğitimcilerin temel gayesi olmuştur. Toplumların yozlaşması ve bozulmasına engel olabilecek yegâne sistem ancak din eğitiminin bütüncül yaklaşımla, yeni nesillere aktarılmasıyla ve doğru rol modellerin tanıtılmasıyla oluşacaktır.¹⁵⁵ Bütün bunlar neticesinde, iman, ibadet ve ahlâk-değer eğitiminin, din eğitiminin kurucu unsurları olduğu gerçeği netleşmektedir. Bu nedenle konumuz olan Nehcü'l Belağa'da din eğitimini bu üç başlık ekseninde ele almak en isabetli yol olacaktır.

Beş yaşından itibaren Hz. Peygamber'in dizi dibinde yetişmiş, vahiy kâtipliği yapmış, bizzat Hz. Peygamber'in dini söylem ve yaşayışına şahit olmuş, Hz. Peygamberden birçok hadis rivayet etmiş, onun verdiği görevleri eksiksiz yerine getirmiş, onun sofrasında bulunmuş, omuz omuza savaşmış biri olarak Hz. Ali, dine ait bilgi ve değerleri bizzat Hz. Peygamberden görerek ve yaşayarak almıştır. Kendisi Allah'a inanan ilk müminlerdendir ve çocuk yaşta iman ettiği için ömrü boyunca hiçbir puta tapmamıştır. Bu kuvvetli imanı sayesinde ömrünü devamlı itaat ve ibadetle

¹⁵⁴ İbrahim Coşkun, "İman- Ahlâk İlişkisi ve Değerler Eğitimi", ed. Recep Kaymakçan ve diğerleri, Değerler ve Eğitimi 2, İstanbul, DEM, 2015, s.126-137

¹⁵⁵ Murat Akın, "Değerler Eğitimi Açısından İman-Ameli Salih İlişkisi", ed. Hasan Meydan, Toplumsal Bütünleşmede Değer ve Eğitimi(3. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı), Zonguldak, Z.Bülent Ecevit. Ü.Yay, 2018, s.240-245.

geçirmiş, Kitap ve sünnetten aldığı terbiye, davranışlarına ve sözlerine yansımıştır. Biz bu bölümde Hz. Ali'nin hitabelerinde, mektuplarında, vasiyetinde ve sözlerinde sıklıkla atıf yapılan konular oldukları için Nehcü'l Belağa'da din eğitimi başlığı altında, din eğitiminin önemli iki aşaması olan iman ve ibadet eğitimi ele alacağız.

1.1. NEHCÜ'L BELAĞA'DA İMAN EĞİTİMİ

Hz. Ali, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini etrafındaki insanlara duyurmuş, hikmetli söz söylemiş ve güzel öğütle, onları daima Kitap ve sünnete uygun yaşamaya davet etmiştir.¹⁵⁶ Konuşmalarında öne çıkan konuların başında Allah'a iman, Hz. Peygamber'e iman ve özellikle ahirete iman gelmektedir. Ferdin tahkikinin imkânsız olduğu inançlar imanın konusudur. Her şeyi bilen, işiten, her şeye güç yetiren fakat gözle görülmeyen Allah'ın var olduğuna iman eden insan bu inancını somut olarak gösteremese de varlığından şüphe duymadan iman eder. İmanın, asıl konusu, zatı, sıfatları ve tecellileriyle müminin güvenip bağlandığı Allah'tır. Yani iman, İlahi Zat'a zihnen inanma, itaat edip teslim olma ve güvenip bağlanmadır.¹⁵⁷ İman kavramı Allah-kul ilişkisi içinde kulun ilahi hitaba gösterdiği olumlu bir tepkidir. Bu anlamda Allah'ın varlığını kabul etmeye tasdik (iman) denir ve müminden beklenen davranış tam olarak tereddütsüz tasdiktir.¹⁵⁸

Hz. Ali eserinde imanı tarif ederken şöyle demektedir: “*Münezzeh olan Allah peygamberlere uyulmasını, kitaplarının tasdik edilmesini, kendisine itaat edilmesini, emrine boyun eğilmesini, itaatine teslim olunmasını, işlerin sadece O'nun için olmasını ve başka şeyden bir şüphe karıştırılmamasını istedi.*”¹⁵⁹

Bütün dinlerin hareket noktası iman esaslarıdır. İman esaslarına bağlı olarak ahlâki ve ameli kurallar belirlenir. Dinde ilk esas, Allah'ın varlığına ve birliğine iman edip kalp ile tasdik, dil ile ikrardan sonra O'nun kâinat ve insanla ilişkilerini bilmektir. Kişi bu bilinçle imanını koruduğu takdirde kâmil bir imana ulaşabilmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Suat Cebeci, ” Öğrenme ve Öğretme Görevi Olarak Dini İletişim ”, Ed. Şaban Karaköse” , Etkili Din Öğretimi, , İstanbul, Tıdef yay, 2010, s.197

¹⁵⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, TDV Yay, 1993,s.156-159.

¹⁵⁸ Toshihiko Izutsu, *Kuranda Tanrı ve İnsan*,(çev. M.Kürşad Atalar), , İstanbul, Pınar yay, 2012, s.214.

¹⁵⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.219.

¹⁶⁰ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, İstanbul, MÜİFV, s.110.

1. 1. 1. Nehcü'l Belağa'da Allah'a İman

Hz. Ali hutbelerinin çoğunda Allah'a imanı ve tevhidi özellikle vurgulamıştır. Allah'ın yüce sıfatlarından örnek vererek, O'na imanın gerekliliğini anlatmıştır. Allah'ın bizi eğlence olsun diye yaratmadığını ve bizi asla ihmal etmediğini belirterek O'na imanla birlikte, ihsanını ve yardımını istememiz gerektiğini bize öğütlemiştir.¹⁶¹ Onu tavsif etmek isteyenlere şiddetli eleştiriler getirmiş, şirkin kötülüklerinden bahsetmiştir. Allah'ı tanımak noktasında hangi soruların sorulamayacağını beyan etmiştir. Sık sık insanları tefekküre yönlendirmiş, Rabbimizi tanımanın bir yolu olarak yaratılanlara bakmanın, ibret almanın en güzel yol olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın kulları için verdiği nimetlerden bahsetmiş, O'na gerektiği şekilde hamd ve şükretmek noktasında bize örnek olmuştur. Hidayet verici olanın Allah olduğunu sıklıkla bize hatırlatıp, dua ve ibadetle O'ndan yardım istememizin gerekliliğini sözleriyle bize bildirmiştir.

Nehcü'l Belağa'da tevhitte ilgili özellikle belirtilen husus, Allah'ın zatının sınırsızlığıdır. Aynı şekilde Allah'ın çokluk, bölünme, sınır gibi her türlü eksiklik ve kayıttan uzak oluşu, zatı ve sıfatları arasında ayrılık ve aykırılığın olmaması eserde çok güzel bir dille ifade edilmiştir. Yüceliği, yaratıcılığı, kudreti, hiçbir şeye muhtaç olmaması, ezeli ve ebedi oluşu ile ilgili anlatımlar insanın duygu dünyasını etkileyecek fasih ifadelerle belirtilmiş, imanın insan yaşamının ana gayesi olduğu her fırsatta dile getirilmiştir.¹⁶² Allah'ı zatı ile ilgili öğretici ve tanıtıcı nitelikteki ifadeler Nehcü'l Belağa'da şöyle yer bulmuştur:

a) Hakkın zatı sonsuz ve nihayetsizdir. Hudut ve sınır tanımaz. O'na iman eden O'nu ihlâsla tasdik edip birleyendir. Bu durum Nehcü'l Belağa'nın ilk hutbesinde şu şekilde ifade edilmektedir: *“Söz söylemenin O'nu övmeye aciz kaldığı, sayanların nimetlerini hesap edemedikleri, çabalayanların hakkını ödeyemediği, büyük gayretlerin idrak edemediği, keskin zekâların erişemediği, sıfatının sınırı, mevcut bir niteliği, sayılı vakti ve uzayan bir süresi olmayan Allah'a hamd olsun! O, mahlûkatı kudretiyle yarattı, rüzgârları rahmetiyle yaydı, arzının hareketini kayalarla sabitledi. Dinin esası Allah'ı*

¹⁶¹ Nehcü'l Belağa, s.231; Duhan 44/38.

¹⁶² Ayetullah Şehit Murtaza Mutahhari, *Nehcü'l Belağa'da Bir Gezinti*,(mütercim. Bahri Akyol), İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü,1998, s.42-43.

bilmektir. O'nu bilmenin kemali, O'nu tasdik etmektir. O'nu tasdik etmenin kemali, O'nu birlemektir. O'nu birlemenin kemali, O'na ihlas ile bağlanmaktır."¹⁶³

Hız. Ali, Allah'ı bilme konusunda beşeri çabalara temas ederken insanın bilgisi, gücü, akıl ve zekâsı ile Allah'ın nimetlerini sayamayacağını, hakkını ödeyemeyeceğini ve Allah'ı tam olarak algılamaya güç yetiremeyeceğini ifade ederek, Allah'ın ne olduğu değil ne olmadığı noktasında bize ufuk açmaktadır.¹⁶⁴

b) Allah'a yüce vasıflarıyla hamd etmek, yalnızca O'ndan yardım istemek, imanın azimetini ve ihsanın başlangıcı olarak şahadet etmek gereklidir. Bu gereklilik eserinde farklı bölümlerde şöyle vurgulanmaktadır: *"Nimetini tamamlayarak, izzetine teslim olarak ve isyandan korunarak O'na hamd ederim. O'nun kudretine muhtaç olarak O'ndan yardım dilerim. O'nun hidayete erdirdiği sapıtmaz, düşmanlık yaptığı kimse kurtulmaz, yardım ettiği kişi fakir olmaz. Ortağı olmayan bir Allah'tan başka İlah olmadığına ihlaslı, temiz bir inançla, bizi hayatta bıraktığı sürece tutunacağımız ve karşılaşacağımız korkulara karşı saklayacağımız bir şahadetle şahadet ederim. O şahadet, imanun azimetini, ihsanın başlangıcı, Rahman'ın razı olacağı şeytanı kovandır."*¹⁶⁵ *"Hakkının gereğini yerine getirmek için, sayılamayan nimetleri ve ihsanı için Allah'tan yardım dileyin."*¹⁶⁶

İslam eğitimi tevhid esasını üzerine bina edilmiştir. Mümin Allah'a iman ederken, zatında, sıfatlarında, ibadet edilecek ve yardım istenecek tek mabud olduğuna kalben ve zihnen inanıp tasdik eder. Gayesi, kalbe istikamet kazandırmak ve Rabbinden başkasına boyun eğmekten kurtulmaktır.¹⁶⁷

c) Allah'a imanın bir gereği olarak O'nun rahmetinden ümit kesilmeyeceği şu şekilde ifade edilmektedir: *"Rahmetinden ümit kesilmeyen, nimetinden yoksun olunmayan, mağfiretinden ümitsizliğe düşülmeyen, ibadeti küçümsenip reddedilmeyen, rahmeti devam eden ve nimeti kaybolmayan Allah'a hamdolsun."*¹⁶⁸

Duyular âleminin dışında olduğu için beş duyumuzla algılayamadığımız Yüce Yaratıcı kendini kullarına tanıtmak için kendine ait sıfatlar (isimler) kullanmıştır. Bu

¹⁶³(Demircan), *Nehcü'l Belağa*, s.33, 1.hutbe.

¹⁶⁴ Metin Yasa, *Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Allah Anlayışı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2/9 Güz 2009, s.503-504

¹⁶⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.38, 2.hutbe.

¹⁶⁶ *Nehcü'l Belağa*, s.112.

¹⁶⁷ Mustafa Köylü, "İslam Eğitiminin Temel Özellikleri", ed. Mustafa Köylü- Şakir Gözütok, Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul,2017, s.33.

¹⁶⁸ *Nehcü'l Belağa*, s.68; Zümer39/53.

sıfatlar O'nu algılamamıza yardımcı olur. Allah'ın isimleri olarak Kur'an ve hadislerde geçen bu nitelermelerin çoğunda Allah'ın rahmet ve merhameti vurgulanmaktadır. Yüce Allah azapla değil rahmetiyle insanları ve evreni kuşatmıştır. Allah'ın rahmetinden ümidini kesmeyen insan, O'nu daima gönlünde hissedecektir. Allah'ı gönlünde hissetmek ise, O'nun denetim ve kontrolünü kabul etmek anlamına gelmektedir.¹⁶⁹

d) Allah'ın kullarına verdiği iman nimetinin karşılığı olarak dünyada hiçbir karşılık bulunmamaktadır. Bu hususu açıklar mahiyette Nehcü'l Belağa'da şu ifadeler yer alır: *“Allah'a yemin ederim ki kalpleriniz erise, O'na olan arzunuzdan ya da O'ndan olan korkunuzdan dolayı gözlerinizden kan aksa da dünya var olduğu sürece yaşasanız ve çabanızdan O'na tahsis etmediğiniz hiçbir şey bırakmasanız da amelleriniz O'nun size ihsan ettiği büyük nimetlerin ve sizi imana yöneltmesinin karşılığı olamaz.”*¹⁷⁰

e) Yaratan, rızıklandıran, yardımsız bırakmayan, eceli takdir eden, uyaran, yakın olan Allah'a iman etmemiz şu satırlarla hatırlatılmaktadır: *“Kendi kuvvetiyle yücelen, yüceliğine rağmen yarattıklarına yakın olan her türlü ganimeti ve fazileti ihsan eden, her felaketi ve sıkıntıyı gideren Allah'a hamd olsun! Kereminin yakınlığından ve nimetlerinin bolluğundan dolayı O'na hamd ederim. O'nun ilk ve zatıyla zahir olduğuna iman ederim. Ey Allah'ın kulları! Size, örnekler veren, ecellerinizi belli vakitlerle takdir eden, size elbiseler giydiren, rızkınızı genişleten, amellerinizi hesaplayarak sizi ihata eden, size cezayı hazırlayan, bol nimetlerle ve büyük hediyelerle sizi tercih eden Allah'tan sakınmayı tavsiye ediyorum.”*¹⁷¹ *Bilakis yarattığını yarattı ve sınırını koydu; şekillendirdiğini şekillendirdi ve şeklini güzel yaptı. Hiçbir şey O'ndan kaçamaz, herhangi bir şeyin O'na itaat etmesinde bir menfaati yoktur.”*¹⁷²

f) Eserde Hz. Ali'nin dilinden Allah'a iman ve Onu tanıma hususunda hangi soruların sorulamayacağı beyan edilmektedir. Allah'ı gözüyle görmüş gibi vasf etmesini isteyen bir kişiye, Hz. Ali, şirke düşebileceği uyarısını yapmıştır. Allah'ı tanımak isteyen Kur'an'a bakmasının gerekliliğine, Kur'an'da anlatılan sıfatlarıyla Rabbimizi tanımanın lüzumuna, bu konuda temel hareket noktamızın Kur'an ve sünnetten ilham almanın önemine özellikle işaret eden Hz. Ali, salt akla güvenmenin insanı helake

¹⁶⁹ Abdurrahman Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, İstanbul, Rağbet Yay, 2002, s.104

¹⁷⁰ Demircan, *Nehcü'l Belağa*, s.71.

¹⁷¹ *Nehcü'l Belağa*, s.84.

¹⁷² *Nehcü'l Belağa*, s.175.

sürükleyebileceğini hatırlatmış ve şöyle demiştir: “...O ilktir, öncesi yoktur ki kendisinden önce bir şey olsun. Sondur; sonrası yoktur ki kendisinden sonra bir şey olsun. O, gören insanları kendisine ulaştırmaktan ve idrak etmekten engelleyendir. O’nun üzerinden zaman geçmemiştir ki O’nda hal değişikliği olsun. Bir mekânda değildir ki oradan ayrılması caiz olsun. Ey soran kişi! Kur’an’ın sana gönderdiği O’nun sıfatlarını kendin için rehber olarak al; onun hidayetinin nuruyla aydınlan! Şeytan’ın seni öğrenmekle mükellef tuttuğu Kitap’ta sana farz kılınmayan, Peygamber’in ve hidayet önderlerinin sünnetinde izi bulunmayan şeyi öğrenmeyi münezzehe olan Allah’a havale et! Bu, Allah’ın senin üzerindeki hakkının sonudur. Münezzehe olan Allah’ın büyüklüğünü aklına göre değerlendirme! Yoksa helak olanlardan olursun.”

Hutbenin devamında Allah’ın yaratma sanatı anlatılarak, yarattığı her varlığın onun varlığının hücceti olduğu beyan edilmekte, Allah’a yaratılmışların sıfatını vermenin Ona başka varlıkları denk tutmakla eş olduğu ve bundan sakınılması gerektiği¹⁷³ şu ifadelerle vurgulanmaktadır: “Allah hakkında kim ‘nasıl?’ derse O’nun vasf edilmesini istemiş olur. Kim ‘nerede?’ derse O’na mekân nispet etmiş olur. O bilendir; sahiptir, sahip olunan değil; kadirdir, kadir olunan değil.”¹⁷⁴

Hz. Ali, Peygamber’den gördüğü öğretim metotlarını uygulayarak onun yaptığı gibi haddi aşan veya sorulmaması gereken soruları soranlara bu örnekte olduğu gibi ikaz etmiştir. Hz. Peygamber de kader ile ilgili soru soran sahabeyi sert bir dille uyarmıştır.¹⁷⁵

g) Allah’a ve Resulüne iman etmek teslimiyetin zirvesidir. Allah’ın varlığına şahitlik etmek fitri bir duygudur. Nehcü’l Belağa’da bu hususta şu ifadeler yer alır: “Münezzehe olan Allah’a tevessül edenlerin kendisiyle tevessül edecekleri en iyi şey O’na ve Resulüne iman etmek, O’nun yolunda cihat etmektir. O, İslam’ın zirvesidir. Kelime-i şehadet fitrattır.”¹⁷⁶

h) İlmi geniş olan, gaybı bilen Allah’a şüphe duyulmayacak bir samimiyet ve ihlasla inanmak gerekir. Çünkü “O’na nimetleri için hamd ettiğimiz gibi, belası için de

¹⁷³ Nehcü’l Belağa, s.97.

¹⁷⁴ Nehcü’l Belağa, s.161.

¹⁷⁵ Abdulfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, (çev. Enbiya Yıldırım), İstanbul, Yasin yay,2009,s.201-202; İbni Mace, Ebu Abdullah Muhammed. b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, *Sünen-i İbn-i Mace*, thk. Şuayb el- Arnaut, Adil Mürşid, Said el-Lehham, 2.bs.Dımaşk, Darü’r-Risaleti’l Alemiyye, 2010, Mukaddime 33

¹⁷⁶ Nehcü’l Belağa,(Demircan), s.124

*hamd ederiz. O'nun ilmi kısa olmayan bir ilim; Kitabı ise ihata etmedik hiçbir şey bırakmayan bir kitaptır. O'na, tam bir ihlas ve şüpheye yer bırakmayan kesin bir inançla iman ederiz. Dönüş O'na olduğu için Allah'tan hakkıyla sakınmak gerekir.*¹⁷⁷

1) Allah'ın yaratma gücüne hiçbir varlığın ulaşamayacağı açıkça ortaya konmalıdır. Hz. Ali Nehcü'l Belağa'da ilahi bir nitelik olan yaratma ve güzel yaratış arasında doğrudan bir ilişki kurarak yaratmayı güzellik bağlamında ele almaktadır. Bunu somut örnekler ile sunmakta yarasa, tavus kuşu, çekirge örneği ile Allah'ın yaratmasındaki eşsiz güzelliği vurgulamaktadır. Yeryüzünün verimli ve güzel oluşunu, kuşların rengârenk yaratılışını Allah'ın güzel yaratmasının açık bir kanıtı olarak sunmakta ve insanın yetkin yaratılışını da eserde zikrederek Allah'a iman duygusunu pekiştirmektedir.¹⁷⁸ Eserde bu hakikat şöyle dillendirilir: “*Küçük karıncalarla küçük sineklerin ayaklarını sağlamlaştıran ve onlardan daha büyük olan balinaları ve filleri yaratan Allah münezzehdir.*¹⁷⁹ *O'nun dengi yoktur ki O'na eşit olsun, benzeri yoktur ki O'na denk olsun. O dünyayı varlığından sonra yok edendir. Öyle ki dünyanın varlığı, kaybı gibi olur. Dünyanın yaratılışından sonra yok olması, onun yapılmasından ve icadından daha acayip değildir. Kuşlarından ve hayvanlarından, otlatılanlarından ve otlamak için başıboş bırakılanlardan, köklerinden ve cinslerinden, ümmetlerin ahmaklıklarından ve zekilerinden arzın bütün canlıları bir sivrisineği yaratmak için toplansalar buna muktedir olamamaları ve onun nasıl icat edileceğini bilememeleri nasıl olur?*”¹⁸⁰

i) Allah'ın öğütlerini dinlemek, O'na itaat etmenin en önde gelen gereklerindedir. Bu yüzden Hz. Ali, vaadinde duran, mahlûkatına adaletle hükmeden, zulmetmeyen, sayılı olmadan tek olan, son olmadan daim olan Allah'a imana şu sözlerle çağırılmaktadır: “*Allah'ın beyanından yararlanın, Allah'ın öğütlerinden ders alın, Allah'ın nasihatini kabul edin! Allah, sizin için açık delil ortaya koymuştur.*¹⁸¹ *O, sayılı olmadan tektir, son olmadan daimdir. Payanda olmadan ayaktadır...*”¹⁸²

Hz. Ali, Nehcü'l Belağa'daki hitabelerinde sıklıkla Allah'a, O'nu öven sözlerle ile hamd ederek eğitim açısından bize güzel bir örnek sunmuştur. İman edilmeye en

¹⁷⁷ *Nehcü'l Belağa*, (Demircan) s.128.

¹⁷⁸ Yasa, a.g.e, s.500-502.

¹⁷⁹ *Nehcü'l Belağa*, (Demircan), s.180.

¹⁸⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.208.

¹⁸¹ *Nehcü'l Belağa*, s.188.

¹⁸² *Nehcü'l Belağa*, s.203.

layık olan, bizi yoktan var eden, emsalsiz ve sanatlı bir şekilde yaratan, nimetleriyle bizi ödüllendiren, adaletle hükmeden, zatı ve sıfatlarıyla emsalsiz olan, bizi hidayete erdiren, ezeli ve ebedi olan, bir olan fakat sayılara bağlı olmayan, sınırsız ve sonsuz olan, varlığının delilleriyle bize kendini hatırlatan, ilk terbiyecimiz Rabbimizi birlemek ve O'na iman etmek hususunda bizi örneklerle bilgilendirmiştir. Somuttan soyuta, yakından uzağa gibi eğitim ilkeleriyle bizi Allah'a imana davet etmiş, bunun fitratımızda var olduğunu bize bir kez daha ispatlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in ilk suresinde bize hatırlatıldığı üzere müminin ilk görevi Allah'ı bilmek ve O'na nimette de belada da hamd edebilmektir. Hamd, imanın özüdür. Hz. Ali, imanı "kalpte beyaz bir zerre olarak belirir, iman arttıkça bu zerre de büyür"¹⁸³ diye tarif etmiş, imanı artırmanın yolunun hamdi çoğaltmak olduğunu vurgulamıştır. İman bir nimettir ve Allah bunu ancak müminlere nasip etmiştir. Hz. Ali, vasiyetinde dahi Allah'a imanı vurgulamış, kendisinden sonraya iki emanet bıraktığını şu sözleriyle ortaya koymuştur: "*Vasiyetime gelince, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın! Muhammed'in sünnetini kaybetmeyin. Bu iki sütünü ayakta tutun, bu iki kandili yakın.*"¹⁸⁴ Nehcü'l Belağa'da ortaya konulan Allah inancı, kişinin iç ve dış dünyasında tam manasıyla Allah'a kul, O'nun dışındaki her şey karşısında hür olma prensibine dayanmaktadır.¹⁸⁵

1. 1. 2. Nehcü'l Belağa'da Peygamberlere İman

İnsanın dünya ve ahiret saadetine erişebilmesi için kendine ait sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde bilmesi gerekir. Bu bilgiye ulaşabilmesi için bir peygamberin tebliğine ihtiyaç duyar. Bu amaçla Allah, her topluluğa yol gösterici ve rehber olarak peygamberler göndermiş, bu peygamberlere imanı emretmiştir.¹⁸⁶

Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali, insanlara peygamberleri ve özellikle son peygamber Hz. Muhammed'i anlatmıştır. Peygamberlerin özellikleri, neden gönderildikleri, ne şekilde davrandıkları ve Allah'a bağlılıkları hususunda muhataplarını bilgilendirmiştir. Bizzat, Hz. Peygamber'den gördüklerini, O'nun örnek ahlâkını sonraki nesillere iletmiştir. Hz. Ali'nin, peygamberlik müessesesi ve peygamberlere imanın öğretimi

¹⁸³ Nehcü'l Belağa, s.408.

¹⁸⁴ Nehcü'l Belağa, s.157.

¹⁸⁵ Ayhan, a.g.e, s.121.

¹⁸⁶ Bakara 2/ 285.

konularındaki sözleri ve öğütlerinden Nehcü'l Belağa'da yer bulan temel hususlar şu şekildedir:

a) Hz. Ali bir hutbesinde, Hz. Âdem'in yaratılma safhaları, dünyaya gönderilişi ve peygamberlerin neden gönderildiğini anlatarak Âdem kıssası ile bizi imana ve tövbeye şu şekilde davet etmektedir: *“Sonra ona ruhundan üfirdü. Böylece o suret, kullanabildiği zihinleri ve kendisiyle tasarrufta bulunabildiği akılları, istihdam ettiği uzuvları, hareket ettirebildiği aletleri olan, hak ve batılı, tatları, kokuları, renkleri ve cinsleri birbirinden ayırabildiği marifet sahibi bir insan oldu. O insan, muhtelif renklerin, uyumlu benzerlerin ve çelişen zıtların, sıcak ve soğuk, ıslak ve kuru gibi farklı karışımların çamurundan yoğrulmuştur. Münezzehe olan Allah, ‘Âdem’e secde edin’ dedi. İblis hariç hepsi (melekler) secde ettiler.”*

Hutbenin devamında, Âdem'in şeytan tarafından kandırılıp tövbesiyle birlikte tekrar cennete gireceği vaadiyle imtihan edileceği, zürriyetinin çoğalacağı ve yeryüzüne indirilişi şu şekilde anlatılmaktadır: *“Münezzehe olan Allah, onun çocuklarından vahiyle misaklarını ve risâleti tebliğ etmek üzere emanetlerini aldığı peygamberler seçti. Ne zaman ki mahlûkatının çoğu Allah'ın onlara verdiği ahdi bozdular, hakkı bilmediler ve O'na eşler koştular, şeytanlar da onları Allah'a ibadet etmekten alıkoydular, işte o zaman Allah da fitratlarına koyduğu misakını tutmalarını istemek, tebliğle delil getirmek, muhtelif ayetleri göstermek üzere onlara resullerini ve nebilerini aralıklarla peşi sıra yolladı. Münezzehe olan Allah vaadini yerine getirmek ve nübüvvetini tamamlamak için Muhammed'i kendi elçisi olarak gönderinceye kadar asırlar ve zamanlar peş peşe geçti. Allah onunla onları sapıklıktan hidayete erdirdi ve konumuyla cehaletten kurtardı...”¹⁸⁷*

Hz. Peygamber'in de kullandığı öğretim metotlarından biri olan kıssalar ve geçmiş ümmetlerden haberlerle öğretme metodundan, Hz. Ali'de hutbe ve öğütlerinde faydalanmakta, bu örnekte olduğu gibi Âdem'in kıssasını anlatarak Peygamberlerin niçin gönderildiğini açık bir şekilde göstermektedir.¹⁸⁸

b) Hz. Ali, peygamberlerin gönderiliş amacını Hz. Muhammed'in geldiği cahiliye ortamından bahsederek açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Hz. Ali, peygamberlerin sorumluluklarından bahsederken ilk sıraya geldikleri toplumları

¹⁸⁷ Nehcü'l Belağa, (Demircan), s.35-37, ayrıca bkz.(s.103).

¹⁸⁸ Ebu Gudde, a.g.e, s.187.

uyarmak ve önceki milletlerin cezalarını hatırlatmak görevini¹⁸⁹ şu ifadelerle yerleştirmiştir: “*Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim. Onu şüpheleri bertaraf etmek, apaçık delilleri hüccet getirmek, ayetlerle sakındırmak ve azapla korkutmak için tanınmış dinle, kendisinden nakledilen hidayete ulaştıran işaretle, yazılı Kitapla, ışıldayan nurla, parıldayan ışıkla ve açık olan emirle gönderdi. İnsanlar o dönemde dinin ipinin koptuğu, kesin bilginin sütunlarının sarsıldığı, aslın karıştığı, işin dağıldığı, çıkışın daraldığı, kaynağın kör olduğu çeşitli fitnelerin içindeydi. Hak yol bilinmiyordu, körlük ise yaygınlaşmıştı. Böylece Rahman’a isyan, Şeytan’a ise yardım edilmişti. İman terk edilmişti...*”¹⁹⁰ O, tıbbıyla dolaşan, merhemlerini sağlam yapan ve dağlama aletini ateşte kızdıran bir tabiptir. Tedavisini kendisine ihtiyaç duyan kör kalplere, sağır kulaklara ve konuşamayan dillere uygular.¹⁹¹ Uyarıcı olarak ümmetine nasihat etti, müjdeleyici olarak cennete çağırdı, sakındırıcı olarak cehennemle korkuttu.¹⁹²

Hz. Peygamber konuşmalarında teşvik ile korkutma arasında bir denge gözetirdi. Korkutarak nefret ettirmedeği gibi, teşvik ederek de insanların tembelleşerek amellerini terk etmesine izin vermemiştir. Hz. Ali’nin de aynı prensibi uyguladığı eser boyunca müşahede edilmektedir.¹⁹³

c) Hz. Ali, hutbelerinin birçok yerinde Peygamber’e salât getirmeyi öğreten konuşmalar yaparak onun için dua etmekte ve davranışla örnek olma yöntemini hayata geçirmektedir. İlgili hutbelerden bir kısmı şu şekildedir: “*Allah’ım! En yüce salâtın en büyük bereketin kulun ve elçin olan Muhammed’in üzerine olsun. O, kendinden önceki peygamberlerin sonuncusu, kapanmışları açan, hakkı hakla ilan eden, batılların galeyanını defeden, dalaletlerin hamlelerini bertaraf edendir. Kendisine yüklendiği gibi, emrini yerine getirerek, Senin rızanın gereğini yaparak, geri adım atmaksızın, kararlılığında zayıflık göstermeden, vahyini anlayarak, ahdini koruyarak ve emrinin gereğince hareket ederek sorumluluğunu yerine getirdi. Allah’ım! Katında makamını yücelt, onun nurunu tamamla, onu elçi olarak göndermene karşılık şehadeti kabul*

¹⁸⁹ İmam Seyyid Ali Hamanei, *Nehcü’l Belağa’dan Dersler*, çev. Alican Bahadır, Ankara, Endişe Yay, 1991, s.36.

¹⁹⁰ *Nehcü’l Belağa*, s.39, ayrıca bkz.(s.94).

¹⁹¹ *Nehcü’l Belağa*, s.119.

¹⁹² *Nehcü’l Belağa*, s.123.

¹⁹³ Ebu Gudde, a.g.e, s.187.

edilen, sözünden razı olunan, doğru konuşma ve ayırıcı yargı sahibi olarak mükâfatlandır!"¹⁹⁴

Son peygamber olarak Hz. Muhammed'in Rabbinin emrini yerine getiren, insanları hakka davet eden bir peygamber olduğu vurgulanarak, Hz. Peygamber'e salât ile her an onu ve misyonunu hatırlamamız gerektiği tavsiye edilmektedir. Ayrıca Allah, Kur'an-ı Kerim'de duayı eğitimin bir parçası saymakta ve peygamberler aracılığı ile kullarına dua etmeyi öğretmektedir.¹⁹⁵ Hz. Ali de peygamberin bu davranışını örnek olarak duanın bir çeşidi olan salâvatı bizlere tavsiye ederek bir davranış örneği sunmaktadır.

d) Peygamberlerin temiz nesillerden seçildiği ve son peygamber Hz. Muhammed gelene kadar Allah'ın dinini ayağa kaldırmak üzere peygamberler gönderildiğini ifade eden Hz. Ali, Hz. Peygamber'in soyunun da temiz olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Konu Nehcü'l Belağa'da şöyle işlenir: *"Onları en iyi yere bıraktı, hayırlı yere yerleştirdi, bellerin kıymetlileri onları temiz rahimlere aktardı. Münezzeh olan Allah'ın cömertliği Muhammed'e ulaşıncaya kadar ne zaman onlardan birisi gittiyse, aralarından bir başkası halefi olarak Allah'ın dinini ayağa kaldırdı. Allah onu bitilecek yer olarak en faziletli madenlerden ve dikilen yer olarak en şerefli asıldan, kendisinden peygamberleri çıkardığı ve eminleri seçtiği ağaçtan çıkardı. Onun zürriyeti, zürriyetlerin hayırlısı; ailesi, ailelerin hayırlısı; ağacı, ağaçların hayırlısıdır."*¹⁹⁶

e) Bazı hutbelerinde Hz. Ali, Hz. Peygamber'in örnekliğini anlatmakta, onu örnek almamızı şu sözlerle öğütlemektedir: *"Nihayet Allah çocukluğunda mahlûkatın en hayırlısı, olgunluğunda en soylusu, huy bakımından temiz olanların en temiz, devamlı vermesi bakımından kendisinden iyilik istenenlerin en cömerdi olan Muhammed'i şahit (örnek), müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi."*¹⁹⁷

Hz. Peygamber dünyanın süslerinden uzak durmuş, Musa Peygamber Allah'tan yemek için sadece ekmek dilemiş, Davut peygamber, kendi elinin emeğiyle beslenmiş,

¹⁹⁴ *Nehcü'l Belağa*, (Demircan), s.79-80.

¹⁹⁵ Fatiha1/6-7; Bakara 2/201; İbrahim14/40.

¹⁹⁶ *Nehcü'l Belağa*, Demircan, s.108.

¹⁹⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.116.

İsa peygamber taşı yastık yapmış, Allah yolundan uzaklaşacak mal edinmemiştir. Bunların hepsi bizim için örnektir.¹⁹⁸

f) Hz. Ali'nin farklı hutbelerinde Hz. Peygamber'in ölümüyle nübüvvet kapısının kapandığı, O'nun son peygamber olduğu, peygamberlerin insanlar arasından seçildiği, insanları itaate davet ettiği ve vazifelerini eksiksiz yerine getirdikleri beyan edilmekte, onlara imanın gereği vurgulanmaktadır. Konu, Nehcü'l Belağa'da şöyle ele alınır: *“Allah Âdem'i ışığı gözleri kamaştırarak, görünüşü akılları hayrete bırakacak şekilde nurdan yaratmayı dileyseydi yaratırdı. Eğer böyle yapsaydı boyunlar O'na itaatle eğilir, onun hakkında meleklerin imtihanı daha kolay olurdu.”*¹⁹⁹ *Yüce Allah onu nurla gönderdi, seçmek suretiyle öne çıkardı.*²⁰⁰ *Başkasının ölümüyle kesilmeyen nübüvvet, göklerin bilgileri ve haberleri senin ölümünle kesildi.”*²⁰¹ *O resul, insanları Allah'a itaate çağırды. Düşmanlarını dini için cihat ederek yendi.*²⁰² *Allah onu emrini açıklaması ve zikriyle konuşması için gönderdi. O da güvenilir olarak görevini eda etti.*²⁰³ *İnsanların peygamberlere en yakın olanı, onların getirdiğini en iyi bilendir dedi ve şu ayeti okudu. “İnsanların en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve ona iman edenlerdir.”*²⁰⁴

Kur'an'a göre peygamberler en muttaki kimselerdir. Allah'tan aldıkları vahyi insanlara ulaştırırlar. Peygamberlerin Allah'ın elçisi olmak açısından birbirlerinden farkları yoktur. Bütün özellikleri ile insanlardır, yer içer, hastalanır ve ölürler. İnsanlara, peygamber inancı öğretildikten sonra, O'nun öğretmek istediği iman, ibadet ve ahlâk konuları kalıcı bir şekilde öğretilir.²⁰⁵

g) Allah insanları sınamak için vahiy ile peygamberler göndermiştir. Böylelikle insanlara mazeret ileri sürecekleri bir yol bırakmamaktadır. Hz. Ali, bu hakikati şöyle açıklar: *“Allah elçilerini onlara tahsis ettiği vahyi ile gönderdi. İnsanlara mazeret bırakmak suretiyle onların lehine kesin delil oluşmasını diye, peygamberleri mahlûkatına karşı kendisine hüccet kıldı. Allah insanları, doğruluk diliyle hak yoluna davet etti. Peygamberler göndermesi, onların hangisinin daha güzel amele sahip*

¹⁹⁸ Nehcü'l Belağa, s.171.

¹⁹⁹ Nehcü'l Belağa, s.215.

²⁰⁰ Nehcü'l Belağa, s.245.

²⁰¹ Nehcü'l Belağa, s.263.

²⁰² Nehcü'l Belağa, s.211.

²⁰³ Nehcü'l Belağa, s.112.

²⁰⁴ Nehcü'l Belağa, s.357.

²⁰⁵ Ayhan, a.g.e, s.122-123.

olduğunu sınaması içindir. Böylece sevap mükâfat, cezalandırma da suça denk olacaktır.²⁰⁶ Allah, Muhammed'i kullarını putlara tapmaktan, kendisine tapmaya, Şeytan'a itaatten kendisine itaate çıkarmak için ve daha önce bilmedikleri halde Rablerini bilsinler, reddettikleri halde varlığına inansınlar diye açıkladığı ve sağlamaştırdığı Kur'an'la hak ile gönderdi."²⁰⁷

h) Eserde Hz. Peygamber'in sözünü dinleme ve sünnetine uyma tekrar tekrar tavsiye edilmektedir. Bu tavsiyeler hususunda bazı örnekler şöyledir: *"En güzel ve en temiz olan Peygamberine uy! Onda uyan için örnek, teselli arayan için teselli vardır."*²⁰⁸ *Kendisiyle bir sünnet terk edilmeksizin bir bidat ihdas edilmiş olmaz. Bidatleri terk edin ve açık yollardan ayrılmayın!*²⁰⁹ *Bilmiş ol ki Allah katında Allah'ın kullarının en faziletlisi doğruya iletilen ve doğruya ileten, bilinen bir sünneti ayakta tutan ve bilinmeyen bir bidati de öldüren adil liderdir."*²¹⁰ *Peygamberin kılavuzluğunu kendinize rehber edinin! Zira onun kılavuzluğu en iyi kılavuzluktur. Onun yolundan gidin! Zira onun yolu hidayete erdiren en doğru yoldur."*²¹¹

Muhakkak ki insanlar tarih boyunca Allah'a verdikleri sözleri unutarak hak yoldan sapmışlardır. Bu sebeple, Hz. Ali eserde sıkça insanların yoldan çıkıp, sapıklığa düştüklerinde Allah'ın peygamberler göndererek onları hak yola davet ettiğini vurgulamaktadır.²¹² İslam'ın temelini Allah'a ve Resulüne iman olduğunu bildirmektedir. Peygamberler insanlar arasından seçilmiş, bizzat onlara züht ve takvalarıyla örnek olmuş kişilerdir. Yüce şahsiyetleriyle bütün insanlığa örnek olan peygamberler, zenginlik, fakirlik, evlilik, yemek, içmek, ticaret vs. insanların başına gelebilecek her türlü olayla karşılaşmışlardır. Savaş ve barışta en güzel ve faydalı tavrı bulup uygulamış, böylelikle kendinden sonra gelen ümmetlere örnek çözümler sunmuşlardır. Dini anlamda ise Allah'tan aldıkları vahiy sayesinde hakikatleri öğrenip öğreterek tüm insanlara rehberlik etmişlerdir.²¹³

Hz. Âdem için emredilen ilk secdeden itibaren şeytan ve haktan sapanlar iman noktasında zayıflık göstermiştir. Allah, adalet prensibi gereği insanları yaptıklarından

²⁰⁶ *Nehcü'l Belağa*, Demircan, s.153.

²⁰⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.155.

²⁰⁸ *Nehcü'l Belağa*, s.171.

²⁰⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.154.

²¹⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.176.

²¹¹ *Nehcü'l Belağa*, s.124.

²¹² Muhsin Demirci, *Kuran'ın Temel Konuları*, İstanbul, İFAV Yay, 2000, s.157-158.

²¹³ Ayhan, a.g.e, s.129-130.

sorumlu tutabilmek için onlara nesilleri temiz peygamberler göndermiştir. Peygamberler, doğru ve güzel olan düşünce ve davranışta bulunanları müjdeleyici, yanlış ve kötü davranışlarda bulunanları da uyarıcı ve ikaz edici bir konumda olmuşlardır.²¹⁴ Son peygamber Hz. Muhammed'le birlikte nübüvvet kapısı kapanmış fakat Hz. Peygamber'in örneği onun sünnetini yaşatanlar tarafından kıyamete kadar devam ettirilmiştir. Sünnetin önüne geçilmemesi ve gerisinde kalınmaması, aksine her daim sünnetle birlikte hakka ulaşılması eserin en önemli öğütleri arasındadır.

Nehcü'l Belağa'da Peygamberlere iman eğitimi ile ilgili öne çıkan hususların başında Peygamberlerin insanlara doğru tanıtılması gerekliliği gelmektedir. Peygamberler Allah'ın seçtiği özel insanlar olmalarının dışında tanrısal özelliklere sahip olmayan varlıklardır.²¹⁵ İnsanlarla iletişime girebilmek ve onları eğitmek için yine insanların aralarından seçilmişlerdir. Âdem kıssasında da Hz. Ali'nin zikrettiği gibi Allah dileseydi Âdem'i parıldayan bir nurdan, üstün vasıflarla yaratabilirdi fakat o durumda imtihanın bir kıymeti olmaz ve gerçekten şüphe duymadan inanan mümin ayırt edilemezdi. Peygamberler çoğunlukla toplumun zengin olmayan sınıfından seçilmişler, hayatın tüm acılarına ve zorluklarına katlanmışlardır. Nehcü'l Belağa'da da belirtildiği üzere Allah birine kibirli olma hakkı verseydi bu peygamberlere olurdu. Ancak Allah onları karakter ve yaşantı bakımından mütevazı kimselerden seçerek, insani taraflarını göstermek istemiştir. Her ne kadar Peygamberler normal insanlar olsa da Allah onları kapasitelerini arttırabilecek yetkinlikte yaratarak, şirkten uzak temiz nesillerden seçmiştir. Bu da onların problem çözerken ve tebliği iletirken hataya düşmelerine engel olmuştur.²¹⁶ Peygamberi her yönüyle doğru tanımak, onun iletildiği vahyi de doğru anlayıp uygulamayı ve bizzat dinin pratiklerini ondan öğrenip, sahih bir dini yaşantıyı uygulamayı mümkün kılmaktadır. Din eğitimcilerinin görevi de dini bidatlerden uzak tutarak, sağlıklı bir Peygamber profilini insanlara tanıtmak, Peygamberlere insanüstü vasıflar yüklememektir. En önemlisi dengenin gözetilerek Peygamberlerin aynı zamanda sıradanlaştırılmamasıdır.

²¹⁴ Ayhan, a.g.e, s.133.

²¹⁵ Demirci, a.g.e, s.157.

²¹⁶ Hamanei, a.g.e, s.55-56.

1. 1. 3. Nehcü'l Belağa'da Meleklerle İman

Hadisler ve ayetlerden meleklerin Allah'ın emrini yerine getiren ve ona karşı gelmeyen varlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Cahiliye döneminde melekler hürmet gösterilmeye hatta tapılmaya layık doğüstü varlıklar olarak kabul edilirken İslam'ın gelişiyle birlikte tanrısal özellikleri olmayan, Allah'ın aciz fakat itaatkâr kulları olarak zikredilmişlerdir. Nisa suresinde anlatıldığı üzere Allah'a kul olmaktan çekinmeyen varlıklar olarak bize tanıtılmaktadır.²¹⁷ Hz. Ali'nin hutbelerinde şu konularla bağlantılı olarak ele alınmışlardır:

a) Melekler, Âdem'in yaratılışında Allah'ın secde emrini yerine getirmişlerdir. Bu durum Nehcü'l Belağa'da şöyle anlatılır: “*Münezzeh olan Allah, meleklerden yanlarındaki emanetini ve onlara olan vasiyetini, ona secde ederek boyun eğmek ve üstünlüğünü kabul etmek suretiyle yerine getirmelerini istedi. Münezzeh olan Allah, 'Âdem'e secde edin.' dedi. İblis hariç hepsi secde ettiler.*”²¹⁸

b) Allah melekleri nurdan yarattı. Onlar, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve asla O'ndan önce söz söylemeyen, Allah'a iman eden, sürekli ibadet ve itaatte bulunan varlıklardır. Hz. Ali, meleklerin bu özelliklerini şöyle tanıtır: “*Sonra münezzeh olan Allah, göklerin iskânı ve en yüksek göğü abad etmek için melekûtundan harika mahlûklar olan meleklerini yarattı. Onları çeşitli suretlerde ve farklı sayılarda yarattı. Onlar Allah'ın izzetinin celalini tesbih eden kanat sahibi varlıklardır. Melekler mahlûkatta O'nun yaptıklarından tezahür eden sahiplenmezler. Allah'ın tek başına yaptığı bir şeyi Onunla birlikte yaptıklarını iddia etmezler. Allah onları orada vahyi için emanet ehli yapmış, emirlerinin ve yasaklarının emanetlerini elçilere götürülmek üzere onlara yüklemiştir. O'na ibadet meşguliyeti onları başka işlerle uğraşmaktan alıkoymuştur. İman hakikatleri, O'nun marifetinin arasını bağlamıştır. O'na olan kesin imanları Allah'a çılgınca aşk duymalarına sebep olmuştur. Şeytanın onları galebe çalması sebebiyle Rableri hususunda ihtilafa düşmezler. Göklerin katlarında hayvan derisi kadar bir yer yoktur ki üzerinde secde eden bir melek ya da süratli bir haberci olmasın. Rablerine itaatin sürekliliğiyle ilimleri çoğalır, Rablerinin izzeti kalplerinde*

²¹⁷ Izutsu, a.g.e, s.41; Nisa 4/172.

²¹⁸ Nehcü'l Belağa, s.36.

*büyüyerek artar.²¹⁹ Sakinlerini sana ibadet etmekten usanmayan meleklerden bir ümmet yaptığın topluluğun Rabbi olan Allah'ım!*²²⁰

c) Melekler vardır ve insanlardan farklıdır. İnsani zaafılardan uzaktırlar. Hz. Ali, bu hususu şöyle özetlemektedir: *“Göklerine yerleştirdiğin ve onları yeryüzünden yükselttiğin meleklerin var. Onlar yaratıklarından seni en iyi bilenler ve senden en fazla korkanlardır. Sulblerde durmazlar ve rahimlere alınmazlar. Hakir bir sudan yaratılmamışlardır. Zamanın hilesi onları bölmez.”*²²¹

d) “Ölüm meleğini (Azrail) tasvir edemeyen Allah'ı nasıl tasvir edebilir?” sorusuyla Hz. Ali, meleklerin –tıpkı Allah gibi- insanın tasavvur ve tasarrufunun dışında olduğunu şu sözleriyle ortaya koyar: *“Bir eve girdiği zaman onu hisseder misin? Yoksa birinin canını aldığı zaman onu görür müsün? Annesinin karnundayken ceninin canını nasıl alır? Onun yanına annesinin bazı uzuvlarından mı girer? Yoksa ruh Rabbinin izniyle mi ona uyar? Yoksa melek annesinin karnında onunla beraber mi kalıyor? Kendisi gibi mahlûk olan (ölüm meleğini) nitelemekten aciz olan kişi İlahını nasıl tasvir edebilsin?”*²²²

e) Rabbimiz Allah'tır deyip doğru yoldan ayrılmayanlara meleklerin cenneti müjdeleyeceği Hz. Ali'nin dilinden şöyle aktarılır: *“Ben, Allah'ın vaadini ve delilini söylüyorum. Yüce Allah, “Şüphesiz Rabbim Allah'tır deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara korkmayın, üzülmeysin, size vaat olunan cennetle sevinin derler.”*²²³

f) Şeytan, kibri ve taassubu sebebiyle meleklerden ayrılmış, yaptığı ibadetler boşa gitmiştir. Nehcü'l Belağa'da bu durum şöyle yer bulur: *“Yalnız İblis secde etmedi. Tutuculuk onun karşı çıkmasına sebep oldu. Bu sebeple Âdem'e karşı kendi yaratılışıyla övündü ve aslından dolayı ona karşı taassupta bulundu. O, Allah'ın düşmanı, mutaassıpların lideri ve büyüklenenlerin selefidir. O taassubun temelini ortaya koyan, kibirlilik kıyafetini, gurur elbisesini giyerek ve hakirlik maskesini çıkararak Allah'la çekişendir. Münezzehe olan Allah oradan bir meleği çıkardığı bir iş*

²¹⁹Nehcü'l Belağa, s.100-102.

²²⁰Nehcü'l Belağa, s.184.

²²¹Nehcü'l Belağa, s.121.

²²²Nehcü'l Belağa, s.127.

²²³Nehcü'l Belağa, s.190.

sebebiyle o işi yapan bir insanı cennete sokmaz. Onun göklerdeki ve yerdeki ile ilgili hükmü aynıdır.”²²⁴

Kur’an-ı Kerim’de “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor.” buyrulmuş müminlere meleklerin yardım ettiği belirtilmiştir.²²⁵ Sıkıntılı durumlarda Allah’ın melekleriyle yardım edeceği hatırlanmalı, asla umutsuzluğa düşülmemelidir. Melekler akılla idrak edilemez ancak vahiyle bilinirler. Bu sebeple meleklerle iman, insanı güçlü ve azimli kılmaktadır. İnsan, melekler gibi günahlardan münezzehtir fakat imanı sayesinde iyiliğe ve doğruluğa giden bir istikamet belirleyerek meleklerden bile yüce bir konuma ulaşabilir. Böylelikle kâmil bir mümin olabilir. Şeytan da tıpkı Âdem’i kandırdığı gibi onu hak yoldan saptırmaya uğraşacaktır. Fakat mümin, Hz Âdem gibi tövbe ve dua ile şeytanın aldatmalarından Rabbinde sığınarak kurtuluşa erecektir.²²⁶

Meleklerle iman öğretiminde dikkat edilecek bir diğer husus olarak melek inancını hurafelerden arındırmak ve Kur’an ve sahih hadislerde verilen berrak bilgilere dayandırmak gelmelidir. Gelecek nesillere melekler anlatılırken sözlerin en doğrusu ve güvenilir olan Allah ve Resulünün bildirdiklerine istinaden bir iman eğitimi verilmeli ve İsrailiyat içeren bilgilerden uzak durulmalıdır. Hz. Ali’nin Nehcü’l Belağa’da meleklerle ilgili verdiği bilgileri din eğitimi açısından değerlendirdiğimizde Kitap ve sünnetle çelişmediğini aksine Peygamberden ve Kur’an’dan ifadelerin pekiştirildiğini görmekteyiz. Meleklerle iman din eğitiminin önemli bir unsuru olarak görülmeli fakat meleklerle üstün vasıflar yüklenmemeli, meleklerin de bizim gibi sonlu varlıklar olduğu bilinci yeni nesillere aktarılmalıdır.²²⁷

1. 1. 4. Nehcü’l Belağa’da Kitaplara İman

Nehcü’l Belağa’da öne çıkan en önemli anlatımlardan biri de Allah’ın, insanları peygambersiz, kitapsız ve delilsiz bırakmamış olması, her devirde kitaplar veya sahifeler göndermesidir.²²⁸ Kur’an-ı Kerim bize aralarında ayırım yapmaksızın bütün ilahi kitaplara iman etmemizi emretmiştir. Kitaplara iman peygamberlere ve Allah’a imanın bir gereğidir. “Biz Allah’a ve bize indirilene; keza İbrahim, İsmail, İshak, Yakub

²²⁴ Nehcü’l Belağa, s.215.

²²⁵ Ahzab 33/43.

²²⁶ Ayhan, a.g.e, s.146-150.

²²⁷ Ali Çolak, Melek İnancının Kur’an ve Hadis Temelleri, Gümüşhane İ.F.Dergisi, sayı 1, c.1, 2012, s.66.

²²⁸ Nehcü’l Belağa, s.37.

ve torunlarına indirilenlere; yine Musa ve İsa'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olanlarız deyin"²²⁹

Allah, imtihan etmeden önce peygamberler ve kitaplar aracılığıyla insana dünya ve ahireti için gerekli tüm bilgileri bildirmiştir. Hatta peygamberlerin ölümünden sonra dahi ilahi kitaplar, aralarında çıkabilecek problemleri durumlarda inanç, ibadet, ahlâk ve muamelatta insanlar için müracaat kaynağı olarak kıyamete kadar varlığını sürdürecektir.²³⁰

Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali, daha ziyade Kur'an-ı Kerim özelinde bize öğütler vermiş, hak yoldan sapmamak için Kur'an'a bağlılığın gereğini anlatmıştır. Kitaplara iman eğitimi noktasında eserde öne çıkan başlıca noktalar şunlardır:

a) Kur'an'a ilahi vahiy olarak iman edilmesi onun doğru anlaşılmasıyla direkt irtibatlıdır. Sözlerin en güzeli olan Kur'an'a sağlam bir şekilde inanabilmek için öncelikle onu okumak ve mesajını kavramak gerekir. Hz. Ali'nin bu ifadelerinden Kur'an'a olan iman doğru anlayış ve bilgi üzerine inşa edilmesinin gerekliliği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin dilinden şöyle ifadesini bulur: *"Kur'an'ı öğrenin! Zira Kur'an, sözün en güzelidir. Kur'an'ı kavrayın! Zira o, kalplerin baharındır. Onun nuruyla şifa arayın! Zira o, göğüslerin şifasıdır. Onu güzel okuyun! Zira o, haberlerin en yararlısıdır."*²³¹

b) Kur'an'a iman neticesi ise, Allah'ın kitabının ve peygamberin sünnetinin yolundan ayrılmamak, onu hayatın her alanında hakem kabul etmektir. Hz. Ali'nin tahkim olayıyla ilgili bir konuşması şu şekildedir: *"Biz insanları değil Kur'an'ı hakem tayin ettik. Kur'an iki kapak arasında satırlar halinde yazılıdır. O, herhangi bir dili konuşmaz, ona bir tercüman gerekir. Onun hakkında insanlar konuşur. Topluluk bizi, aramızda Kur'an'ı hakem olarak kabul etmeye davet edince Yüce Allah'ın kitabından yüz çeviren grup olamazdık."*²³² İki hakem, Kur'an'ın dirilttiğini diriltmek ve Kur'an'ın öldürdüğünü öldürmek amacıyla hakem olarak görevlendirdi. Kur'an'ın diriltmesi onun etrafında birlik olmakla, öldürmesi ise ondan ayrılmakla olur."²³³

²²⁹ Bakara 2/136.

²³⁰ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman*, Ankara, DİB, 2014, s.21.

²³¹ *Nehcü'l Belağa*, s.124.

²³² *Nehcü'l Belağa*, s.138.

²³³ *Nehcü'l Belağa*, s.141.

c) Kur'an, iman edenler için en doğru rehberdir. Bu rehberlikten en üst düzeyde yararlanabilmek için gönülden kurulacak iman bağının yanı sıra onun mesajlarını yavaş yavaş içselleştirmek önemlidir. Kur'an, mesajlarına inananları psikolojik olarak rahatlığa da sevk eden bir kitaptır. Hz. Ali, bu durumu şu şekilde vurgular: “*Allah'ın kitabı, dili yorulmayan bir konuşmacı, rükunları yıkılmayan bir ev ve yardımcıları hezimete uğramayan bir güç olarak aranızdadır.*”²³⁴ İman ehli Kur'an cüzlerini ağır ağır okurlar. İyiliğe teşvikten söz eden bir ayete geldiklerinde ona güvenerek sükûn bulurlar.”²³⁵

d) Kur'an'a iman eden kişi aynı zamanda onun yol gösterici, manevi şifa kaynağı, yeterli bir kitap olduğuna da inanıp güvenmelidir. Hz. Ali müminlere hidayet yolundan ayrılmamaları için Kur'an'ı öğrenmelerini ve okumalarını tavsiye etmektedir. Kur'an'a manevi bir şifa kaynağı olarak bakan Hz. Ali, onu öğütlerin en faydalısı olarak görmektedir.²³⁶ Bu esas, Nehcü'l Belağa'da şöyle resmedilir: “*Yüce Allah, yol gösterici bir Kitap gönderdi; onda hayrı ve şerri açıkladı. Hayır yolunu tutun ki hidayete eresiniz.*”²³⁷ Biliniz ki bu Kur'an kandırmayan bir nasihatçi, saptırmayan bir yol gösterici ve yalan söylemeyen bir hatiptir! Biliniz ki Kur'an'dan sonra kimsenin herhangi bir şeye ihtiyacı yoktur! Kimsenin Kur'an'dan önce zenginliği yoktur. Onunla hastalıklarınızdan şifa bulun, katılığınıza karşı ondan yardım isteyin! Onda küfür, nifak, günah ve sapkınlık gibi en büyük hastalıklar için şifa vardır. Allah'tan onunla isteyin. O'na Kur'an sevgisiyle yönelin! Biliniz ki o şefaati eden ve şefaati kabul edilen, konuşan ve tasdik edilendir. Kur'an, kime kıyamet günü şefaati ederse yaptığı şefaati kabul edilir. Kıyamet günü Kur'an'ın kötü konuştuğu kişi hakkında Kur'an doğrulanır.”²³⁸ Münezzeh olan Allah, hiçbir kişiye bu Kur'an'ın benzeriyle nasihat etmedi. O Allah'ın sağlam ipi ve güvenilir vasıtasıdır.”²³⁹

e) Kur'an'a iman eden kişi onu, Allah'ın varlığının delili olarak görür. Onun kural koyucu, yaşam şekli teklif edici özelliklerine boyun eğer. Allah onunla nurunu tamamlamış, dinini kemale erdirmiştir. Hz. Ali bu konuda şöyle der: “*Kur'an emreden,*

²³⁴ Nehcü'l Belağa, s.146.

²³⁵ Nehcü'l Belağa, s.228.

²³⁶ İsmail Narin, Nehcü'l Belağa'da Yer Alan Bazı Dini Kavramlar Üzerine Mülâhazalar, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 67, Güz 2016, s.142.

²³⁷ Nehcü'l Belağa, s.181.

²³⁸ Nehcü'l Belağa, s.189.

²³⁹ Nehcü'l Belağa, s.191.

engelleyen ve susan konuşandır. O Allah'ın mahlûkatı üzerindeki delilidir. Allah onlardan misakını, ona karşılık da nefislerini rehin almıştır. Onunla nurunu tamamlamış, onunla dinini ikmal etmiştir. Hidayet ahkâmını insanlara onunla tamamlamıştır. Müminler, Kur'an vasıtasıyla münezzeh olan Allah'ı kendini yücelttiği gibi yüceltirler.”²⁴⁰

Nehcü'l Belağa'da anlatılan ilahi vahye iman profili ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapılabilir: İslamiyet'in temelini Kur'an-ı Kerim teşkil etmektedir. Rabbimizi bize tanıtan, tüm iman esaslarını öğreten, ibadet ilkelerini ve ahlâki ilkeleri kapsayan Yüce Kitabımız sayesinde kulluk görevlerimizi hakkıyla yerine getirip Allah'a yaklaşabiliriz. Bu sebeple yetişmekte olan nesillerimize Kur'an-ı Kerim'i tanıtmak, O'nun okunuşunu, manasını ve ahkâmını öğretmek din eğitimi açısından çok önemlidir.²⁴¹ Orta yol üzerinde var olan Kitap, peygamberlerin izleri ve sünnetin kaynağının bulunduğu yoldur.²⁴² Hz. Peygamber Kur'an ahlâkı üzere bir ömür sürmüştü, Rabbinden gelen tüm tebliği eksiksiz bizlere iletmiştir. Biz de ondan aldığımız bu emaneti bizden sonraki nesillere doğru ve güzel bir şekilde aktarmakla yükümlü olduğumuz bilinciyle hareket etmeliyiz.

1.1. 5. Nehcü'l Belağa'da Ahirete İman

Din eğitimi ve öğretiminde izahı en güç konulardan biri olan ahirete iman ancak nakli delillerle anlaşılabilir. İnsanoğlunda var olan ölümsüzlük duygusu ancak ahirete iman ile karşılık bulmaktadır. İnsan ahirete olan inancı vesilesiyle hayatına anlam katmaktadır.²⁴³ Çalışmamızda, ahirete iman konusunun içinde kıyamet, ölüm, cennet, cehennem ve gayba iman konuları işlenecektir.

Hz. Ali, bir ahiret adamı olarak dünyanın geçici heveslerine karşı insanları sürekli uyarmış ve ahirete hazırlık yapmak gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Kendi züht ve takvasıyla dünyaya bağlanmaktan sakınmış; az yemiş, mal biriktirmemiş ve yaşadığı tüm sıkıntılarda ahiret hesabını hatırlayarak adaletten ayrılmamıştır. Ahiret inancı şuuru ve eğitimi ile ilgili Nehcü'l Belağa'da ele alınan konuları şöyle sıralayabiliriz:

²⁴⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.200.

²⁴¹ Ayhan, a.g.e, s.154.

²⁴² *Nehcü'l Belağa*, s.48.

²⁴³ Ayhan, a.g.e, s.137

a) Salih amel işleyenler cennete, günah içinde olanlar cehenneme gider. Bu nedenle ahiret inancı kişiyi iyi işler hususunda acele etmeye sevk etmelidir. Çünkü ölümden sonra artık sadece dünyada yapılanların karşılığı alınacaktır. Bu hususta Hz. Ali'nin uyarısı şu şekildedir: *“Cennet ve cehennem önünde olan kişi, hızlı ve çabuk çalışırsa kurtuluşa erer. Ağırca olan, istekli kişi Allah'ın affını umar; kusurlu kişi ise cehenneme yuvarlanır.”*²⁴⁴ *Onu uğurlayanlar gidince ve kederlenenler dönünce sırdaş olarak sorgunun şaşkınlığı ve tökezleten imtihan için çukuruna oturtulur. Burada en büyük musibet, kaynar suyun inmesi, cehennem yanması, alevli ateşin kabarması ve ateşin sesinin şiddetidir. Rahatlatan bir zaman, sıkıntıyı gideren bir rahatlama, engelleyen bir kuvvet, tam bir ölüm, ölümlerin evreleri ve azap saatleri arasında acıyı unutturan bir uyuklama yoktur.*²⁴⁵ *Sevap ve kazanç olarak cennet yeter! Ceza ve vebal olarak cehennem yeter!”*²⁴⁶

b) Allah'ın kitabında bildirdiği üzere ölüm ve ahiret halleri bilinmeyen hallerdir. Bunlara iman etmek, görünmeyeni tasdik etme anlamında zorlu bir süreci içerir. Yaşantıyı ahiret hesabına göre düzenlemek insanı zihnen rahatlatacaktır. Ahiret hesabına karşı her an şuuru açık olmak insanın davranışlarını planlamasına zemin hazırlayacaktır. Bu durum, ahirete imanın bir kontrol mekanizması işlevi görmesini sağlayacak, kişinin ötekiyle iletişimini disiplin altına alacaktır. Nehcü'l Belağa'da bu olgu şöyle desteklenir: *“Ölülerinizin gördüklerini bizzat görseydiniz kaygılanır ve korkardınız. İştir ve itaat ederdiniz. Ancak onların gördükleri size gizlidir. Yakında örtü açılacak. Görseydiniz size zaten gösterilmişti, duysaydınız zaten duyurulmuştu. Hedef (ölüm) önünüzde, kıyamet arkanızda, sizi sürüyor. Hafifleyin ki yetişesiniz.”*²⁴⁷ *Siz ve kıyamet aynı iple bağlanmışsınız. Sanki Kıyamet alametleriyle gelmiş, işaretleriyle yaklaşmış, sizinle yolunda durmuş, sanki depremleriyle gelip çatmış, deve gibi göğüsleriyle çöktürülmüştür. Dünya sakinleriyle geçip gitmiş, onları kucağından çıkarmıştır. Sanki geçen bir gün veya sona eren bir ay gibidir.”*²⁴⁸ *Allah'tan sakının! ... Sur'a üfürüldüğü, her canın helak olduğu, her dilin lal olduğu, yüksek dağların ve kökleri yerde olan sert yerlerin yer olduğu bir günde rahatlık barınaklarına, bolluk*

²⁴⁴ Nehcü'l Belağa, s.48.

²⁴⁵ Nehcü'l Belağa, s.89; Vakıa 56/ 93-94

²⁴⁶ Nehcü'l Belağa, s.87.

²⁴⁷ Nehcü'l Belağa, s.51.

²⁴⁸ Nehcü'l Belağa, s.211.

vatanlarına, koruma kalelerine, izzet menzillerine ulaştırsın.²⁴⁹ Yazgı eceline ve iş takdir edildiği şekle ulaştığında mahlûkatın sonuncusu ilkinde yetiştirildiğinde ve Allah'ın mahlûkatından dilediğini yeniden yaratması vuku bulduğunda, semayı hareket ettirip yarar, yeri sarsıp titretir, dağlarını söküüp toz haline getirir.²⁵⁰ Ölümü ve ölümden sonrasını çokça hatırla! Sağlam bir şart olmaksızın ölümü temenni etme.”²⁵¹

Ölüm karşısında dinin sunduğu mesajın insanın Allah'a inanmasında ve dine bağlanmasında olumlu etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Dinin insana ebedi hayat olan ahireti ve cenneti vaat etmesi, insanı Allah'a ve dine yöneltmektedir. Hz. Ali'de konuşmalarında bunu sıkça vazetmiş, insanlara ölüm gerçeğini hatırlatarak ebedi hayatı hatırlatmıştır.²⁵²

c) Hz. Ali Nehcü'l Belağa'da dünyayı bir yarış yerine benzeterek varılacak son noktanın ahiret olduğunu belirtmiştir. Eceli gelmeden önce çalışanın fayda göreceğini hatırlatarak, Allah'ın hiçbir emeği zayı etmeyeceğini belirttiği hutbesinde bize zarar verenin ecel değil dünyadaki tercihlerimiz olduğunu belirterek sorumluluk bilinci kazandırmıştır. Bu husus eserde şöyle zikredilmektedir. “Dünya, sırtını döndü ve vedayı duyurdu; ahiret ise göründü. Bilmiş olun ki bugün yarışa hazırlanma günü, yarın ise yarıştır. Cennet hedef, Cehennem ise varılacak sondur. Ölümünden önce hatasından tövbe edecek kimse yok mu? Şiddetli ihtiyaç günü gelmeden kendisi için çalışacak kimse yok mu? Bilmiş olun ki siz arkasından ecelin olduğu ümit günlerindesiniz. Kim ümit günlerinde eceli gelmeden çalışırsa, ameli ona fayda verir, eceli ise ona zarar vermez... Dünyadan yarın nefislerinizi kendileriyle koruyacağınız azıklar edinin.”²⁵³ “Dünya geçiş, ahiret ise kalış yurdudur. Geçiş yerinizden ikamet yeriniz için azık alın... Kişi öldüğü zaman insanlar, “Geriye ne bıraktı”, melekler ise “ ne getirdi” diye sorarlar.”²⁵⁴ Muhakkak ki insan fani olan dünya hayatında ebedi olan ahiret hayatına hazırlık yapmakla mükelleftir.²⁵⁵ Ecel her ne kadar bu dünya hayatının sonu olsa da bize zarar veren bir hal değildir. Yaratılmış olan her varlığa ait belirlenen bir ecel olduğu muhakkaktır fakat ecelin belirlendiği o güne kadar bu dünyadaki tercihlerimiz ahiretteki

²⁴⁹ Nehcü'l Belağa, s.232.

²⁵⁰ Nehcü'l Belağa, s.123.

²⁵¹ Nehcü'l Belağa, s.340.

²⁵² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2008, s.83.

²⁵³ Nehcü'l Belağa, s.58.

²⁵⁴ Nehcü'l Belağa, s.238.

²⁵⁵ Demirci, a.g.e, s.320.

konumumuzu ve halimizi belirlemektedir. Sonlu varlıklar olduğumuz gerçeğinin unutulmaması Müslüman olarak en önemli sorumluluklarımızdan biridir. Bu sorumluluk bu dünyaya ait tüm işlerimizde karşılık bulmakta ve bizi kötülüklerden koruyan bir kalkana dönüşmektedir.

Yalom'un söylediği gibi;” *ölüm daha çok ders veren bir öğretmen gibidir. Ön sıraya gelene dek neler söylendiğini gerçekten duyamazsınız.*” İnsan, ecel gelmeden önce kendi kişisel ölüm gerçeğiyle yüzleştiğinde hayatına anlam katacak ve onu dolu dolu yaşayacaktır. Ömrünü ziyan etmeden geçirecek, ahiret azığını hazırlayacaktır.²⁵⁶

d) Hz. Ali insanları nefislerine uymak ve gerçekleşmesi uzun zaman alacak olan ümit (tul-i emel) noktasında uyararak, dünyaya bağlanmalarını öğütlemektedir.²⁵⁷ Nehcü'l Belağa'da bu durum şu şekilde ifade edilmektedir. “ *Ey İnsanlar! Sizin için korktuğum şeylerin en korkuncu iki şeydir. Arzuya uymak ve gerçekleşmesi uzun zamana bağlı ümit. Arzuya uymak haktan alıkoyar, gerçekleşmesi uzun zaman bağlı ümit ahreti unutturur... Bugün amel var hesap yok, yarın hesap olacak amel yok.*”²⁵⁸ “ *Dünya hususunda ümit sizi yenmesin, içinde kalacağınız süre size uzun gelmesin.*”²⁵⁹ “ *Ölüme hazırlanın o size yakındır.*”²⁶⁰ “ *Ümitleri gerçekleşmeden ölüm onları yakalamış, ecellerin kesip ayırması onları dünyadan uzaklaştırmıştır. Bedenler selamette iken hazırlık yapmadılar, zamanın başında ibret almadılar.*”²⁶¹

Pek çok hutbede ölümün her an bizimle olduğu, insanların ecele engel olamamalarına rağmen ölüm gerçeğini unutup, tul-i emel peşinde koştukları ve ansızın ölüm geldiğinde hazırlıksız olarak sonsuzluk yurduna gittikleri ve o gün tövbenin artık fayda vermediği zikredilmekte, insanlara ölümden ibret almaları öğütlenmektedir.

e) Hz. Ali, insanlara dünya hayatını terk etmelerini öğütlemektedir ancak bu terk ediş züht hayatı yaşayıp dünyadan el etek çekmek şeklinde algılanmamalıdır. Hz. Ali insanlardan dünyaya yeteri kadar değer verip hayatlarının merkezine dünyayı almamalarını, dünyanın süsleriyle oyalanmak yerine bu imtihan yurdunda iyi ameller kazanmalarını öğütlemektedir.²⁶² Bu ifadeler Nehcü'l Belağa'ya şu şekilde

²⁵⁶ Hayati Hökelekli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul, Dem,2008,s.11.

²⁵⁷ Aksu, a.g.e, s.40.

²⁵⁸ *Nehcü'l Belağa*, s.67.

²⁵⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.71.

²⁶⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.75.

²⁶¹ *Nehcü'l Belağa*, s.86.

²⁶² Aksu, a.g.e, s.41.

yansımadır. “ O tatlıdır, yeşildir. Kendisini isteyene acele eder, bakanın gönlünü çeler. Ondan yanınızdaki azığın en iyisiyle ayrılın! Dünyadan ihtiyaçtan ve yetecek olandan fazlasını istemeyin.”²⁶³ “Dünyanın izzeti ve övünmesi hususunda birbirinizle rekabet etmeyin, süsünü ve nimetini beğenmeyin, darlık ve şiddetinden kaygılanmayın... Dünyadaki her süre yok olacak, her canlı yok olacaktır.”²⁶⁴ “Her sayılı olan geçer, her beklenen gelir, her gelecek olan ise yakındır.”²⁶⁵ Selman-ı Farisi’ye yazdığı mektupta” Dünya yılan gibidir, dokunuşu yumuşak, zehri ise öldürücüdür.”²⁶⁶

Hz. Ali’nin züht anlayışı Hristiyanların Hz. İsa’ya nispet ettiği gibi dünyadan tamamen uzaklaşmak şeklinde değil dünyanın geçici zevklerinden vazgeçerek, diğer varlıklar lehine nimetleri paylaşmak ve ihtiyaçtan fazlasını istememek şeklinde algılanmalıdır.²⁶⁷

f) Hz. Ali Nehcü’l Belağa’da yıldızlara bakarak kehanette bulunmayı yasaklayarak gayba imanla ilgili inanç öğretimi yapmakta ve peygamberler dâhil hiç kimsenin Allah izin vermedikçe gayba ait bilgiler veremeyeceğini belirtmektedir. Hutbelerinde ifade ettiği bu husus Hz. Peygamber’in hadisinde de belirttiği üzere²⁶⁸ gayba ait bilginin tek sahibinin Yüce Kudret olduğunu vurgulamakta onun dışındaki her varlığın acziyetini beyan etmektedir. Eserde bu durum şu sözlerle ifade edilmiştir. “Allah’ın Ey insanlar! Karada ve denizde yol bulmak hariç yıldızları öğrenmekten sakının. Zira bu kehaneti davet eder. Münecim kâhin gibidir. Kâhin sihirbaz gibi, sihirbaz da kâfir gibidir. Kâfir ise cehennemdedir. Allah’ın adı üzere yürüyün.”²⁶⁹ “Dünyadan olan her şeyin duyumu, gözle görülmesinden daha büyüktür, ahretten olan her şeyin gözle görülmesi, duyumundan daha büyüktür. Gözle görmek yerine duymak, gayb yerine haber size yeter.”²⁷⁰ “Münezzeh olan Allah, rahimde olanın erkek mi dişi mi, çirkin mi güzel mi, cömert mi cimri mi, mutlu mu mutsuz mu olduğunu,

²⁶³ Nehcü’l Belağa, s.68.

²⁶⁴ Nehcü’l Belağa, s.112.

²⁶⁵ Nehcü’l Belağa, s.114.

²⁶⁶ Nehcü’l Belağa, s.339.

²⁶⁷ Aksu, a.g.e, s.40.

²⁶⁸ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail: *el- Camiu’s- Sahih, Sahih-i Buhari*, thk. Takıyuddin en-Nedvi, Beyrut, Darü’l Beşairi’l- İslamiyye, 2011, İman 1; Müslim, Ebu’l- Hüseyin el- Kuşeyri en- Nisaburi Müslim b. El- Haccac: *Camiu’s-Sahih: Sahih-i Müslim*, nşr. Muhammed Salih Haşim, Beyrut, Darü’l –Kütübi’l- İlmiyye, 1994, İman,1.

²⁶⁹ Nehcü’l Belağa, s.82.

²⁷⁰ Nehcü’l Belağa, s.130.

Cehennemde odun mu ya da Cennette Peygamberlerle arkadaş olanı bilir. Bu Allah'tan başkasının bilemeyeceği gayb bilgisidir."²⁷¹

Lokman 34'te belirtildiği üzere kıyametin ne zaman kopacağı, yağmurun yağışı, rahimlerde olanın bilgisi, yarın ne kazanılacağı ve ölüm bilgisi gibi gaybi bilgiler Allah katındadır, insanlar çeşitli aletlerle tahminde bulunsalar da bunun doğrulanması ancak Allah'a aittir.²⁷²

Hız. Ali eserinde yıldızlardan ancak yön bulmakta faydalanılacağını belirterek sınır eğitimi vermekte ve haddi aşmamak noktasında uyarılmaktadır. Din eğitimiinde sınırın önemini vurgulayarak din eğitimcilerine eğitim yöntemleri açısından örnek olmaktadır. Günümüzde özgürlük adı altında pompalanan ve ahlâki erozyona sebep olan sınır bilmezlik eğitimin en büyük handikapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca "bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" düsturuyula hareket eden Hacı Bektaşî Veli gibi Hız. Ali de ilme önem vermiş ve astronomi ilminin gerekliliğini belirterek Müslüman ilim adamlarını pozitif ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Zira astronomi gibi ilimler sadece yol bulmaya değil ibadet hayatımıza da katkı sağlamaktadır.²⁷³

g) Hız. Ali Nehcü'l Belağa'da Cennet'i niteleyerek müminleri Cennet'le müjdelemektedir. Eğitimde önemli basamaklardan biri olan somuttan soyuta ilkesiyle insanları motive etmektedir. Hız. Peygamberin çizgisinden ayrılmayarak yaygın din eğitiminde insanların korku ve ümit duygularından yararlanarak cennet ve cehennem ile ilgili bu duygulardan lehte ve aleyhte dengeyi bozmamaya gayret ederek objektif bir eğitim alternatifini tercih etmiştir.²⁷⁴ Bu tasvirler eserde şöyle ifade edilmektedir. "*Orada, birbirinden üstün dereceler, birbirini geçen makamlar vardır. Refahı kesilmez, orada ikamet eden ayrılıp gitmez, ebedi olarak kalan yaşlanmaz, oranın sakini meşakkat çekmez.*"²⁷⁵ " Cennet hakkında sana söylenenlere kalp gözüyle bakacak olursan, dünyadaki şehvet, lezzet ve bakışları kendine çeken süslerden yüz çevirirsin. Dalları birbirine değen ve kökleri Cennet nehirleri kenarındaki miskten

²⁷¹Nehcü'l Belağa, s.142.

²⁷² Lokman 31/34.

²⁷³ Volkan Bayar- Saadet Aylin Bayar, *Erdemli İnsan Yetiştirme Modeli: Hacı Bektaşî Veli Felsefesinden Çağcıl Eğitim Sistemleri için Bazı Çıkarımlar*, Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, c.5, sayı 9, Bahar, 2014, s.33.

²⁷⁴ İlhan Yıldız, *Hız. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları*, Yüzüncü Yıl Ü.İ.F. Dergisi, Sayı 2, Aralık, 1998, s.325.

²⁷⁵ Nehcü'l Belağa, s.91.

tepeler içinde gizlenen ağaçları düşünmekle meşgul olur, ağaçların küçük ve büyük dallarındaki yaş inci salkımlarını düşünürsün.”²⁷⁶

h) Hz. Ali eserde kabirlerden ibret almayı tavsiye ederken Tekasür suresinin olgularıyla konuşmakta ve ölümün dünyadaki tüm güzellikleri yok ettiğini ifade ederek, ölüm gerçeğiyle yüzleştirmektedir. Bu gerçek etkili ifadelerle eserde şöyle yer bulmaktadır. “...İbretlerin gözleri ona baktı; akılların kulakları onları işitti. Sesli konuşma olmaksızın konuşup şöyle dediler” Güzel yüzler asıldı, narin vücutlar harap oldu, Yırtık elbiseler giydik, Yatağın darlığı bizi üzdü. Yabancığı miras aldık. İkamet yerleri üzerimize yıkıldı.” Keşke onları aklınla örnek alsan ya da üzerlerindeki örtü sana açılrsa. Kulakları haşereler tarafından kurutulmuş sağır oldu. Gözleri toprakla sürmelenip oyuldu...”²⁷⁷

Ölümün, insanın kendisini tanımada en güçlü yardımcı olduğı gerçeğı unutulmamalıdır. Şayet ölüm iyiliklerimiz ve kötülüklerimiz noktasında bir bekçi görevi üstlenirse tüm davranışlarımızı anlamlandıran ve yönlendiren bir güce dönüşecektir. İlahi dinler ölümü bir son değil aksine sonsuz hayatın başlangıcı kabul etmektedir. Hayatı anlamlandıran bizzat ölümün ta kendisidir. Bu sebeple ahiret inancı temel iman esaslarının başında gelmektedir. Her canlının tadacağı bu ölüm her varlık için kaçınılmazdır. Her varlık geldiğı asıl menzile dönecek ve orada ebedi olarak kalacaktır. Hayat ve ölüm insanların hangisinin daha güzel işler yaptığını sınanması için yaratılmıştır. Müslüman için ideal olan hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışması ve dengeyi bozmamasıdır.²⁷⁸

i) Hz. Ali, valilerine yazdığı mektuplarda onları ahiretle ilgili uyararak, adaletsizlikten şu sözlerle sakındırmaktadır. “Dirilişe inanmıyor musun ya da hesaba çekilmekten korkmuyor musun? Ey bizim yanımızda akıl sahibi sayılan! Haram yediğini ve haram içtiğini bildiğin halde, içeceği ve yiyeceğı nasıl rahat yutacaksın...”²⁷⁹

Hz. Ali, Hz. Peygamberin ahirete iman eğitimi verirken yararlandığı, adalet düşüncesi merkezli bir iman eğitimini benimseyerek, bu dünyanın sonunun geleceğini ve kimsenin görmediğı yerde işlenen iyilik veya kötülüklerin ahirette bir karşılığı

²⁷⁶ Nehcü'l Belağa, (çev. Çelik) s.248.

²⁷⁷ Nehcü'l Belağa, (Demircan) , s.252.

²⁷⁸ Hökelekli, Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din, s.13-18; Ankebut 29/57, Bakara 2/156, Mülk 67/2.

²⁷⁹ Nehcü'l Belağa, s.305.

olduğunu beyan ederek dirilişi ve sorguyu hatırlatmış, insanların dikkatini sorular sorarak çekmiş ve vicdan eğitimine önem vermiştir.²⁸⁰

Hz. Ali, ahirete iman noktasında samimi bir mümin olarak hayatını geçirmiş, dizinin dibinde büyüdüğü Hz. Peygamber'i örnek alarak dünya ve ahiret arasında bir denge kurmuştur. Ölüm gerçeğini asla unutmadan fakat dünyadan da uzaklaşmadan sağlam bir ahiret inancı geliştirmiştir. Ahirete olan inancı onu daima hakça davranmaya sevk etmiş, Kur'an'a ve sünnete yöneltmiş, bu iki kandilin ışığında dünyayı bir azık yurdu olarak görmüş, kendi evlatları dâhil olmak üzere insanlara züht içinde yaşamayı tavsiye etmiştir. Hz. Ali'ye göre " *Dünya, doğru olana doğruluk yurdu, onu anlayana sağlık yurdu, ondan azığına alana zenginlik yurdu, Ondan ders alana nasihat yurdu, Allah'ın sevgililerinin secde yeri, Allah'ın Meleklerinin namazgâhı, Allah'ın vahyinin indiği yer, Allah'ın dostlarının ticaret yaptıkları yerdir. Orada rahmeti kazandılar ve kazanç olarak Cennet'i elde ettiler.*"²⁸¹

1. 1. 6. Nehcü'l Belağa'da Kaza ve Kadere İman

İslam anlayışına göre kâinattaki her şeyin var olmasını Allah dilemiş ve yaratmıştır. Allah'ın yarattıkları arasında yerdekiler, göktekiler, melekler, cinler, ay, yıldızlar, güneş, her çeşit meyve, ağaç, hayvan ve en önemlisi insan bulunmaktadır. Allah dilediğini yaratma gücüne sahiptir.²⁸² Allah'ın takdiri ile ilgili İsfahani verdiği örneklerde takdiri; kudret verme, bahşetme veya hikmetin gerektirdiği tarzda özel bir yol, özel bir miktar ve maksat ile olmalarını sağlama şeklinde tanımlamıştır. "Allah her şey için bir ölçü koymuştur." "Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah..."²⁸³

Allah insanı yaratmış fakat başıboş bırakmamıştır. Onu yönetmesi, hayatının her safhasını en ince ayrıntısına kadar planlaması Allah'ın kader planı içindedir. İnsan her işini Allah'ın iradesi altında sürdürmekte,²⁸⁴ ölümün bir son olmadığını bilerek onun için belirlenen yaşam süresinde Allah'a itaatle ömrünü geçirmektedir. Allah ilim sıfatıyla olmuş ve olacakları ezeli ve ebedi olarak bilmektedir. İnsanın kaderi noktasında seçimlerinin yer aldığı ve seçimlerinin etkileyemediği alanlar bulunmaktadır. Kader Allah'ın ilim ve irade sıfatlarıyla ilgiliyken, kaza kudret ve tekvin

²⁸⁰ Yıldız, a.g.e, s.326.

²⁸¹ *Nehcü'l Belağa* s.363.

²⁸² Ayhan, a.g.e, s.157.

²⁸³ Rağib el-İsfahani, (çev. Yusuf Türker), Müfredat Kuran Kavramları Sözlüğü, İstanbul, Pınar Yay.,2016, s.1168-1169; Talak/3, Müzzemmil/20.

²⁸⁴ İzutsu, a.g.e, s.198.

sıfatları ile ilgilidir. Takdir edilen planın vakti geldiğinde Allah tarafından yaratılmasına kaza denmektedir. Kaza ve kadere iman kişide güçlülere dayanma gücü verirken, nimetler karşısında da şımarmaktan korur ve şükürü artırır.²⁸⁵ Her ne kadar olayların takdiri Allah'a ait ise de bu insanın sorumluluğunun olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu sebeple kader ve kazaya imanın öğretilmesi kişiye üzerine düşen görevlerin sorumluluğunu almayı öğretmekle başlamaktadır. Hz. Ömer veba hastalığının olduğu bölgeye girmediğinde ona "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun" dendiğinde "Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçırıyorum"²⁸⁶ diyerek kendine ait sorumluluğu yerine getirmiş ve kendini ve arkadaşlarını tehlikeye atmamıştır.

Cibril hadisi olarak bilinen hadiste Peygamber imanı tarif ederken, Allah'a, meleklerle, kitaplara ve ahiret gününe imanla birlikte kadere imanı da temel imani unsurlardan sayarak; müminin zihnini, yaratan ve yaşatan Allah'ın, ceza gününün de sahibi olduğu, yaratılıştan hesap gününe kadar hayır ve şer hiçbir şeyin O'nun iradesinden bağımsız olmayacağı noktasına yönlendirmektedir.²⁸⁷

Kadere inanan bir insan âlemde gerçek failin Allah olduğunu kabul ederek hareket etmektedir. Bu sebeple, kadere iman, insanın elinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştıktan sonra Allah'ın yardım ve takdirine güvenmesi şeklinde olacaktır. İslam eğitiminde birey bütün işlerine Allah'ın yardımını dileyerek Allah'ın adıyla başlar, Onun izniyle devam eder ve Onun inayetiyle tamamlar anlayışı hâkimdir. Tabiatı bu düzen içerisinde tefekkür eder ve Allah'a tam bir teslimiyet ve bağlılık içinde bir Müslüman olarak hayatın içindeki tüm imtihanlara tahammül eder. Aslında kadere iman, insanlara sonsuz bir hürriyet bahşetmektedir. Kula düşen gayret etmek sonucu takdire bırakmaktır.²⁸⁸ Nehcü'l Belağa'da kadere iman konusu şu şekilde ele alınmıştır.

a) Hz. Ali eserde, Allah'ın kâinatı bir ölçü ile yarattığını zikrederek, kâinatın düzeninin Allah'ın takdiri ile olduğunu beyan etmektedir.

"O, bütün mahlûkatı düşünüp, taşıdığı bir fikir ve yararlandığı bir deneyim, ihdas ettiği bir hareket ve telaşlandığı bir nefsin tereddüdü olmaksızın yarattı; onları ilk defa var etti... Sonra münezzeh olan Allah, göklerin yırtıklarını, kenarların yarıklarını ve havanın cereyanını yarattı; onda akıntısı çarpışan, yüksekliği ve kalınlığı kat kat

²⁸⁵ Hadid 57/22-23.

²⁸⁶ Buhari, Tıb 30, Müslim, Selam, 98 (bkz. Hadislerle İslam, c.1, s.601).

²⁸⁷ Mehmet Emin Özafşar ve diğerleri, Ankara, DİB, 2013,c.1, s.603.

²⁸⁸ Ayhan, a.g.e, s.157-165.

olan bir su akıttı. Onu şiddetle esen, sarsıcı ve parçalayıcı rüzgârın sırtında taşıdı. Ona suyu geri getirmesini emretti ve onu dizginlemeye hâkim kıldı. Hava, onun altında yarıktır, su ise onun üstünden döküktür.” Hutbenin devamında göklerin yaratılmasını ve meleklerle doldurulmasını anlatmaktadır. “Allah, yarattığını bir ölçüye göre takdir edip takdirini sağlamlaştırdı. Onu tasarlayıp tasarımını zarif yaptı, onu Zatına yöneltti.”²⁸⁹ Nehcü’l Belağa’da, meleklerin, gökyüzünün yeryüzünün, insanın ve çeşitli hayvanların yaradılışından örnekler verilerek Allah’ın kudreti, yaratma gücü ve kadere iman somut örneklerle anlatılmıştır. (Metinler uzun olduğu için burada gösterilmemiştir.)

b) Hz. Ali, Nehcü’l Belağa’da, insanın yaratılmasından başlayarak kader planındaki durumunu anlatmış, sınanması için ölümlü olduğunu ifade etmiş ve insana yaptıklarının karşılığı olarak mühlet verildiğini bildirmiştir. Tüm bu ifadeler kadere imanın önemli bir parçasıdır. Eserde bu durum şöyle resmedilmektedir. “*Sonra Münezzeh olan Allah, yerin kalınından ve incesinden, tatlısından ve tuzlusundan toprağı bir araya getirdi, onu çamur oluncaya kadar suyla karıştırdı. İyice karışincaya kadar karıştırıp yoğurdu. Ondan kıvrımlı ve eklemli, uzuvlu ve bölümlü bir suret yarattı... Ona ruhundan üfürdü... Onu İblisten ve düşmanlığından sakındırdı. Fakat düşmanı, ikamet ettiği yeri ve iyilerle arkadaşlığını kaskandığı için onu kandırdı. Âdem, kesin bilgiyi şüphesine; kesin kararı ise zayıflığına karşılık sattı...*” Hutbenin devamında tövbe ettiği tekrar Cennet vaadi ile birlikte dünyaya yollanışı ve imtihan edileceği bilgisi verilmektedir.²⁹⁰ “*Allah, insanı rahimlerin karanlıklarında ve örtülerin zarlarında akan bir meni, gizli phtılaşmış kan, cenin, süt bebeği, küçük çocuk ve genç olarak yaratandır.*” Hutbenin devamında dünyaya meyil ve ardından gelen ölüm gerçeği ve sonrası anlatılmaktadır.²⁹¹ “*Allah mühlet ve refah vermeden bir çağın zorbalarını hiç helak etmez, sıkıntı ve bela olmadan ümmetlerden hiç kimsenin kemiğini tedavi etmez.*”²⁹²

Allah insanı yarattıktan sonra ona hareket alanı bahşetmiş ve ona bazı konularda tasarruf imkânı vermiştir. İçinde insanın olduğu, insan eliyle ortaya çıkan fakat insanı aşan olaylar bulunmaktadır. Genetik yapı veya çocukların cinsiyeti gibi konular sebep sonuç ilişkisi içinde cereyan etmesine rağmen insanın kontrol edemeyeceği alanlardır.

²⁸⁹ Nehcü’l Belağa, s.98.

²⁹⁰ Nehcü’l Belağa, s.35-36.

²⁹¹ Nehcü’l Belağa, s.88.

²⁹² Nehcü’l Belağa, s.94.

Biz daha yaratılmadan önce ne yaşayacağımızı en ince ayrıntısına kadar bilen Allah, tercihimizi ne yönde kullanacağımızı da ezeli ve ebedi ilmiyle bilmektedir. Onun bu bilgisi insandan sorumluluğu kaldırmamaktadır. Dünyaya imtihan için gönderilen insan, Allah'ın iradesine boyun eğmeli ve kaderle ilgili Kitap ve sünnetle anlatılanla yetinerek kişisel tercihlerinin de kaderin bir parçası olduğuna inanarak davranışlarını belirlemelidir. Ebu Huzameden rivayet edilen bir hadiste, Huzame'nin babası ile Peygamberin diyalogu buna çok güzel bir örnektir.” Ey Allah'ın Resülü, şifa niyetiyle okumalarımız, tedavi olduğumuz ilaçlar ve korunma tedbirleri Allah'ın kaderinden bir şeyi geri çevirir mi sorusuna Allah Resülü: O da Allah'ın kaderindedir” diyerek cevaplamıştır.²⁹³ Dolayısıyla kader planının içinde kişiye ait iradeler de bulunmaktadır ve bu da kişiye Allah katında sorumluluk bilinciyle hareket etme vazifesi vermektedir. Kişi imtihan dünyasında her yaptığıının karşılığını bu dünyada görmemekte kimi zaman ona hesap gününe kadar mühlet verilmektedir.²⁹⁴ Din eğitimcilerinin vazifesi, kişiye sorumluluk bilinci aşıl原因 bir kader eğitimi vermek ve Allah'ın hududunu aşmamaktır. Zira insan iradesi sınırlı bir varlıkken Allah'ın iradesi ezelde ve ebedde daima sınırsızdır.

c) Nehcü'l Belağa'da insanın iradesinin etki etmediği konular, rızık, ecel, sağlık, evlat ve kıyametin saati olarak belirtilmiş ve kadere iman eğitiminin bir parçası olarak bu konularda kişiden tam teslimiyet içinde bir inanç geliştirmesi beklenmiştir. Hz. Ali bu hususu şöyle ifade etmiştir. “Allah'ın buyruğuyla (rızık), her nefis için kendisine ayrılan kadarıyla eksik ya da fazla olarak, gökyüzünden yeryüzüne yağmur damlaları gibi iner. Sizlerden biri, ailede, malda ya da nefiste kardeşinin bir fazlalığını görürse, bu kendisi için fitne olmasın.”²⁹⁵ “ Ey Allah'ın kulları! Size, örnekler veren, ecellerinizi belli vakitlerle takdir eden, size elbiseler giydiren, rızıkınızı genişleten, amellerinizi hesaplayarak sizi ihata eden, size cezayı hazırlayan, bol nimetlerle ve büyük hediyelerle tercih eden Allah'tan sakınmayı tavsiye ediyorum.”²⁹⁶ “ Güneş ve ay O'nun rızası üzerine sebat ederler, her yeniyi sınırlar, her uzağı yakınlaştırırlar. O kullarının rızıklarını paylaşmıştır, onların eserlerini, amellerini, nefeslerinin sayısını,

²⁹³ Ebu Davud, Ebu Davud, Süleyman b. el- Eş'as b. İshak es- Sicistani el- Ezdi: *es- Sünen Ebi Davud*, thk. Muhammed Nasıruddin el- Elbani, i'tena bih Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Alü Selman, Riyad, Mektebetü'l-Maarif, t.y, Tıp 19; İbni Mace, Tıp 17.

²⁹⁴ *Hadislerle İslam*, c1, s.605-607.

²⁹⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.52.

²⁹⁶ *Nehcü'l Belağa*, s.84.

gözlerinin hainliğini, göğüslerinin kalpten gizlediklerini, hangi rahimde ve kimin sulbünden olacaklarını, sonları gelinceye kadar hesaplamıştır.”²⁹⁷“Her ecelin belirlenmiş bir zamanı, her kayboluşun bir dönüşü vardır.”²⁹⁸“Rızıkların bir kısmını çok, bir kısmını az takdir etti. Onları darlığa ve genişliğe dağıttı. Onunla zengin ve fakirin şükrünü ve sabrını öğrenmek amacıyla, kolaylığıyla ve zorluğuyla istediğini sınamak için onda adil davrandı... Ecelleri yaratıp bazılarını uzun, bazılarını kısa yaptı, bazılarını öne aldı, bazılarını geciktirdi... Her adımın izini, her hareketin sesini, her insanın ikamet ettiği yeri, her zerrenin ağırlığını, her tedirgin nefsin göğüs çarpıntısını, yeryüzünde olan ağacın meyvesini, düşen bir yaprağı, bir damlanın kaldığı yeri, kanın bıraktığı yeri ve et parçasını ya da yaratmanın ve soyun ortaya çıkışını Bilendir.”²⁹⁹ “Ecel, nefsin sürüldüğü yerdir, ondan kaçış onun varış yeridir.”³⁰⁰ “Hakem olan Allah’tır ve vaad edilen vakit kıyamettir.”³⁰¹

d) Nehcü’l Belağa’da kadere imanın bir gereği olarak duaya sığınmak ve istiğfar etmek gerektiği vurgulanmış ve bizzat davranışla örnek olma yöntemi kullanılarak tam bir teslimiyet içinde yağmur duası yapılmıştır. Hz. Ali eserde pek çok hutbede dua ederek bize örnek olmaktadır. Yaptığı güzel dualardan birinde sözün gücüne inanarak kalpten ve içten şöyle bir seslenişte bulunmuştur. “Allah’ım! Dağlarımız kurudu, toprağımız toz oldu, hayvanlarımız susadı, çökeceği yerler hususunda şaşırды, yakınıni kaybeden kişi gibi yavruları için feryat ediyor, otlakları hususunda tereddüt etmekten ve su kaynaklarını arzulamaktan usandı. Allah’ım! Koyunun iniltisine ve devenin özlemine merhamet et. Allah’ım! Gideceği yer hususundaki şaşkınlığından, ağullarına girişlerindeki iniltisinden dolayı merhamet et... Yağmurla dopdolu bulutla, çok ota, beğenilen nebatla, kendisiyle öleni dirilttiğin ve geçeni geri getirdiğin yağmuru üzerimize dökerek ve kuvvetli yağmur yağdırarak rahmetini üzerimize yay...” Duada insanlar olarak günahlarımızı itiraf ettikten sonra Allah’ın rahmetine ve kudretine sığınılmaktadır.³⁰²

e) Hz. Ali kendisine kaza ve kaderi soran Şamlıya bu hususu sebep- sonuç ilişkisi içinde akli deliller getirerek güzel bir üslupla ifade etmiş ve ceza prensibi gereği

²⁹⁷ Nehcü’l Belağa, s.95.

²⁹⁸ Nehcü’l Belağa, s.120.

²⁹⁹ Nehcü’l Belağa, s.104.

³⁰⁰ Nehcü’l Belağa, s.156.

³⁰¹ Nehcü’l Belağa, s.174.

³⁰² Nehcü’l Belağa, s.131.

Allah'ın insanlara kendi tercihlerine göre muamele edeceğini şu şekilde beyan etmiştir. Kullandığı dil ve üslupta azarlama yerine ikna etme metodunu kullanmıştır. “ *Zorunlu bir kazanın, uyulması vacip olan bir kaderin olduğunu düşünüyorsun. Eğer böyle olsaydı, mükâfat ve ceza geçersiz olurdu, ceza ve mükâfat düşerdi. Münezzeh olan Allah, kullarına tercih yapabilecekleri şekilde emretti, sakındırarak onlara yasaklar koydu. Kolay olandan yükümlü tuttu, zor olandan yükümlü tutmadı. Aza karşı çok verdi. Zatı mağlup edilerek kendisine isyan edilmez, zorlanmış olarak kendisine itaat edilmez. Peygamberleri oyun olsun diye göndermedi. Kitapları kullarına boş yere indirmede. Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri boşuna yaratmadı.*”³⁰³

İnsan davranışlarında Allah'ın koyduğu fiziki ve sosyal kanunlara uygun olarak aklını kullanarak hareket etmekle sorumludur. Bu sorumluluk ona yaptığı iyilikten sevap kazandırırken işlediği kötülükten dolayı da günah kazandırmaktadır. Hürriyet ve ceza prensibi gereği Allah kullarına tercih etme özgürlüğü vermekle birlikte akıllarını kullanmaları noktasında sorumluluk yüklemekte ve kendi İradesini ve kulun iradesini birbirinden bağımsız olarak değerlendirmektedir. Allah bütün varlıklar için kendilerine uygun ve kendilerini geliştirebilecekleri kurallar koymuş, yine insana da koyduğu kanunlara uygun olarak fiziksel ve ruhsal kabiliyetler vermiştir. Bu kabiliyetler noktasında sorumluluklarını belirlemiş, ancak insan iradesinin etkisinin olmadığı filleri de yine bizzat insana bildirmiştir.³⁰⁴

Din eğitiminde kadere imanla ilgili verilecek en önemli eğitim bireyin kendi sınırı ve Hududullahı tanması ve bu bilinçle hareketlerini düzenlemesidir. Hz. Ali'nin de belirttiği üzere Allah kulları için ihtiyaç duyacakları her şeyi yaratmış ve adaleti gereği onları çeşitli durumlarla imtihan etmiştir. Rızkın darlığı ve genişliği, çocukların sayısı, ömrün uzun veya kısa olması, tabiattaki düzen ve işleyiş vs konular Allah'ın iradesinin gereğidir, bunun dışındaki olaylarda Allah insanları özgür bırakmış fakat yalnız bırakmamıştır. Bu sebeple kul, Allah'tan sakınarak ve O'na teslim olarak kadere iman edecek ve kendine ait tüm sorumlulukları kabul ederek elinden gelen tüm gayreti gösterecek, sonucu en Yüce Varlık olan Rabbine bırakacaktır. Kadere iman eğitiminin sonucu bu olacaktır.

³⁰³ *Nehcü'l Belağa*, s.355.

³⁰⁴ Kadir Gürler, *Kader Üzerine Bir Deneme*, e- Şarkıyyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sayı 10, Kasım, 2013, s.101.

1.2. NEHCÜ'L BELAĞA'DA İBADET EĞİTİMİ

Din eğitiminin önemli amaçlarından biri de ibadet eğitimiyle daha iyi bir kul olmak yönünde geliştirebilecek istikameti kişiye kazandırmaktır. İbadetin içinde Allah'a karşı hem sevgi hem de korku duygusu hâkimdir. Kul, Allah'a sevginin ve saygının bir ifadesi olarak ibadet ederken, Allah korkusu sebebiyle yine O'na sığınır ve dua ile niyaz eder.³⁰⁵ Dini inanç, duygu ve düşünceye ancak ibadetler eşlik ettiğinde kişinin dindarlığı sağlamlaşırken, ibadetin ve güzel amelin bulunmadığı bir dindarlık farazi ve hayalidir. Çünkü din ancak dini duygu ve bilincin etkilediği davranışlarla istikamet belirleyecektir.³⁰⁶ İbadetteki en önemli amaç niyetin Allah'ın rızası olmasıdır, niyetin sahih olmadığı yerde ibadet sadece âdete dönüşür ki kul için en tehlikeli olan budur. Niyetin rıza olduğu yerde en basit hareket dahi ibadete dönüşüp kişinin kâmil bir mümin olması için fayda sağlarken, rıyanın girdiği yerde insanı aksine günahın girdabına da sokabilmektedir.

Hz. Ali henüz küçük bir çocukken Hz. Peygamber ve eşi Hatice'yi namaz kılarken görmüş, ne yaptıklarını sormuş, namaz kıldıklarını öğrenince o da namaz kılmak istediğini söylemiş ve onlardan sonra namaz kılan ilk kişi olmuştur.³⁰⁷ Vahyin her aşamasında Hz. Peygamber'den ne öğrendiyse uygulamaya çalışmış ve samimi bir mümin olarak ibadetlerini asla terk etmemiştir. Amellerin insan davranışları üzerinde farklı tesirler icra edeceğine inanan Hz. Ali bunu konuşmalarında farklı örneklerle belirtmiştir.³⁰⁸ Eserde sıklıkla farzlara dikkat edin öğüdünde bulunmuş, ibadetler noktasında insanları uyarmış, zekât amillerine ve valilere bu konuda emirnameler hazırlamış ve takibini dikkatle yapmıştır. Namaz kıldırma emrinden dolayı Hz. Ebu Bekrin halifeliğine itiraz etmemiş, bunun önemli bir işaret olduğunu beyan etmiştir. Sık sık Allah'a ve peygambere şهادetini tekrarlayıp, hamd etmesi onun kulluk konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Nehcü'l Belağa'da ibadet anlayışı arifane bir anlayıştır. Arifane ibadet anlayışının kaynağı Kur'an'ı Kerim ve sünnettir. Hz. Ali bu anlayışı devam ettirmektedir. Hz. Ali'ye göre ibadetin ruhu Hakkı anmaktır. Zira Hakkı anmak

³⁰⁵ Peker, a.g.e, s.117.

³⁰⁶ Peker, a.g.e, s.118.

³⁰⁷ Sallabi, *Hz. Ali Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* s.25.

³⁰⁸ Narin, a.g.e, s.141.

kalplerin cilası ve ruhların ziyasıdır.³⁰⁹ Bunu şöyle ifade etmektedir. “*Münezzehe olan Allah zikri kalpler için bir cila kıldı. Kulaklar ağırlaştıktan sonra kalpler zikirle ıstır, gözler zayıfladıktan sonra onunla görür, inatçılıktan sonra onunla boyun eğler.*”³¹⁰

Nehcü'l Belağa'da ibadet eğitiminin başlıkları arasında, namaz, oruç, zekât, hac, kurban, dua, tövbe, Kuran okumaya ve onu anlamaya teşvik, farzlara dikkat etme ve sünnete bağlılık konuları işlenecektir.

1.2.1. Namaz

Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali, namazın kulun davranışları üzerindeki tesirini ve önemini özellikle vurgulamaktadır. Hz. Ali'ye göre gece yapılan ibadet (namaz ve zikir) kulun, istikamet üzere bir hayat sürmesine vesile olur. Peygamber dostları geceyi namaz ile geçirirlerdi, yüzlerinde secdenin izi görünürdü.³¹¹ “*Allah'ın kulları! Allah'tan, düşüncenin kalbini meşgul ettiği, korkunun bedenini yorduğu, gece ibadetinin az olan uykusundan alıkoyduğu, ümidinin gününün öğle sıcakını susuz geçirttiği, zühdün şehvetlerini engellediği, zikrin dilini titrettiği, gerektiği zaman korkan, ana yolun dışındaki tali yollara saptıktan kaçınan ve istenen yola götüren en doğru yolu seçen akıl sahibi gibi sakının.*”³¹² “*Onlar saçları darmadağın ve toz toprak içinde sabahlıyorlardı, geceyi secde ederek ve kıyam halinde geçiriyorlardı. Alınları ve yanakları arasında münavebe yapıyorlardı... Allah zikredildiğinde göğüsleri ıslanincaya kadar gözyaşları akardı. Ceza korkusundan ve mükâfat ümidinden, şiddetli rüzgâr estiğinde titreyen ağaç gibi titrerlerdi.*”³¹³

Namaz, kulun bedeni, dili ve kalbiyle yani tüm varlığıyla Allah'a yönelmesi, Allah'la birliktelik kurması, O'na yakınlaşması demektir.³¹⁴ Hz. Ali, Peygamberin de zikrettiği gibi, “namaz dinin direğidir,³¹⁵ namazsız bir din çürük bir yapıdır ve ayakta durması mümkün değildir” öğüdünde bulunmuştur. Hz. Ali ilk namaz kılanlardan biri olduğunu vurgulayarak bu ibadetin önemine dikkat çekmiş, bu konuda yaşayarak örnek olmuştur. Bunu Nehcü'l Belağa'daki şu sözlerinden anlayabiliriz. “*Kelime-i şehadet fitrattır. Namaz kılmak din, zekât vermek ise yerine getirilmesi gereken bir farzdır.*”

³⁰⁹ Mutahhari, a.g.e, s.82.

³¹⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.254.

³¹¹ Fetih 48/29.

³¹² *Nehcü'l Belağa*, s.87.

³¹³ *Nehcü'l Belağa*, s.110.

³¹⁴ Bakara2/153, Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kuran Yolu*, Ankara, DİB, 2003,c1,s.239-240.

³¹⁵ Tirmizi, İman 8.

“Allah’ım! Ben ilk yönelen, işiten ve icabet edenim. Beni namazda sadece Resulullah geçmiştir.”³¹⁶ “Namaz hakkında size Allah’ı hatırlatırım. Namaz dinin direğidir.”³¹⁷ “Namaz her muttakinin kurbanıdır (Allah’a yaklaşma vesilesidir).”³¹⁸

İslam’da ilk farz kılınan ibadet namazdır.³¹⁹ Peygamberimiz de Müslümanlığa davet ettiği insanlara önce tevhidi daha sonra namazı emrederdi. Vefatından önce son sözleri “namaza dikkat edin” olması namazın önemini göstermektedir.³²⁰ Hz. Ali, bütün ibadetlerin ve namazın kulların nefsinin tezkiye edip, onları günahattan alıkoymak gibi hikmetleri³²¹ olduğunu beyan eden sözler söyleyerek “namazı koruyun, bolca kılın!” diye insanları uyardıktan sonra cehennemliklerin namazı terk edenlerden olduğunu söylemiştir.

Namazın önemini vurguladığı şu sözleriyle namaz eğitimine dair önemli konuları gündeme getirmektedir: “Allah’ın kullarının el ve ayak gibi organlarını sakınlaştirmek, gözlerini huşua teşvik etmek, nefislerini zelil kılmak, kalplerini tevazua sevk edip, kibirlerini gidermek maksadıyla onları namazlarla, zekâtlarla ve farz kılınan günlerde oruç tutarak nefis mücadelesi yapmaları suretiyle koruması bu sebeptendir.”³²² “Namaz, yaprakların dökülmesi gibi günahları döker, ipten çözülrüncesine onları serbest bırakır.”³²³ “Allah imanı şirkten temizlenmek için, namazı kibirden uzaklaşmak için... Farz kılmiştir.”³²⁴

Hz. Ali, namazı vaktinde kılmanın önemini Nehcü’l Belağa’da şu sözlerle vurgulamaktadır: “Namazı belirlenen vaktinde kıl! Boş vaktin var diye zamanından önce kılma, meşguliyetinden dolayı da geciktirme. Bilmiş ol ki; işleyeceğin her amel namazına bağlıdır.”³²⁵ “Allah yolundan çıkmak ya da mazur görüleceğin bir iş hariç Cuma günü namaz kılmadan yolculuğa çıkma.”³²⁶ “Güneş, keçilerin çöktükleri yerden döndüğünde insanlara öğle namazını kaldırın, Güneş günün bir bölümünde beyaz canlı olduğunda, o sürede iki fersah gidildiğinde onlara ikinci namazını kaldırın... Kişi

³¹⁶ Nehcü’l Belağa, s.144.

³¹⁷ Nehcü’l Belağa, s.312.

³¹⁸ Nehcü’l Belağa, s.364.

³¹⁹ Abdullah Yıldız, İslam’da ilk farz kılınan ibadet:Namaz <https://www.siyerinebi.com/tr/abdullah-yildiz/ilk-namaz>

³²⁰ Yıldız, <https://www.siyerinebi.com/tr/abdullah-yildiz/ilk-namaz>

³²¹ Ankebut 29/ 45.

³²² Nehcü’l Belağa, s.220.

³²³ Nehcü’l Belağa, s.236.

³²⁴ Nehcü’l Belağa s.376.

³²⁵ Nehcü’l Belağa s.284.

³²⁶ Nehcü’l Belağa s.341.

arkadaşının yüzünü tanıdığında onlara sabah namazını kıldırın. Onlara en zayıfın durumunu dikkate alarak namaz kıldırın ve fitne çıkararlardan olmayın.”³²⁷

Bu mektupta iki önemli husus dikkatimizi çekmektedir: Vakitleri belirtirken muhatabının anlayacağı ifadelerle anlatması ve en zayıfın durumunu dikkate alması. Bu özellikler Hz. Ali'nin eğitici yönünü de bize göstermektedir.

1.2.2. Zekât- Sadaka- İnfak

Hz. Ali, “sadaka günahlara kefarettir, sadaka tüm kötülüklerden koruyan bir şifa kaynağıdır” şeklinde ifadelerle sadakayı çoğaltmanın müminin görevi olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda Peygamberin vasıflarından biri olan cömertliğe³²⁸ insanları teşvik ettiği Nehcü'l Belağa'daki şu ifadelerinden anlaşılmaktadır. “Gizli verilen sadaka günaha kefarettir, açık verilen sadaka kötü ölümü def eder. İyilik yapmak değersiz ölümden korur. Kendinizi tamamen Allah'ı anmaya verin, Allah'ı anmak zikirlerin en güzeldir.”³²⁹ “Allah'ın mal verdiği kimse o malla akrabalara lütufta bulunsun, misafirlere ihsan etsin, esiri ve tutsağı kurtarsın, o maldan fakire ve borçluya versin.”³³⁰ “Fakirleşirseniz sadaka vererek Allah'la ticaret yapın”³³¹ “İmanınızı sadakayla koruyun, malınızı zekâtla sağlamlaştırın.”³³² “Rızkın inmesini sadakayla isteyin.”³³³ “Sadaka tedavi eden bir ilaçtır.”³³⁴

Sadaka hem Allah'ın hoşnutluğunu hem de fakirin duasını kazandırır. Belaları uzaklaştırdığı gibi ömrün bereketini artırır, musibetleri hafifletir. Dünya ahiretin tarlası olduğuna göre mahlûkata iyilik yapana Allah karşılığını bolca verecektir bu sebeple mümin imanını sağlamlaştırmak için sadakasını çoğaltmalıdır.³³⁵

Hz. Ali'ye göre, infak eden mümin ticaretini Allah'la yaptığı için karşılığı Allah tarafından verilecektir. Gerçek mümin sevdiği mallardan infak ederek Rabbine yakınlaşandır. O, Nehcü'l Belağa'daki şu veciz ifadeleriyle müminleri infaka teşvik etmiştir: “Az olanı vermektan utanma...”³³⁶ “Huyu güzel olana, malından fazla olanı

³²⁷ Nehcü'l Belağa s.315.

³²⁸ Narin, a.g.e, s.157.

³²⁹ Nehcü'l Belağa, s.124.

³³⁰ Nehcü'l Belağa s.151.

³³¹ Nehcü'l Belağa s.377.

³³² Nehcü'l Belağa, s.365.

³³³ Nehcü'l Belağa, s.364.

³³⁴ Nehcü'l Belağa, s.347.

³³⁵ Abdulaziz Hatip, Hz. Ali'den Çağlara Mesaj, İstanbul, Horasan yay, 2006,s.27.

³³⁶ Nehcü'l Belağa, s.353.

infak edene, dilinden fazla olanı tutana ne mutlu!"³³⁷ Sözlerrinin sonunda Hz. Ali, Hadid suresinin "*Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah'ta onun karşılığını kat kat verir.*" mealindeki on birinci ayetini örnek vermiştir.³³⁸

Gazzali'ye göre cömert olmak isteyen kimse kendini infaka zorlamalıdır. Zamanla bu tabiat halini alır ve infakından zevk alan kimseye artık cömert denir.³³⁹ Hz. Ali istemeden vermenin cömertlik olduğunu beyan ederek³⁴⁰ infaktaki ölçüyü belirtmiştir.³⁴¹

Hz. Ali, Allah'ın müminlere farz kıldığı zekâtı fakirin hakkı olarak nitelemekte ve zekât ile malın temizleneceğini beyan etmektedir. Çünkü ona göre zekât, insanları birbirine ve Allah'a yaklaştırır. Zekât bir fedakârlıktır. Zekâtta esas olan samimiyettir. Eserde bu düşüncesini şöyle dile getirmektedir. "*Namaz kılmak din, zekât vermek ise yerine getirilmesi gereken bir farzdır.*"³⁴² Allah kibirden uzak olmak için zekâtı emretmiştir.³⁴³ "*Zekâtta arzın meyvelerini ve diğer şeyleri fakirlerle muhtaçlara verme fedakârlığı vardır.*"³⁴⁴ "*Münezzeh olan Allah, zenginlerin mallarında fakirlerin azıklarını farz kılmuştur. Bir fakir, bir zenginın donatıldığı şey olmadan aç olmaz.*"³⁴⁵ "*Sonra zekât, Müslümanlara bir yakınlık vesilesi kılındı. Hoşnutlukla veren kişiye kefarete, ateşe engel ve koruma olur. Hiç kimse verdiği zekâta nefsinı tabi kılmasın ve onun için üzülmesin. Kim zekâtı hoşnut olmadan verip onunla ondan daha üstün olanı umarsa o, sünnet konusunda cahil, mükâfatı eksik, ameli sapkın ve pişmanlığı çok olandır.*"³⁴⁶

Nefsi temizleme yollarından biri olan zekât ibadetinin gayesi günah kirlerinden temizlenmektir. Günah kiri üzerinde bulunan insan doğru yolu bulmakta zorlanacak, yaradılışına uygun davranış geliştiremeyecektir.³⁴⁷ Müminleri tarif ederken Nur suresi otuz yedinci ayeti hatırlatıp dünyadaki hiçbir şeyin insanı namazdan ve zekâtan alıkoymaması gerektiğini vurgulamıştır.³⁴⁸

³³⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.361.

³³⁸ Hadid 57/11.

³³⁹ İmam Gazali, çev. Ahmed Serdaroğlu, *İhya-u Ulumud-din*, İstanbul, Bedir yay, 1975,c. 3, s.135.

³⁴⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.353.

³⁴¹ Narin, a.g.e, s.157.

³⁴² *Nehcü'l Belağa*, s.124.

³⁴³ *Nehcü'l Belağa*, s.376.

³⁴⁴ *Nehcü'l Belağa* s.221.

³⁴⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.386.

³⁴⁶ *Nehcü'l Belağa*, s.237.

³⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İstanbul, İFAV Yay,1989, s.263.

³⁴⁸ Nur 24/37.

Hız. Ali, zekât verilecek kimseleri hatırlatıp, zekât amillerini uyarmaktadır. Zekât verirken dikkat edilmesi gereken hususları yazılı olarak zekât amillerine bildirerek, Hız. Peygamber gibi yazıyı bir araç olarak kullanmaktadır. Özellikle ehli beyte hediye dâhil hiçbir yardımın yapılamayacağını kesin bir dille belirtmektedir. Nehcü'l Belağa'daki şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: *“İhsan mı zekât mı yoksa sadaka mı? Bu, biz Ehl-i beyte haramdır.”*³⁴⁹ Zekât amiline yazılı tavsiyesinde, *“git onlara (zekât verecek olanlara) sor! Mallarınızda velisine ödeyeceğiniz Allah'ın hakkı var mıdır?” Hayır derlerse tekrar isteme! Evet derse korkutmadan ve zulmetmeden, güç yetirebildikleri kadar iste!”* diyerek zekât almaktaki usulü öğretmiştir.³⁵⁰ Aynı mektubun devamında, zekât olarak alacağı deveyi yormaması, yavrusundan ayırmaması, tamamen sütünü sağmaması gibi hususlarda uyarılmış, hayvanın hakkını korumasını emretmiştir. *“Allah'ın izniyle bize semiz, şişmanlamış, yorulmadan ve meşakkat çekmeden gelsin ki, onu Allah'ın Kitabına ve Peygamber'in sünnetine göre paylaşalım.”*³⁵¹ *“Senin bu zekâtan ayrılmış bir payın, bilinen bir hakkın, miskin ve ihtiyaç sahibi zayıf ortakların vardır. Biz senin hakkını vereceğiz, sen de onların hakkını ver. Eğer haklarını vermezsen Kıyamet günü, insanlardan en çok düşmanı olanlardan olursun. Allah'ın yanında düşmanı fakirler, miskinler, isteyenler, kovulanlar, borçlu ve yolcu olana, emaneti önemsemeyene, ihanete müptela olana, nefsini ve dinini ihanetten uzak tutmayana yazıklar olsun!”*³⁵² *“Yanında bir araya getirilen Allah'ın malına bak. Onu yanında bulunan ailesi kalabalık olanlara ve kıtlığa maruz kalanlara, fakirliğin ve muhtaçlığın isabet ettiği kimselere harca. Bundan artanı, yanımızdakilerin arasında paylaştırmamız için bize gönder.”*³⁵³ *“Miskin Allah'ın elçisidir. Ona vermeyen Allah'a vermemiş olur, ona veren Allah'a vermiş olur.”*³⁵⁴ *“Miskinlerden, ihtiyaç sahiplerinden aşırı fakir ve kronik hastalardan meydana gelen, hileleri olmayan aşağı tabaka hususunda Allah'tan kork... Onlar için beytü'l mâl'den bir pay ve ganimet arazilerinin gelirlerinden bir pay ayır. Onlardan en uzakta olanın en yakında olan kadar hakkı vardır.”*

³⁴⁹ Nehcü'l Belağa, s.258.

³⁵⁰ Nehcü'l Belağa, s.281.

³⁵¹ Nehcü'l Belağa, s.282.

³⁵² Nehcü'l Belağa, s.283.

³⁵³ Nehcü'l Belağa, s.339.

³⁵⁴ Nehcü'l Belağa, s.383.

Hz. Ali, fakirin hukukunu korumuş, insanın kendini eğitmesi ve kulluğunu ona unutturan mala tamah etme, kibir, cimrilik gibi kötü hasletlerden uzaklaşması için sadaka, zekât ve infak gibi ibadetlerle Allah'ın ihsanını ummayı teşvik edip, öğüt vermiştir. Ayrıca adaleti gözetmiş bu konuda zekât amillerine yazdığı mektuplarla onları bilgilendirmiştir. Hayatı boyunca en darda olduğu zamanlarda dahi hediye veya yardım kabul etmemiş, Allah'ın hududunu aşmamak prensibine uyararak haliyle de örnek olmuştur.

1.2.3. Oruç

Hz. Ali, eserde oruç ibadetinin kişinin gelişimine katkılarını beyan ederek müminleri bu ibadete teşvik etmiştir. Hz. Ali'ye göre oruç, insanı günahlardan koruyan bir kalkandır. Bu konuda eserde şöyle söylemektedir. “*Ramazan'da oruç tutmak cezanın kalkanıdır.*”³⁵⁵ Orucun bir nefis mücadelesi olarak insanı koruduğu, nefsi hakir görerek oruçla karınları sırtlara yapıştırmak şeklinde fedakârlığın kulu eğittiği vurgulanmaktadır.³⁵⁶ Nefisle mücadele insan iradesi ile yapılmaktadır.³⁵⁷ Gazzali, nefsi eğitmenin yollarından biri olarak riyazeti gösterir. Riyazetin şartlarından biri de az yemektir zira az yemek şehveti öldürür.³⁵⁸ Hz. Peygamber ve sahabeler çoğunlukla sadece bir hurma ile iftar ederek oruç tutmuşlardır.

Nehcü'l Belağa'da, oruç tutarken farkındalık kazanmak gerektiğini, gafil olmak yerine orucun hikmetinin kavranması gerektiği beyan edilmektedir. Oruçtaki yegâne maksat Allah'ın rızasına erişmek ve Ona boyun eğmektir. Bu durum eserde şöyle ifade edilmiştir: “*Nice oruç tutan vardır ki, orucundan dolayı açlıktan ve susamaktan başka bir şeyi yoktur. Nice namaz kılan vardır ki namazından dolayı uykusuzluktan ve sıkıntıdan başka bir şey yoktur. Zekilerin uykusu ve iftarları ne güzeldir.*”³⁵⁹

Hz. Ali, her şeyin bir zekâtı vardır, bedeninin de zekâtı oruçtur buyurmuştur.³⁶⁰ O'na göre oruç rızka artırır. Allah rızka sebep olması için orucu emretmiştir.³⁶¹ Hz. Ali, oruç eğitiminde nefsi eğitmenin gerekliliğine vurgu yaparak kişinin Allah karşısında acziyetini kabul etme bilincine erişeceğine inanarak orucun iradeyi güçlendiren yönüne

³⁵⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.124.

³⁵⁶ *Nehcü'l Belağa*, s.221.

³⁵⁷ Bayraklı, a.g.e, s.258.

³⁵⁸ İmam Gazali, *İhya-u Ulumud-din*, İstanbul, Bedir yay,1975, c.3,s.174.

³⁵⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.364, (ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel,2, 441).

³⁶⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.364.

³⁶¹ *Nehcü'l Belağa*, s.376.

vurgu yapmıştır. Yine ibadet eğitiminde ihlâsın önemine değinerek ibadetlerdeki asıl maksadın kulluk şuuru olduğuna ve riyadan uzak bir bilinç düzeyine erişmenin erdemine işaret etmektedir. Aksi halde yapılan tüm ibadetler kişide tutum ve davranış değişikliğine vesile olmayarak Allah katında değer bulmayacaktır.

1.2.4. Hac ve Umre

Hz. Ali haccın önemini hutbelerinde vurgulayarak, bizzat Hz. Peygamber'le Kâbe'deki putları temizleyen biri olarak tevhidi ve teslimiyeti bize öğütlemektedir. Hac hakkında bir hutbesinde şöyle demektedir. “ *İnsanlara kible kılınan Beytu'l- Haram'ı hac etmeyi de size farz kıldı. İnsanlar, (susamış) hayvanların (suya) gelişleri gibi ona (Kâbe'ye) gelirler ve güvercinlerin (korkup) sığınması gibi ona sığınurlar. Noksanlardan Münezzeh olan Allah onu, insanların kendi azametine tevazu etmelerinin ve kendi izzetine boyun eğmelerinin alameti kıldı. Ve yarattıklarından onu hac etme çağrısına söz dinleyip itaat eden bir topluluk seçti. O'nun sözünü tasdik ettiler. Ve peygamberlerin durdukları yerlerde durdular. (Böylece) O'nun arşını tavaf eden meleklerine benzediler ve kulluk ticaretinde karlar ettiler. Hızlıca O'nun bağışlamasının gerçekleşeceği yere yöneldiler. Noksanlıklarından Münezzeh olan Allah onu İslam'ın bir alameti ve sığınanlara bir harem kıldı. Onu haccetmeyi hakkına riayet etmeyi farz kıldı. Allah oraya gelmenizi farz kıldı ve şöyle dedi: - O'na bir yol bulabilenlerin Beyti haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz bütün âlemlerden müstağnidir.*”³⁶²

Bu hutbeye göre Haccın hikmetleri

- 1-Allah'a sığınma duygusu
- 2-Allah'ın azameti karşısında boyun eğiş, aciziyeti fark ediş
- 3-Allah'ın sözünü tasdik etme
- 4-Peygamberlerin durduğu özel mekânlarda durma
- 5-Günahlardan sıyrılma, melekler kadar saf olma
- 6-Allah'tan bağışlanma (Arafatta Âdem gibi tövbe ve yakarış)
- 7-Haccın İslam'ın bir alameti olduğunu hatırlama
- 8-Haccın Allah'ın hakkına riayet için farz olduğu bilincine ulaşma

³⁶² *Nehcü'l Belağa*, Muhammed Abduh şerhi, Beyrut, 2005, c.1, s.27.

Hz. Ali'ye göre, hac ve umre fakirliği giderir, günahları yok eder. “Allah’ın evini haccetmek ve umre yapmak fakirliği yok eder ve günahları yıkar.”³⁶³ Hz. Ali, haccın mükâfatı çoğalsın diye Allah Beytullah’ın etrafındaki dikkat çekici güzelliklerden uzak bir yerde yapılmasını emretmiş, hac mekânlarının sadeliğine önem vermiştir diyerek bizi dünyevi her türlü halden sıyrılarak Rabbe yakınlaşmaya davet etmiştir. (Günümüzde bu emre muhalif olarak Kâbe’nin etrafı lüks binalarla donatılmıştır.) “Münezzeh olan Allah, kutsal evini ve hac ibadetinin yerine getirildiği önemli yerleri bahçelerin, nehirlerin ve ormanların arasına, meyvelerin yakınına, binaların çok olduğu bir yere, köylerin yakınına, buğday ve esmer buğdayın arasına, verimli toprağın, bol yağmur alan arazinin, güzel bahçelerin, mamur yolların arasına koymayı dileyseydi, imtihanının zayıflamasına bağlı olarak mükâfatın kıymeti azalırdı.”³⁶⁴ “Münezzeh olan Allah’ın bu âlemden, Âdem’den sonunculara kadar öncekileri, zararı ve yararı olmayan, görmeyen ve duymayan taşlarla sınıdığını görmüyor musunuz? Onları insanlar için kaim kıldığı kutsal evi yaptı. Evini, taşlarıyla yerin daha engebeli ve yamaçlarıyla yerleşimi daha az, bölge olarak vadilerin içi en dar olanı, sert dağların, yumuşak kumların, susuz pınarların, birbirinden ayrılmış köylerin arasında bir mahalle yaptı. Orada ne deve ne at ne de inek ve koyun gibi çift tırnaklı hayvanlar yetişir. Sonra Âdem’e ve çocuklarına oraya yönelmelerini emretti.”³⁶⁵

Hz. Ali’nin de bize hatırlattığı gibi hac meşakkatlerle dolu bir imtihandır. Çeşitli imtihanlarla sınanan kul, Rabbine teslim olmak için dünyaya ait tüm süslerden arınmış beldelerde nefsinden vazgeçerek tüm zorluklara göğüs gererek, en Yüce varlığın hükümranlığına teslim olarak sadece O’na yönelir ve ilk yaratılışındaki saflığa, günahsızlığa ulaşarak, mükâfatını artırır.

Hz. Ali, güç yetirdiği halde Allah’ın evinden uzak durana Allah’ın intikamını hatırlatmaktadır. “Rabbimizin evi hakkında size Allah’ı hatırlatırım. Yaşadığınız sürece onu terk etmeyin; zira terk edilirse- sizden intikam alması için- bekletilmezsiniz.”³⁶⁶

³⁶³ *Nehcü’l Belağa* (Demircan), s. 124.

³⁶⁴ *Nehcü’l Belağa*, s.220.

³⁶⁵ *Nehcü’l Belağa*, s.219.

³⁶⁶ *Nehcü’l Belağa*, s.312.

“İnsanlar için hac görevini hakkıyla yerine getir, onlara (geçmişte ona isyan eden toplumlara cezalandırdığı) Allah’ın günlerini hatırlat!”³⁶⁷

Hz. Ali’ye göre hac zayıfların cihadıdır.³⁶⁸ Hac mevsiminde bir araya gelen insanlar duygu, ibadet, gaye, istek ve arzu noktasında ortak bir bilinç içinde hareket etmekte ve birliği hedeflemektedir. Hacca ibadet maksadıyla gelen tüm insanlar, aynı Allah’a inanmakta, aynı peygambere tabi olmakta, aynı kitabı okumakta, aynı beyti tavaf etmekte, vahdette birleşmektedir. Hac, barış mevsiminde, barış ülkesine yapılan bir barış seyahatidir ve dili, ırkı, mezhebi ne olursa olsun insanları bir ve kardeş kılmaktadır.³⁶⁹

1.2.5. Kurban

Hz. Ali eserde kurban ibadeti ile ilgili sadece kurbanlık hayvanların özelliklerini belirtmiştir. *“Kulağının ve gözünün sağlam olması, kurbanın kemalindedir. Kulak ve göz sağlam olursa, boynuzu kırık ve topal da olsa kurban gerçekleşmiş olur.”³⁷⁰*

1.2.6. Kur’an Okumaya Teşvik

Hz. Ali eserde sıkça Kur’an okumaya teşvik etmiş, kendisi vahyin her aşamasında bulunmuş biri olarak Kur’an’a önem vermiş, bazı rivayetlere göre hafızlık yapmıştır.³⁷¹ Hz. Peygamber’in vefatından sonra kendini daha çok Kur’an’a vermiş, dertlerinden Rabbine sığınarak teselli bulmuştur.

Hz. Ali, Kur’an öğrenmeyi tavsiye etmiştir. *“Kur’an’ı öğrenin zira Kur’an sözün en güzelidir.” “Kur’an’da sizden öncekinin bilgisi, sizden sonrakinin haberi ve aranızdaki hüküm vardır.”³⁷²* Hz. Ali, Kur’an’ı okuyup, emirlerini uygulamayı tavsiye etmiş ve Kur’an ahkâmıyla hareket etmenin kulun vazifesi olduğunu beyan etmiştir. *“İslam’a çağrıldıklarında kabul eden, Kur’an’ı okuyup emirlerini en iyi şekilde uygulayan... Topluluk nerde?”³⁷³* *“Kur’an hakkında size Allah’ı hatırlatırım. Başkası onunla amelde sizi geçmesin.”³⁷⁴* *“Kur’an okuduğu halde ölüp cehenneme giren Allah’ın ayetlerini alaya alanlardır.”³⁷⁵*

³⁶⁷ Nehcü’l Belağa, s.339.

³⁶⁸ Nehcü’l Belağa, s.364.

³⁶⁹ Demirci, a.g.e, s.253.

³⁷⁰ Nehcü’l Belağa, s.72.

³⁷¹ Sarıçam, a.g.e, s.25.

³⁷² Nehcü’l Belağa, s.384.

³⁷³ Nehcü’l Belağa, s.135.

³⁷⁴ Nehcü’l Belağa s.312.

³⁷⁵ Nehcü’l Belağa s.374.

Hız. Ali'ye göre, Kur'an çokça okunmalı ve dinlenilmelidir. "Ne çok tekrar edilmesi ne de çok dinlenilmesi onu yıpratır. Kim onunla söylese doğru söyler, kim onunla amel ederse başarıya ulaşır."³⁷⁶ "Ah Kur'an'ı tilavet edip onu sağlamaştırın... kardeşlerim!"³⁷⁷ " ... Kur'an'ın cüzlerini ağır ağır okurlar. Onunla nefislerini hüzünlendirir, hastalıkların ilacını tesirli hale getirirler."³⁷⁸

Hız. Ali, "İstek ve dileklerinizi Kur'an'la dile getirin" öğüdüyle bizlere istemenin adabını öğretmiştir. "Allah'tan onunla isteyin. Ona Kur'an sevgisiyle yönelin."³⁷⁹ sözüyle de şifa kaynağı, hidayet vesilesi olan, şefaathçi, kendisiyle amel edeni yolda bırakmayan kitabı okuyup anlamayı, onun emirleriyle hayatımızı düzenlemeyi tavsiye etmiştir. Kendi de bizzat ahlâkı Kur'an olan Hız. Peygamber gibi Kur'an varken başka hiçbir delile ihtiyaç duymamış, Allah'ın sağlam ipine sınımsız yapışarak bize örnek olmuştur.

1.2.7. Salih Amel

Hız. Ali salih ameli imanın gereği olarak görmekte ve müminlerin salih amelde bulunmak için arzu duydukları kanaati taşımaktadır. Müminlere salih amel işleme noktasında acele etmelerini tavsiye etmektedir.³⁸⁰ Hız. Ali'ye göre, amel-i salih sadece Allah için yapılır. Bu husus Nehcü'l Belağa'da şöyle ifade edilmiştir: " Gösteriş ve saygınlık için olmayan ameli işleyin. Kim Allah'tan başkası için amel işlerse Allah onu o ameli işlediği kimseye bırakır."³⁸¹ " O, Rabbinin emrini gözetir, günahından ürker, samimi olarak takdim eder, iyi işler yapar... Salih ameli kendine azık yapar."³⁸² "Az amel işlemeye razı olmazlar, çok ameli de fazla saymazlar. Kendilerini itham ederler. Amellerinden dolayı korku içindedirler. Onlardan biri övüldüğünde kendisine söylenenden korkarak Ben kendimi başkalarından daha iyi biliyorum. Rabbin ise beni benden daha iyi bilir."³⁸³ " Korku içinde salih amelleri işler. Endişesi şükür olarak akşamlar, endişesi zikir olarak sabahlar."³⁸⁴

³⁷⁶ Nehcü'l Belağa s.166.

³⁷⁷ Nehcü'l Belağa s.199.

³⁷⁸ Nehcü'l Belağa s.228.

³⁷⁹ Nehcü'l Belağa s.189.

³⁸⁰ Narin, a.g.e, s.150.

³⁸¹ Nehcü'l Belağa, s.53.

³⁸² Nehcü'l Belağa, s.82.

³⁸³ Nehcü'l Belağa, s.228.

³⁸⁴ Nehcü'l Belağa, s.229.

Hiz. Ali, İslam'ın nişanelerinden biri de salih ameldir diyerek İslamın inanç ve davranış bütünlüğüne şu sözlerle vurgu yapmaktadır. “*Tasdik yolu, salih amel işareti, ölüm hedefi, dünya yarış alanı, Kıyamet toplanan yarış atları, Cennet ise ödülüdür.*”³⁸⁵ “*Senin için erzakın en sevimsisi, salih amel erzakı olsun. Arzularına hâkim ol!*”³⁸⁶ (Ahitnamelerinden biri, valisine tebaasına iyiliği tavsiye ediyor.) “*İslam teslimiyettir, teslimiyet yakındır, yakın tasdiktir, tasdik ikrardır, ikrar yerine getirmedi, yerine getirme salih ameldir.*”³⁸⁷

Hiz. Ali, salih amelin karşılığı Peygamberlere komşuluktur diyerek insanları motive etmektedir. Zira ibadetlerde motivasyon önemli bir eğitim yöntemidir. Motivasyonun güçlü olduğu insanlarda zamanla ibadetin lezzetiyle birlikte devamlılık hedefine ulaşmak daha kolay mümkün olmaktadır. “*Allah'ın yurdundaki komşularıyla beraber olmanız için amellerinizle acele davranın. Allah, onlara elçilerini arkadaş, meleklerini ziyaretçi olarak göndermektedir. Kulaklarını Cehennem'in uğultusunu duymamakla şereflendirdi ve vücutlarını yorgunluktan muhafaza etti.*”³⁸⁸ “*İyi amel işleyin zira amel yüceltir.*”³⁸⁹

Hiz. Ali'ye göre, Allah salih ameli emreder. “*O sana ancak güzel olanı emreder, çirkin olanı yasaklar.*”³⁹⁰ Salih amellerin başında hak yolda mücadele gelmektedir. Hiz. Ali ömrü boyunca hak bildiği davadan vazgeçmemiş, bedeli canı bile olsa daima doğruyu söylemiş ve adaletten sapmamıştır. Onun hayat düsturu iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak olmuştur. İmanını yaptığı güzel işlerle korumuş, ibadetlerinde ihlâs ve samimiyetiyle bize örnek olmuştur.

1.2.8. Dua- Tövbe- Hamd- Şükür

Hiz. Ali duanın adabına uygun şekilde hutbelerine hamd ile başlamış, tövbenin gerekliliğinden bahsetmiş, nimetler karşısında şükürü tavsiye etmiş, malını paylaşarak fiili olarak şükürünü göstermiş ve Hiz. Peygamber'e salât ve selâmı öğütlemiş, hayatının her anını dua ile süslemiştir.

Hiz. Ali, tövbeyi öğütlemiş ve istiğfarı çoğaltmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu, esere şu sözlerle yansımıştır. “*Ölümünden önce hatasından tövbe eden kimse yok mu?*

³⁸⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.117.

³⁸⁶ *Nehcü'l Belağa*, s.316.

³⁸⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.362.

³⁸⁸ *Nehcü'l Belağa*, s.202.

³⁸⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.261.

³⁹⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.293.

*Şiddetli ihtiyaç günü gelmeden kendisi için çalışacak kimse yok mu?*³⁹¹ “ Bir kul, Rabbinden sakındı, nefesine nasihat etti, tövbesini arz etti ve şehvetine galip geldi.”³⁹² “Tövbe ettikten sonra Allah soyuyla yeryüzünü bayındır etmesi ve kulları üzerinde onunla hücceti ortaya koymak için onu yeryüzüne indirdi.”³⁹³ “Allah tövbe eden tövbe etsin, günahı kökünden söken söksün, hatırlayan hatırlasın ve sakınan sakınsın diye kötü amelleri sırasında kullarını meyveleri eksiltmekle, bereketleri alıkoymakla, hayırların hazinelerini kapatmakla sınar.”³⁹⁴ “Tövbeden ümitsiz olduğunda seni engellemez, senden hemen intikam almaz, seni Allah’a döndüğün için ayıplamaz, rezillik daha evla olsa da seni rezil etmez, Allah’a dönmen için sana baskı yapmaz, günah nedeniyle seninle tartışmaz, seni rahmetten ümitsiz bırakmaz; aksine günahattan dönüşünü sevap kabul eder, günahını bir, iyiliğini ise on sayar. Sana tövbe kapısıyla hoşnutluk isteme kapısını açmıştır.”³⁹⁵ “Tövbesi beraberinde olduğu halde ümitsizliğe kapılan kişiye şaşarım.”³⁹⁶ “ Dünyada sadece iki kişi için hayır vardır. Günah işleyip onu tövbe ile telafi eden kişi ve hayırda acele eden kişi”³⁹⁷ “ Kim tövbeyi elde ederse kabulden mahrum edilmez.”³⁹⁸ “Bir kul için tövbe kapısını açıp bağışlama kapısını kapatmaz.”³⁹⁹

Hz. Ali’ye göre, Allah’ın verdiği tüm nimetlere şükür bir duadır. Eserde şu sözler Hz. Ali’nin şükürle ilgili görüşleridir. “*Nimetin başı size ulaşırsa, şükürün azlığıyla sonunu ürkütmeyin.*”⁴⁰⁰ Şükür iyilik bilmektir. Nimetin devam etme sigortasıdır. Hz. Ali’nin şöyle bir öğüdü vardır. “*Nimet şükre bağlıdır. Nimete şükredildikçe nimet artar.*” Nimetin değerini bilmeyen, yapılan iyiliği takdir etmeyen, teşekkür etmeyen nimete nankörlük etmiş olur. Allah şükürsüzlük edenin elinden nimeti alma gücüne sahiptir.⁴⁰¹ “*Ey insanlar! Zahitlik ümidin kısa olması, nimetler karşısında şükretmek ve haramlar karşısında sakınmaktır.*”⁴⁰² “ Ona ihsanından dolayı şükür ifadesi olarak hamd eder, üzerimdeki haklarından ibaret olan görevleri yerine

³⁹¹ *Nehcü’l Belağa*, s.58.

³⁹² *Nehcü’l Belağa*, s.75.

³⁹³ *Nehcü’l Belağa*, s.103.

³⁹⁴ *Nehcü’l Belağa*, s.152.

³⁹⁵ *Nehcü’l Belağa*, s.295.

³⁹⁶ *Nehcü’l Belağa*, s.356.

³⁹⁷ *Nehcü’l Belağa*, s.357.

³⁹⁸ *Nehcü’l Belağa* s.364.

³⁹⁹ *Nehcü’l Belağa* s.401.

⁴⁰⁰ *Nehcü’l Belağa*, s.348.

⁴⁰¹ Hatip, a.g.e, s.31.

⁴⁰² *Nehcü’l Belağa*, s.83.

getirebilmek için onun yardımını dilerim.”⁴⁰³ “Bazıları şükrederek Allah’a ibadet eder, bu hürlerin ibadetidir.”⁴⁰⁴ “Allah’ın her nimette bir hakkı vardır. O hakkı ödeyene Allah nimetini artırır. Hakkın edasında kusurlu olan nimetin zevaliyle tehlikeye girmektir.”⁴⁰⁵ “Allah, kendisine isyandan dolayı tehdit etmiyorsa, nimetlerine karşı şükürün gereği olarak ona isyan edilmemesi gerekir.”⁴⁰⁶

Kur’an Fatıha suresinde dua ile başlar ve her namazda bu sure ile Rabbimize teşekkür etmemize vesile olur. Besmele bir duadır. Her iş besmele ile başlar ve hamd ile sona erer. K. Kerim ‘de pek çok dua cümlesi bulunmaktadır.⁴⁰⁷

Yüce Yaratıcıya verdiği nimetlerden, içinde bulunulan iyi halden, sağlıktan, afiyetten, kabul olunan duadan dolayı teşekkür içeren dualar şükür dualarıdır. Aynı zamanda bize verilen her nimeti başkalarıyla paylaşmakta fiili olarak yapılan bir şükür duasıdır.⁴⁰⁸ Gazali’ye göre nimet vereni bilmekten meydana gelen sevincin gereğiyle amel etmek gerekir. Bu amel kalp, dil ve aza ile olur. Kalp ile iyiliğe niyet etmek, dil ile şükür ifade etmek ve azalarla Allah’ın verdiği nimetleri yerinde kullanmak ve isyandan kaçınmaktır. Mesela gözün şükürü, kardeşinin kusurunu örtmek, kulağın şükürü ise ayıpları duymazlıktan gelmektir. Dil ile şükür Allah’tan razı olduğunu dile getirmektir. Şükür ihsanını anarak ihsan edeni övmektir. Şükür nimetin sahibine yapılır. Allah-u Teâlâ nimetin Ondan olduğunu kabul etmemizi kendine şükür olarak kabul etmektedir.⁴⁰⁹

Hz. Ali’ye göre, Allah’a hamd etmek Ona iman etmenin ve teslimiyetin sembolü olan bir dua şeklidir. Nimete de belaya da hamd etmek gerekmektedir. Eserde şu ifadeler dikkat çekicidir. “Nimetini tamamlayarak, izzetine teslim olarak ve isyanından korunarak O’na hamd ederim. O’nun kudretine muhtaç olarak O’ndan yardım dilerim.”⁴¹⁰ “Kendi kuvvetiyle yücelen, yüceliğine rağmen yarattıklarına yakın olan, her türlü ganimeti ve fazileti ihsan eden, her felaketi ve sıkıntıyı gideren Allah’a hamd olsun. Kereminin yakınlığından ve nimetlerinin bolluğundan dolayı O’na hamd

⁴⁰³ Nehcü’l Belağa s.211.

⁴⁰⁴ Nehcü’l Belağa s.375.

⁴⁰⁵ Nehcü’l Belağa, s.375.

⁴⁰⁶ Nehcü’l Belağa, s.382.

⁴⁰⁷ İsa Kayaalp, *Dinde İletişim Dili*, İstanbul, Nesil yay,2004,s.181.

⁴⁰⁸ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi Ders Kitabı*, İstanbul, Rağbet yay, 2015, s.218.

⁴⁰⁹ Gazali, a.g.e, c.4, s.160-163.

⁴¹⁰ Nehcü’l Belağa, s.38.

ederim.”⁴¹¹ “Niyetlerin uzaklığının ulaşamadığı ve zekâların güzelliğinin erişemediği, sınırı olmadığı için nihayete ermeyen, sonu olmadığı için sona ermeyen ilk olan Allah övgüye layıktır.”⁴¹² “ Övgüyü nimetlerle, nimetleri de şükürle birleştiren Allah’a hamd olsun. O’na nimetleri için hamd ettiğimiz gibi belası için de hamd ederiz.”⁴¹³ “Övgüyü Zatını anmak için anahtar, lütfunu artırmak için sebep, nimetlerine ve yüceliğine delil kılan Allah’a hamd olsun.”⁴¹⁴ “ İlimle hükmeder ve hilmle affeder. Allahım! Aldıkların ve verdiklerin, sorumlu tutmadığın ve sınıadığın şeyler için hamd olsun.”⁴¹⁵ “Övgüsü artan, ordusu galip gelen ve azameti yüce olan Allah’a hamd olsun. İkiz olan ihsanları ve büyük nimetleri için O’na hamd ederim.”⁴¹⁶

Hiz. Ali hutbelerine çoğunlukla hamd ile başlamıştır. Eserde bununla ilgili örnekler çok olduğu için biz birkaç örnekle yetindik. Eserde de ifade edildiği üzere Allah’ın izzeti karşısında boyun eğerek kendi kulluğumuzu bir kez daha beyan ederek, saygıyla ve hürmetle övgüye layık tek varlığın Yaraticımız olduğu duada dile getirilmeli, kalpte de bu haşyet ve tazim hissedilmelidir. Allah’ın verdiklerine ve vermediklerine, rahmetine ve zahmetine, nimetine ve belasına hamd etmek bizi Allah’a daha fazla yaklaştırırken, ihlâs ve samimiyetimizi artırmaktadır. Tam bir teslimiyetle yapılan yakarış ve senamız, arzu ve isteklerimizin kabulüne ve sonuç ne olursa olsun Rabbimizden gelene tereddütsüz bir şekilde razı olmaya vesile olmakta ve bizi kâmil bir mümin kılmaktadır.

Eserde, dili duaya alıştırmak ve dünyevi ve uhrevi tüm beklentilerimizi Allah’a sunmak müminlere tavsiye edilmiştir. Hiz. Ali’nin dilinden birçok dua örneği verilmiştir. Yağmur duası ve Hiz. Peygamber’e salât ve dua gibi... Hiz. Ali savaşta da dua etmektedir.⁴¹⁷ Zira Hiz. Peygamber gibi savaşı arzu etmemekte fakat Allah yolunda cihad gerekli olduğunda dua ile yine O’nun yardımını istemektedir.⁴¹⁸ Nehcü’l Belağa’da Hiz. Ali’nin gönlünden diline dökülen şu satırlar bizim gönlümüze de tesir emektedir. “ Allahım! Benden daha iyi bildiğin şeyler için beni bağışla. Aynı hatayı

⁴¹¹ Nehcü’l Belağa, s.84.

⁴¹² Nehcü’l Belağa, s.107.

⁴¹³ Nehcü’l Belağa, s.128.

⁴¹⁴ Nehcü’l Belağa, s.167.

⁴¹⁵ Nehcü’l Belağa, s.169.

⁴¹⁶ Nehcü’l Belağa, s.212.

⁴¹⁷ Nehcü’l Belağa, 15. Mektup, s. 276.

⁴¹⁸ Veysel Nargül, *İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l Belağa*, Milet ve Nihal Dergisi, c.3, sayı 11, 2011, s.129.

*tekrar edersem beni yine bağışla. Allahım! Kendi kendime yapmaya söz verip de yapamadıklarım için beni bağışla. Allahım! Sana dilimle yaklaştığım, ancak kalbimin muhalefet ettiği şeyler için beni bağışla.”*⁴¹⁹ Hz. Ali, Hz. Peygamber’e salâtı tavsiye ettikten sonra O’nun için dua etmiştir. “*Allahım! Bizi ve onu, rahat bir hayatta ve sürekli nimet içinde, şehvetlerin isteklerine, lezzetlerin arzularına, huzurun bolluğuna, güvenin sonuna ve şeref hediyelerine nail olarak bir araya getir.*”⁴²⁰ “*Allah’ın salâtı ve pek çok selamı ümmi Peygamber Efendimiz Muhammed’in, karanlığın kandilleri ve sağlam bağ olan ailesinin üzerine olsun*”⁴²¹

Hz. Ali, uzun bir yağmur duası yapmış, duada kullandığı sözcüklerle Allah’tan hayrı ve bereketi istememiz gerektiğini hatırlatmıştır. Duaya Allah’tan merhamet etmesini dileyerek, tabiatın ve hayvanların sıkıntılarını anlatarak başlamaktadır. Devamında istek ve arzusunu beyan etmektedir. “*Allahım! Senden, yüksek arazilerimizi otlarla yükselteceğin, çukur arazilerimizde sular akıtacağıın, etrafımızın verimli, meyvelerimizin bol olduğu, büyükbaş hayvanlarımızın onunla yaşadığı, çevremizin yararlandığı, varoşlarımızın yardımını istediği bir sulama diliyoruz. Senin geniş bereketlerinden, fakir olan çölüne ve ihmal edilmiş yabanına bol bol verdiğin atıyyelerden istiyoruz.*”⁴²² “*Allahım! Bizi bulutların zorlu olanlarıyla değil, uysal olanlarıyla sula.*”⁴²³

Sıklıkla yaptığı dualardan bir örnek olarak Allah’a şöyle niyaz etmektedir: “*Allahım! Zenginliğinde fakirleşmekten, hidayetinde sapıtmaktan, hükümranlılığında haksızca davranılmaktan ya da iş senin olduğun halde baskı uygulanmaktan sana sığınırım... Allahım! Senin sözünden çıkmaktan, dinin hususunda fitneye düşmekten, Senden gelen hidayeti bırakıp arzularımızın bizi peşinden sürüklemesinden Sana sığınırız.*”⁴²⁴ “*Allahım! Yüzümü zenginlikle koru. İnsanların gönüllerindeki konumumu fakirlikle düşürme.*”⁴²⁵ “*Allahım! Talebimi ifade etmekten aciz kalırsam ya da dileğim için kör olursam, yararım olan şeyler için bana kılavuzluk yap ve kalbimi doğru yola*

⁴¹⁹ *Nehcü’l Belağa*, s.82.

⁴²⁰ *Nehcü’l Belağa*, s.80.

⁴²¹ *Nehcü’l Belağa* s.266.

⁴²² *Nehcü’l Belağa*, s.131.

⁴²³ *Nehcü’l Belağa*, s.405.

⁴²⁴ *Nehcü’l Belağa*, s.246.

⁴²⁵ *Nehcü’l Belağa*, s.223.

ilet. Senin hidayetinden bilinmeyen ve kifayetinden ilk defa olan beklenmeyen bir şey değildir. Allahum! Bana adaletinle değil, affınla muamele et.”⁴²⁶

Oğluna vasiyetinde onu da dua etmeye teşvik etmektedir.⁴²⁷ Duada ihlâsın önemini vurgulamaktadır. “İstekte Rabbine ihlâs ile bağlan, zira vermek ve mahrum etmek O’nun elindedir. İstihareyi çoğalt!” Allah’ın bize dua etme fırsatı verdiğini dile getirmekte, her an günahattan sonra dahi dua kapısının açık olduğunu müjdelemektedir. Üzüntülerimizi, endişelerimizi, uzun ömür dileğimizi, sağlık ve rızık dileğimizi O’na iletmemiz için bize hazinelerinin anahtarlarını verdiğini hatırlatmakta, umut kesmeden, şüphe duymadan dua etmemiz gerektiğini öğütleyerek, Allah’ın bağışının kulun niyeti kadar olduğunu beyan etmiştir. (Oğluna vasiyetinden) “Bilmiş ol ki, göklerin ve yerlerin hazineleri elinde olan Allah, dua etmene izin verdi, istediğini yerine getirmeyi üstlendi, sana vermesi için O’ndan istemeni, sana merhamet etmesi için, O’ndan merhametini dilemeni emretti...”⁴²⁸

1.2.9. Farzlara Riayet ve Sünneti Koruma

Dinin temel nasslarında yer alan hükümler, prensipler, emir ve yasaklar müminlerin hayatına yön vermekte ve dini düşüncenin oluşmasına katkı sağlamaktadır. İbadete düşkünlüğü ile bilinen Hz. Ali sıklıkla farzlara riayet hususunda halkı uyarmış, aynı zamanda sünnete bidat katmamayı da öğütlemiştir.⁴²⁹ “Allah’ın size farz kıldığı şeyleri istekleriniz haline getirin! Ondan yerine getirmenizi istediği hakkını eda etmeyi dileyin.”⁴³⁰ “Kur’an-ı Hâkimde yer alan Allah’ın farzları vardır.”⁴³¹ “Ameli ameli bırakmayın... Allah’ın size farz kıldığı haklarını ve açıkladığı vazifelerini eda edin.”⁴³² “...farza ihtimam gösterip onu yerine getiren, sünneti diriltip bidati öldüren, cihada çağrılıp icabet eden... Kardeşlerim.”⁴³³ “Ey oğulcuğum! Bilmiş ol ki vasiyetimden almandan en fazla hoşlanacağım şey, Allah’tan sakınmak, Allah’ın sana farz kıldığı şeyle sınırlı kalmak, ilk babalarının ve ehli beytinden salih olanların üzerinde gittiği şeyi almaktır.”⁴³⁴ “Rabbine farzı eda eden, sıkıntısına sabreden ve uyku ona galip

⁴²⁶ Nehcü'l Belağa, s.260.

⁴²⁷ Nehcü'l Belağa, s.291.

⁴²⁸ Nehcü'l Belağa, s.295.

⁴²⁹ Narin, a.g.e, s.146.

⁴³⁰ Nehcü'l Belağa s.127.

⁴³¹ Nehcü'l Belağa s.163.

⁴³² Nehcü'l Belağa s.189.

⁴³³ Nehcü'l Belağa s.199.

⁴³⁴ Nehcü'l Belağa s.292.

gelineye kadar gece uykusunu terk eden nefse ne mutlu.”⁴³⁵ “Sadece Allah’a mahsus olan farzları hakkıyla yerine getirmen, dininden Allah için ihlâsla eda ettiğin en özel şey olsun.”⁴³⁶ “Nefsini ibadet hususunda aldat, ona nazik davran ve onu zorlama. Farzlardan sana emredilmiş olanlar dışında dinlenmesine ve hareketlenmesine izin ver. Zira farzların yerine getirilmesi ve zamanında yapılması gerekir.”⁴³⁷ “Farzlara zarar veren nafilerle Allah’a yakınlık olmaz.”⁴³⁸ “Allah farzları size farz kılmıştır, onları ihmal etmeyin.”⁴³⁹

Hz. Ali farz ve sünnetin iki kandil olduğunu ve korunması gerektiğini söylemiş, nafilerin farzın önüne geçirilmemesi gerektiğini beyan etmiştir. Farza zarar veren nafileri terk etmemizi öğütlemiştir. Amellerin sadece Allah için olduğunu beyan ederek farzların zamanında yapılması gerektiğini bildirmiştir. Sünneti bidatlerden korumak gerektiğini, dini yaşatan ve insanı istikamet üzere tutanın farz ve sünnetler olduğunu unutmamamız gerektiğini bizlere bizzat kendi yaşamıyla örnek sunarak vaz’etmiştir.

İbadet eğitimi sadece dini pratiklerin öğretildiği bir alan olmayıp aynı zamanda Allah’a ve onun yarattıklarına karşı davranışlarımıza yansıyan hal ve hareketlerimizin bizzat model olma yoluyla eğitilmesidir. Zira inançlı birey, dua, ibadet, dini ayin ve törenlerle kutsal varlığa yaklaşma çabası içerisine girmektedir. Ona güven ve bağlılığı ifade eden dini tecrübeler bireyin dini hayatını şekillendirmektedir. Dua ve ibadetle yapılan dini davranışlar, birey ve kutsal varlık arasında iman bağıyla çok özel bir ilişkinin kurulmasına imkân sağlamakta ve bunun yansıması olarak yerine getirilen dini pratikler ile bireyin dini davranışı olarak dışa yansımaktadır.⁴⁴⁰

Dini bir yaşam tarzının benimsenip, bireyin kişiliğine olumlu bir hal olarak yansıması sürekli yenilenen ve yinelenen dini tecrübelerle gerçekleşmekte bu da ancak dini pratiklerle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda ibadet bireyin inandığı kutsal varlığa sevgi, saygı, bağlılık, minnet ve şükran duyguları ile yönelmesi, Onun emrinde olma

⁴³⁵ *Nehcü’l Belağa* s.310.

⁴³⁶ *Nehcü’l Belağa* s.325.

⁴³⁷ *Nehcü’l Belağa* s.341.

⁴³⁸ *Nehcü’l Belağa* s.351.

⁴³⁹ *Nehcü’l Belağa* s.359.

⁴⁴⁰ Mustafa Koç, *Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 9, sayı 25, Güz 2005, s.77.

bilinciyle hareket edilmesi ve yine Onun emrettiği şekilde içten gelen davranışlar gösterilmesidir.⁴⁴¹

Nehcü'l Belağa'da ibadet eğitimini ele aldığımız bu bölümde Hz. Ali, ibadet eğitiminde önce kendi örneğini göstererek halkı dini pratikler konusunda uyararak, insanları Allah'a kulluğa davet etmektedir. Dua, hamd, şükür, tövbe gibi kavramlarla bir bilinç düzeyi oluşturmaya çalışmakta ve ibadetin bireysel ve sosyal yönüne vurgu yaparak insanları ibadet etmeye teşvik etmektedir. Hz. Ali'nin ibadet eğitiminde dikkat çektiği en önemli husus ihlâs ve samimiyetle birlikte, sahih sünnet ve Allah'a bağlılıktır. Allah'la kurulan bu bağın insan davranışlarına tesirine inanan Hz. Ali, Müslüman olduğu halde İslam'a uygun hareket etmeyenlerin fiillerini fitne olarak değerlendirmekte ve onları Kitap ve sünnetten uzaklaşarak, dine bidat sokmakla itham etmektedir. Bu bağlamda din eğitimcilerine düşen görev Kuran ve sünnete uygun öğütlerle zamanın ruhuna uygun bir motivasyon biçimi belirleyerek bireyleri eğitmektir bu da eğitimcinin önce kendini eğitmesiyle mümkün olmaktadır.

⁴⁴¹ Mustafa Koç, a.g.e, s. 79.

2.NEHCÜ'L BELAĞA'DA AHLÂK VE DEĞER EĞİTİMİ

Ahlâk Arapçada “seciye, tabiat, huy” gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur.⁴⁴²

K. Kerim’de ahlâk kelimesi yer almamakla birlikte biri “adet ve gelenek”⁴⁴³ diğeri de terim anlamıyla ahlâk⁴⁴⁴ manasında iki yerde hulk kelimesi geçmektedir. Pek çok ayette amel kelimesi ile ahlâki davranışlar belirtilmektedir. Adl, kıst, birr, ihsan, maruf, sıdk, istikamet, af, sabır, şükür vb... iyi ahlâklılık ve zulüm, şer, münker, fücür, yalan, fahşa bağı vb... kötü ahlâklılık ile aynı ya da yakın anlam içeren terimler kullanılmaktadır. Hadislerde ise bu terimler yanında ahlâk ve hulk kelimeleri kullanılmıştır.⁴⁴⁵

Fârâbi’ye göre ahlâk “İnsanda fazilet adı verilen hayırların, güzel fiiller yapma imkânını kazandıran ruhî melekelerin ve istidatların gelişmesini sağlayan bir disiplindir.”⁴⁴⁶ Fârâbi’ye göre gerek iyi gerekse kötü huylar doğuştan olmayıp sonradan kazanılmadır, yani ilke olarak ahlâk kesbidir.⁴⁴⁷ İnsanda iyilik ve kötülüğü tercih etme iradesi bulunmaktadır.

İbn-i Sina ise ahlâkı şöyle tanımlar; “Ahlâk (hulk) öyle bir melekedir ki, bir takım fiiller, nefisten bu meleke sayesinde bir çaba sarf etmeden, düşünüp taşınmadan kolaylıkla sadır olur.”⁴⁴⁸ Dolayısıyla sergilenen davranışın güzel ahlâk olabilmesi için kişinin isteyerek, içinden gelerek, düşünmeden harekete geçmesi gerekmektedir.

İbn-i Sina’dan etkilenen Gazzali, ahlâkı nefiste var olan bir meleke olarak tanımlamıştır. Ahlâkı, bu güç sayesinde fiil ve davranışların fikrî bir zorlamaya ihtiyaç duymadan kolayca ortaya çıkması şeklinde tanımlar.⁴⁴⁹

Bilmen’e göre hulk, “insanın ruhundaki huy denilen bir meleke, özel bir haldir.” Böyle bir meleke ya hayırlı bir semere verir yahut hayırsız ve zararlı bir semere verir.

⁴⁴² Mustafa Çağrı, “Ahlâk” md, DİA, c.2, s.1.

⁴⁴³ Şuara 26/137.

⁴⁴⁴ Kalem 68/4.

⁴⁴⁵ Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.25.

⁴⁴⁶ Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk* s.182.

⁴⁴⁷ Mustafa Çağrı, *Gazzali’ye Göre İslam Ahlâkı*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013, s.37.

⁴⁴⁸ *Gazzali’ye Göre İslam Ahlâkı*, s.42.

⁴⁴⁹ Çağrı, *Gazzali’ye Göre İslam Ahlâkı*, s.81.

Bu bakımdan güzel huylara ve güzel neticelere “Ahlâk-ı Hasene, Ahlâk-ı Hamide, Mehasin-i Ahlâk veya Mekarim-i Ahlâk” denilmekte, çirkin huylara ve çirkin neticelere ise “Ahlâk-ı Kabiha, Ahlâk-ı Zemime, Mesavi-i Ahlâk veya Rezail-i Ahlâk” denmektedir.⁴⁵⁰

Bilmen ahlâkı alışkanlık olarak görmekte ve “dini, dünyevi kural ve kanunlara uymak” olarak açıklamaktadır. Ahlâklı olmak bütün kurallara uyma alışkanlığıdır. Ona göre milletler ahlâki kurallara uydıklarında en mutlu ve huzurlu dönemlerini yaşamakta aksi durumda kaos oluşmaktadır.⁴⁵¹

Tüm tanımlardan anlaşılacağı üzere ahlâk, insanın bir amaca yönelik olarak kendi arzusu ile iyi davranışlarda bulunup, kötülükten uzak olmasıdır.⁴⁵² Ahlâk aynı zamanda kişinin kendi özgür iradesiyle bilinçli olarak yaptığı davranışlardır. İnsanın ruhuna yerleşen alışkanlıklardır. Ruhlara iyi alışkanlıklar yerleşirse düşünce ve davranışlar iyi olur. Bunlara güzel ahlâk denir. Ruhlar kötü alışkanlıklarla donatıldığında düşünce davranışlar kötü ve olumsuz olur. Ruha ne ekilirse o biçilir.⁴⁵³

Nefsanî keyfiyetler ikiye ayrılır. Gelip geçici olup, nefse yerleşmemişse “hal” denirken, hal gibi gelip geçici değil de sabit bulunursa “meleke” denir. Bir davranışın meleke haline gelmesi için alışkanlık haline gelmesi ve kolaylıkla yapılması gerekmektedir. Nefsi zorlayarak cömertlik yapan cömert ahlâkında sayılmazken, imkân bulamadığı için cömertlik yapamayan cömertlik ahlâkına sahip sayılmaktadır. Utanmaktan yüz kızarmak gibi hususlar ise hal sayılmaktadır. Güzel huylara fazilet denilirken, çirkin huylara da rezilet denilmektedir.⁴⁵⁴

K. Kerim’de insan ahlâki bir varlık olarak tüm canlılardan üstün görülmekte ve öğüt alma noktasında özgür bırakılmaktadır. Hz. Peygamber’ e sadece bir öğüt verici olduğu, zorba olmadığı hatırlatılmakta⁴⁵⁵ böylelikle İslam dininin ahlâk dini, Peygamberinde ahlâk peygamberi olduğu açıklanmaktadır. Zira ahlâki davranıştan sadece akıl sahibi varlıklar sorumludur. Ahsen-i takvim olarak yaratılan insanın fitratına yüce ahlâka ulaşabileceği yetenekler verilmiştir⁴⁵⁶ K.Kerim, insanı bir akıl, bilgi ve

⁴⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Akit yay, s.439.

⁴⁵¹ Osman Elmalı, *Ömer Nasuhi Bilmen’de Dini Ahlâk*, İstanbul, Arı Sanat yay,2013,s.27-29.

⁴⁵² Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, İstanbul, Dem yay,2005,s.15.

⁴⁵³ Ahmet Çağlayan, *Ahlâk Pusulası Ahlâk ve Değerler Eğitimi*, İstanbul, Dem Yay,2005,s.17.

⁴⁵⁴ M.Asım Köksal, *İslam Tarihi*, c.18, (t.y), s.420.

⁴⁵⁵ Şaşiye 88/ 21-22.

⁴⁵⁶ Nuri Adıgüzel, *İslam Ahlâk Düşüncesi ve Müslüman Ahlâkçılar*, Ankara, Fecr yay,2018,s.35-37.

düşünce varlığı olarak kabul etmekte inanç ve eylemlerini düzenleme hususunda yeteneklerini kullanmaya çağırmakta, onu olumsuz yönde etkileyen maddi, biyolojik etkileri, duygusal eğilimleri, zihinsel ve ahlâki bakımdan denetlemesi istenmektedir.⁴⁵⁷

Allah'ın insanlara verdiği emanet, insanın hür iradesi ile yerine getireceği ahlâki vazifelerin bir toplamı, bir bütünüdür.⁴⁵⁸ Dolayısıyla insan Allah'ın kendisine verdiği emanete ve nimetlere uygun davranarak ahsen-i takvimi elde ederken, fitratına uygun davranmadığında esfel-i safiline düşmektedir.⁴⁵⁹

İslam dininin ahlâkla ilgili ilkeleri kişinin temel eğilimlerine ve duygularına bağlıdır. Bunlar kişisel eğilimler ve sosyal eğilimlerdir. İnsanlar haz veren şeylere yaklaşmakta ve elem veren şeylerden uzaklaşmaktadır. İnsanlar tamamen hareketsiz duramamakta hiç olmazsa hayal ederek ve heyecanlanarak hareket etmektedir. Kendilerini ilgilendiren şeyleri sevmektedir. Bunlar kişisel eğilimlerdir. Sosyal olarak birbirlerinin duygularından etkilenir ve duygusal olarak etkilemek isterler. Sevinçleri ve kederleri paylaşırlar. Başkalarının iyiliğini isteme, onları sevme eğilimi vardır. Merak etme, anlamaya çalışma eğilimi vardır. Bu eğilimleri ve duyguları yönlendirerek yani eğiterek güzel ahlâka ulaşabilmek mümkün olmaktadır. Aksi halde iyiye yönlendirilmeyen eğilimler sebebiyle ahlâki çöküntü yaşanabilmektedir. Eğitimciler düşen iyiliğe hizmet eden duygu ve eğilimleri kuvvetlendirmek, kötülüğe sebep olanların etkisini zayıflatmaktadır.⁴⁶⁰

İslam'da ahlâkın tanımı "Allah'ın emirlerine saygı ve yarattıklarına şefkat" olarak yapılmaktadır. İnsanın kendi iç dünyasından ve Allah ile ilişkisinden doğan davranışlar bireysel ahlâkı, insanın diğer insanlara ve varlıklara karşı yapmakla yükümlü olduğu görevlerde toplumsal ahlâkı oluşturmaktadır. Bu görevler sosyal ahlâk olarak ta adlandırılabilen ve bireyin toplumla ilişkilerinden doğan ahlâki fiiller tutum ve davranışlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. K.Kerim'de bu "Rabbim Allah'tır deyip, dosdoğru hareket edenler"⁴⁶¹ şeklinde tarif edilmektedir.⁴⁶²

⁴⁵⁷ Çağrıncı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.27.

⁴⁵⁸ İbrahim Coşkun, "İman- Amel İlişkisi ve Değerler Eğitimi", ed. Recep Kaymakçan ve diğerleri, Değerler ve Eğitimi II, İstanbul, Dem, 2012, s.123.

⁴⁵⁹ Adıgüzel, a.g.e, s.37.

⁴⁶⁰ Beyza Bilgin- Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Ankara, Akid yay, 1991, s.95-96.

⁴⁶¹ Fussilet 41/30.

⁴⁶² İsmail Lütfi Çakan, "İnsan ve Değerler Eğitimi Açısından Hz. Peygamber ve Ahlâk", ed. M.Faruk Bayraktar, Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, s.36.

İslam, güzel ahlâk ve olgun iman arasında bağ kurmakta ve ahlâkı üstün olanın imanca olgun⁴⁶³ olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda ahlâki davranış ve yaşayış hiç şüphesiz K. Kerim'e ve sünnete uygun olan davranış ve yaşayış olarak anlaşılmaktadır. Buna göre ahlâkın kaynağı dindir, İslam ahlâkının yegâne ölçüsü İslam'dır.⁴⁶⁴

Kur'an ve sünneti referans alan dini ahlâkçılar iman, vera, itaat gibi anahtar kavramlar kullanmışlardır. İbn Ebi Dünya, Hz. Ayşe'ye atfedilen bir hadiste erdemleri ve güzel ahlâkı on başlıkta sıralamaktadır: Doğru sözlülük, Allah'a itaatte sebat, merhamet, iyi amelleri ödüllendirmek, akrabaya iyilik, emanetlere riayet, komşulara iyilik, dostları düşünmek, misafirperverlik ve tevazu.⁴⁶⁵

Dinin temel hedefi ahlâktır. Çünkü din bizzat insanın Allah'a, kendisine, başkalarına ve diğer canlı cansız mahlûkata karşı vazifelerinden ibarettir. Vazife ilmi olarak nitelendirdiğimizde ahlâk, insana yapması gereken vazifeleri bildirmektedir. İslam'ın hayattaki hedefi ahlâki gayeyi tahakkuk ettirmektir.⁴⁶⁶

İman ve ibadet ancak güzel ahlâk ile tamamlandığında değer kazanmaktadır, nitekim Hz. Peygamber'in ahlâklı olmayan kimsenin orucunu Allah'ın kabul etmeyeceğini belirten hadisi⁴⁶⁷ bunun en güzel örneklerinden biridir. Yine kurban ibadetinde esas olanın takva⁴⁶⁸ olduğu belirtilmiş ve ahlâkın önemi vurgulanmıştır. İslam aynı zamanda tüm canlılara ahlâki davranılmasını istemekte⁴⁶⁹ ve şefkatle muameleyi emretmektedir. İslami ahlâki gayenin tahakkuku için ahlâkın hayatın her aşamasında olması gerekmektedir.⁴⁷⁰

Allah'a inanan bir insanın ahlâk anlayışında saygıyla ve isteyerek bağlanılan kutsal bir otoritenin varlığı söz konusudur. Böyle bir otorite ile duygusal ilişki kurulduğunda güzel ahlâki davranışlar kazanmak kolaylaşacaktır. Ahlâki tercihler, Allah rızasını kazanmak gayesiyle seçilecek, Mutlak iyi tarafından yönetildiğine dair duyulan inanç her şeyin yolunda olduğu kanaatine ulaştıracaktır. Pek tabi Allah'a inanmayan insana da iyi ve kötü öğretilir ancak bu onun kararına göre zaman içinde

⁴⁶³ Buhari, Edeb, 38-39.

⁴⁶⁴ Çakan, a.g.e, ed. Bayraktar, s.40.

⁴⁶⁵ Fahri, a.g.e, s.232.

⁴⁶⁶ Coşkun, *İman- Amel İlişkisi ve Değerler Eğitimi*, a.g.e, s.124.

⁴⁶⁷ Buhari, Savm 8.

⁴⁶⁸ Hac 37.

⁴⁶⁹ En'am 38.

⁴⁷⁰ Coşkun, a.g.e, s.124-125.

duruma göre değişebilecekken, Allah'a inanan bir kimse için kıyamete kadar asla değişmeyecektir.⁴⁷¹

Ahlâkın konusu insan ve davranışlarıdır. İnsan aklı, iradesi, niyeti, vicdanı gibi ahlâki yetenekleriyle, öfkesi, şehveti gibi duyguları ve bunlardan doğan fazilet ve reziletleridir. Ahlâk ilmi aynı zamanda bir kurallar ilmi olduğu için insanların dini, şahsi, ailevi ve sosyal yaşamlarında uymaları gereken kurallar da ahlâk ilminin konusu içinde değerlendirilmektedir. Aynı şekilde iyiliğin ve kötülüğün mahiyeti, ölçüsü, kaynağı ve sonuçları da ahlâk ilminin konusudur.⁴⁷²

Ahlâk ilminin gayesi ise kişileri hayra yöneltecek ve şerden uzak tutacak bilgileri sunmaktır.⁴⁷³

Ahlâk, bilgi ve fazilet bakımından sürekli bir yenilenme halidir. Bu sebeple insan K. Kerim'e göre inanç sevgisi kazanmalı, fenalıktan uzak durmalı, kalbini zikrullah ile huzura kavuşturmalıdır. Zira Allah'ı zikretmek insanı ahlâken yüceltecek ve yaptığı hatalar için bağışlanma dileme fırsatı sağlayacaktır. İnsan ahlâki olarak olgunlaştıkça tüm niyet ve davranışlarını Allah rızası ölçüsüne göre düzenleyecektir. İslam ahlâkının temel gayesi de budur.⁴⁷⁴

Ahlâk, bireysel ve toplumsal tüm davranışlarımızı etkileyen bir ilim olduğu için inandığımız değerler ahlaki davranışlarımızı biçimlendirmektedir.

Soyut bir kavram olarak değer, dar manada “iyi, arzu edilir veya değerli” gibi terimlerle ifade edilirken daha geniş anlamda “her türlü doğruluk, yükümlülük, fazilet, güzellik, hakikat” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Somut bir kavram olarak ise, “değerlendirilen, değerli olduğuna hükmedilen, iyi veya arzu edilir olduğu düşünülen şey” için kullanılır.⁴⁷⁵

Değer sözlükte, “bir şeyin tam karşılığı, kıymet, baha, bir şeyin sahip olduğu yüksek vasıf, kıymet, kadir, itibar” anlamlarına gelmektedir.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Coşkun, a.g.e, s.131-132.

⁴⁷² Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk”, İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.1, s.61.

⁴⁷³ A.g.e, s.61.

⁴⁷⁴ Çağrırcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.30.

⁴⁷⁵ Akif Akto, “Mardin’de Değer Algısı Etnik ve Dinsel Karşılaşmalar”, Ankara, İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yay, 2016, s.9.

⁴⁷⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, , Ankara, Vadi Yay, 2001, s.292-293.

Ahlâki davranışçılara göre değer “*bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir ölçüt*” kabul edilmektedir.⁴⁷⁷

Sosyal değerler ise “*bir gruba ya da topluma üye olan bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlâki inançlardır.*” Bu yönüyle değerler kişinin düşünce, tutum ve davranışlarında ahlâki bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁷⁸

Değer, insanın yapıp-etmelerini belirleyen, yöneten, yönlendiren ilke ya da ilkeler olarak ta tarif edilmektedir. Bir değer ile ilişkili olmayan hiçbir insan davranışı bulunmamaktadır. Değerli olan, insanın değerini koruyan ve ona değer kazandıran şey genel anlamda değer kavramını ifade etmektedir. Örnek olarak iyiliksever olabilmek için iyilik kavramını bir değer olarak kabul etmek gerekmektedir. Kişi bu değeri kabulle birlikte kendi değerini korumaktadır.⁴⁷⁹

Değerlerin kaynağı dinlere göre Tanrı kabul edilirken, felsefecilere göre insanın bizzat kendisi yani insan akılı olarak ifade edilmektedir. İslam’da değerlerin kaynağı Allah olarak kabul edilmektedir. İyi, kötü, doğru, yanlış gibi değerler Kur’an ayetleri ve hadislerle belirlenmektedir. Allah’ın belirlediği değerler kişiden kişiye, toplumdan topluma değişmez ve sorgulanamaz.

Maturidiye göre akıl, iyi ve kötüyü ayırt etmede bir ölçü, vahiy ile iyi ve kötünün bildirilmesi ise İlâhi bir yardımdır. Tüm ilâhi dinlerin kaynağı olarak Allah bütün ilâhi mesajlarda ortak ilkeler belirlemiştir. İnsana zarar vermemek, sevgi, saygı, doğruluk, yardımlaşma gibi pek çok ahlâki ilke, diğer dinlerde ve kültürlerde ortak olarak vardır. İslâmın ahlâki değerleri akılla çelişmeyen ve insan zihni tarafından evrensel olarak kabul gören ilkelerdir.⁴⁸⁰

Bu sebeple Eş’ari mezhebi dışındaki İslâm âlimlerine göre ahlâki değerler Allah’ın iradesinden bağımsız olarak var olmuşlardır ve insan akılı bunu Allah

⁴⁷⁷ Mehmet Yazıcı, *Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri*, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, c.24/1, s.210.

⁴⁷⁸ Yazıcı, a.g.e, s.211.

⁴⁷⁹ Enver Uysal, *Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslami Erdemler*, Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.12/1, 2003, s.52-53.

⁴⁸⁰ Oktay, *İslâm Düşüncesinde Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri*, a.g.e, s.139-140.

bildirmese dahi bilip anlayabilecek güçtedir. Ancak bu değerlerin Allah tarafından Kur'an'la bize bildirilmiş olmasını inkâr etmemiz anlamına gelmemektedir.⁴⁸¹

İslam yukarda da belirtildiği üzere; adalet, saygı, sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü, sabır gibi pek çok din ve kültürde kabul gören evrensel değerlere sahiptir. Zira İslam'ın ahlâki değerleri insan aklıyla çelişmeyen ve dünya düzenine muhalif olmayan insanı hem bu dünyada hem de diğer dünyada huzurlu ve mutlu kılan, değerli hissettiren bir yapıdadır.⁴⁸²

Değerler yüksek değerler ve araç değerler olarak iki başlık altında incelenmektedir. Yüksek değerler; dini, manevi, ahlâki, milli, hukuki değerler olarak sıralanırken, araç değerler ise; fayda ve çıkar alanıyla ilgili değerlerdir. Araç değerler yüksek değerlerin emrine girdiğinde problem oluşturmazken tam tersi durumda değer erozyonuna sebep olmaktadır.⁴⁸³

İnsanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olan değerler, öğrenilerek nesilden nesle aktarılmaktadır. İnsanın davranışlarını yönlendiren, kişileri birleştirici özelliği bulunan, kişinin iyiliğini temin eden dolayısıyla toplumun ihtiyaçlarını gideren, duygu ve heyecanları da düzenleyen değerlerin temeli ailede atılmaktadır. İnsan değerler sayesinde tutarlı ve sağlıklı davranarak, kişilik sahibi, ahlâklı ve mutlu nesiller yetiştirebilme imkânına sahiptir.⁴⁸⁴

Sağlıklı bir toplumun oluşması bireylerin sağlıklı ve doğru değerlerle yetiştirilmesine bağlıdır. Günümüzde yeni nesillerin eğitilmesinde ve geleceğe hazırlanmasında kaybolan veya dejenere olan milli ve ahlâki değerler sebebiyle ciddi problemler yaşanmaktadır. Sekülerleşen dünyada her şeyin mubah sayılması ahlâki değerlerin yozlaşmasına neden olmaktadır. Değerler eğitimi ancak dinle bağlantılı olarak verildiğinde olumlu sonuçlar göstermekte dinden uzaklaşıldığında değerlerden sapmalar görülmektedir. Din insanlığa bir hayat tarzı sunmakta ve doğru yoldan sapmamak için ahlâki kurallardan söz etmektedir. Nelerin iyi nelerin kötü olduğunu belirleyen, emir ve yasakları kesin çizgilerle sınırlandıran dini otorite ilk insandan itibaren kıyamete kadar yaşayan tüm insanlardan bu kurallara uymasını ister. Bu

⁴⁸¹Ayşe Sıdika Oktay, “ *İslam Düşüncesinde Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri*”, ed. Recep Kaymakçan ve arkadaşları,(26-28 Kasım 2004), Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, DEM, 2007, s.132-139.

⁴⁸² Oktay, a.g.e, s.140.

⁴⁸³ Göz, age, s.19.

⁴⁸⁴Hamdi Kızıler-İlyas Canikli, *Değerler Eğitimi*, Karabük, Deneme Yay,2016, s.16-17.

sebeple Allah yolladığı tüm Peygamberlerden iman, ibadet ve ahlâkı bizzat yaşayarak ümmetlerine öğretmelerini istemiş, ahlâkı ve ahlâki davranışları vahiyyle bildirmiştir. Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseler dinin bir muhatabı olarak dini ve ahlâki değerleri muhafaza ederek ve nesillerine aktararak korumakla mükelleftir.⁴⁸⁵

Hartman'a göre değerler alanı ideal fikri çevre olarak daima mevcuttur ve yeni değerlerin keşfi Peygamberler, din kurucuları, yeni fikir sahipleri tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Onlar yeni bir değer icat etmezler ancak keşfederler.⁴⁸⁶

Hz. Peygamber'in hayatındaki en büyük değer Kur'ani değerleri yaşamaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in örnek alınması hayatımızı Kur'ani değerlere göre yaşanamamız anlamına gelmektedir. Hz. Ayşe Peygamberin ahlâkının Kur'an ahlâkı⁴⁸⁷ olduğunu belirterek onun bu konudaki örnekliliğini teyit etmiştir. Allah(c.c) da “ De ki Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah'ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın”⁴⁸⁸ ayetiyle Hz. Peygamber'in değerler konusunda bir ölçü olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in değer ölçüsü sünnetine yansıyan yaşayış biçimidir. Onun sünnetine uyan Müslümanlar hayatın tüm alanlarında ikame ettiği değer yargılarını yaşayarak Hz. Peygamber'e ait değerleri muhafaza etmekle sorumludur. Zira Hz. Peygamber'in sünneti de Kur'an'dan bağımsız değil bilakis Kur'ani değerlerin hayatına yansımadır.⁴⁸⁹

İnsana en büyük değeri veren Allah, ona karşı evrensel değerlerle muamele edeceğini belirterek kulunun güvenini kazanmıştır. Evrensel değerler olarak kabul edilen adaletli, merhametli, affedici olmak gibi özellikleri ile Yaratan Kur'an'da zikredilmektedir. Allah vaadinden dönmeyeceğini, zulmetmeyeceğini vurgulayarak, kullarından iyiliği tercih etmelerini ve günden sakınmalarını istemektedir. Kur'an faziletli davranışlar olarak adalet, doğruluk, sevgi, saygı, kardeşlik, barış, tövbe, kanaatkârlık, cesaret, ağırbaşlılık, ölçü gibi birçok önemli değeri İslam'ın temeli olarak görmekte ve kullarından bu değerleri hayatlarının bir parçası yapmalarını beklemektedir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ İbrahim Coşkun.” *İman- Ahlâk İlişkisi ve Değerler Eğitimi*”, Ed. Recep Kaymakçan ve ark, Değerler ve Eğitimi 2,(İstanbul 2012), İstanbul, DEM, 2015, s.119

⁴⁸⁶ Göz, a.g.e, s.20.

⁴⁸⁷ Müslim, Salâtu'l Müsafirin, 139.

⁴⁸⁸ Al-i İmran 3/ 31.

⁴⁸⁹ Kızılar-Canikli, a.g.e, s.82-83.

⁴⁹⁰ Göz, a.g.e, s.49-50.

Muhakkak ki, kimliğimiz, kişiliğimiz ve geleceğimiz seçtiğimiz değerlerle şekillenmektedir. Bizi biz yapan değerlerimiz olmadan varlığımızı sürdürmemiz mümkün değildir. Değişen dünya düzeni ile birlikte bir takım değerlerimizin değişmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte bir toplumun kimlik ve kişiliğini belirleyen değerlerin muhafaza edilmesi o toplumun bekası için olmazsa olmaz şartlardan biridir. Pek tabii İslam'ın değerleri evrensel ve doğru değerlerdir, bu değerleri koruyabildiğimiz oranda İslam'ı koruyabilir, uzaklaştığımızda ise bidatlerle savaştığımız değerlerimizi yitirebiliriz. İslam sosyal bir din olarak bütün hayatı ihtiva eden değerlere sahiptir. Bu değerleri nesillerimize aktarmanın en iyi yolu örnek olmaktır. Zira kişi kendi nefesine kazandıramadığı bir değeri muhataplarına aktaramaz.⁴⁹¹

Hiz. Ali, Peygamber'in Kur'anî terbiyesiyle yetişmiş, onun her davranışını örnek almış, hayatın tüm aşamalarında sadece Peygamber olarak değil, baba, öğretmen, komutan, lider, dede, dost gibi sıfatlarıyla Hiz. Peygamber'le münasebet içinde olmuş ve ona ait değerleri bizzat ondan öğrenmiştir.

Nehcü'l Belağa'da Hiz. Ali'nin kendi kişiliğinde ve yaşantısında bir lider ve eğitimci olarak söylediği her sözün ve inandığı her değerın davranışlarında karşılık bulunduğunu, söz ve davranış bütünlüğü içinde hareket ettiğini müşahede ediyoruz. Ona göre dünya imtihan yurdu ve bu imtihanı ancak Kur'an ve Sünnete bağlı olanlar kazanacaktır. Onun nev'i şahsında ortaya çıkan değerleri sıralayarak çalışmamıza devam edeceğiz.

2.1. Adalet

(Adl) kökünden gelen adalet kelimesi "eşitlik, denklik" anlamına gelmektedir. "Bir hayır olduğunda hayırla, bir şer olduğunda şerle olmak üzere karşılık vermede eşitlik, denklik" anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹²

Sözlükte, "insafılı ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek,⁴⁹³ her şeye hakkını vermek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkaniyet" anlamlarında kullanılmaktadır. Dini bir terim olarak ise "ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, içi dışı, özü sözü, fiil ve davranışları eşit olmak, haklıya

⁴⁹¹ Oktay, a.g.e, s.142.

⁴⁹² İsfahani, a.g.e, s.969.

⁴⁹³ M. Kemal Atik ve diğerleri, *İslami Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay, 1997,s.10

hakkını, haksıza cezasını vermek, suç ve cezada eşit davranmak, şirk, küfür, nifak ve zulmü terk etmek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁹⁴

Celeleddin Devvani’ye göre adalet temel bir erdemdir o da tıpkı Aristo gibi bütün huyları içermesi sebebiyle adaleti tüm diğer erdemlerin toplamı olarak görmektedir.⁴⁹⁵

Adalet kavramının zıddı cevr ve zulümdür.⁴⁹⁶ Zulüm sözlükte “bir şeyi kendine mahsus yerinden başka bir yere koymak, sınırı aşmak, hakkını vermemek”⁴⁹⁷ demektir. Bu manada en büyük zulüm Yüce Yaratıcının birliğinin hakkını vermemek yani O’na şirk koşmaktır. İnsanın kendine yaptığı en büyük zulüm budur.⁴⁹⁸

Nehcü’l Belağa’da Hz. Ali zulümden bahsederken zulmü üçe ayırmış ve “Affedilmeyen zulüm vardır, terk edilmeyen zulüm vardır, affedilen ama istenmeyen zulüm vardır. Affedilmeyen zulüm, Yüce Allah’a şirk koşmaktır. Affedilen zulüm kulun bazı küçük günahlarla nefesine zulmetmesidir. Terk edilmeyen zulüm ise kulların birbirine zulmetmesidir”⁴⁹⁹ diyerek insanları zulümden sakındırmıştır. K. Kerim’de, Allahın ayetlerini inkâr etmek veya alay etmek, Allah’ın sınırlarını çiğnemek, nifak ve ona isyan etmekte zulüm sayılmıştır.⁵⁰⁰ Ayrıca kafirler ve müşrikler gibi münafıkların da zulüm içerisinde oldukları ve kendini bilmez halde işledikleri tüm fiillerle aslında kendilerine zarar verdikleri ifade edilmiştir.⁵⁰¹

İnsanın edinmesi gereken değerlerden biri, doğru bir iman ve tevhidi kapsayan adalet değeri olmalıdır. Hz. Ali Nehcü’l Belağa’ya da yansıyan sözlerinde tevhidi sıkça vurgulamış ve Allah’ın hakkının korunması gerektiği bilinci üzerinde durmuştur. Muhakkak ki bundan maksadı insanları tevhid konusunda eğiterek dinin değerlerini muhafaza etmek ve Allah’ın sınırlarını korumaktır. Hz. Peygamber putperest bir toplumu tevhid eğitimiyle cahiliyeden kurtardığı gibi Hz. Ali’de tevhid eğitimiyle devraldığı İslam mirasının köklerini sağlamlaştırmak istemiştir.

⁴⁹⁴ Fikret Karaman ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB, 2006, s.5-6.

⁴⁹⁵ Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, ter. Muammer Iskenderoğlu- Atilla Arkan, İstanbul, Litera Yay, 2014, s.223 (Bkn. Ahlâk-ı Celali, s.22).

⁴⁹⁶ Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.6

⁴⁹⁷ Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.719.

⁴⁹⁸ Hamanei, a.g.e, s.59.

⁴⁹⁹ *Nehcü’l Belağa*, s.191.

⁵⁰⁰ Duran Ali Yıldırım, *İnanç, Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur’an’da Zulüm Kavramı*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, 2016, s.40 (ör. Bakara 2/ 51,59,92, En’am 6/ 33,68,82).

⁵⁰¹ Ramazan Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur’an’a Göre Münafıklık Kavramı*, İstanbul, Düşün Yay,2014, s.50.

Hutbelerinde sıklıkla tevhid üzerinde durmuş ve müminleri Allah'a şirk koşmamaları nefislerine zulmetmemeleri hususunda uyarmıştır. *“Allah'tan başka İlah olmadığına, tek olduğuna ve ortağı bulunmadığına, kendinden önce başka varlık bulunmayan ilk olduğuna, sonu olmayan Son olduğuna şehadet ederim. Vehimler O'na bir sıfat bulamaz, kalpler O'na bir keyfiyetle bağlanamaz. Parçalara ayrılma ve bölünme O'na nail olamaz. Gözler ve gönüller O'na ihata edemez.”*⁵⁰²

Gazzali'ye göre adalet ortadan kaybolunca ortaya çıkan şey sadece zulümdür. Oysa adalet bir denge halidir. Adalet, gazap ve şehveti hikmete uygun olarak sevk ve idare eden ne ileri ne de geride bırakan bir kuvvettir. Adalette en önemli ilke aklın verdiği emri tasdik ederek hareket etmektir.⁵⁰³

Akıl geliştikçe öfkeye yenik düşmemekte ve öfke gücünü faydalı yönlere sevk ederek şehvetlere hâkim olabilmektedir. Nefis öfkeye yenik düştüğünde adaletten sapabilmekte ve akıl devre dışı kalmaktadır. Oysa kişi ibadet, zikir ve iyi işler yaparak hayatında dengeyi koruyabilmektedir.⁵⁰⁴

Nahl suresinde Allah (c.c) “ Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı yasaklar.” buyrulmaktadır.

Bu ayette evrensel nizamın ve ahlâki faziletlerin temeli adalet, ihsan ve akrabaya yardım olarak zikredilmiştir. Zıttı olarak fahşa, münker ve bağı yasaklanmıştır. İnsanın ölçülü ve edepli olması adalet ve ihsanla mümkün olmaktadır.⁵⁰⁵

İslam dini adalete evrensel bir boyut kazandırarak başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen sadece Allah'a ve Resulüne itaatle gerçekleşen bir ruhsal denge ve ahlâki kemal murat etmiştir. İslam ahlâk bilginlerinin itidal, adalet ve vasat olarak ifade ettikleri bu denge ve kemal insan davranışlarını aşırılıklardan koruyan bir mekanizmaya dönüşecektir. Zira İslamın idealize ettiği hayat düzeni aşırılıklardan uzak, dengeli ve uyumlu bir yaşam biçimidir. K. Kerim adaletin bir kemal sıfatı olduğunu ve Allah'ın mutlak adalet sahibi olduğu çeşitli ayetlerle belirtmektedir.⁵⁰⁶

Adalet bütün aşırılıkların ortası ve genel olarak rezilet denen aşırılıklardan kurtulmayı sağlayan bir değer olarak tüm değerlerin ortak noktasıdır. Ebu Bekir Razi

⁵⁰² Nehcü'l Belağa,(Demircan), s.90.

⁵⁰³ Gazali, a.g.e, c.3, s.126-127.

⁵⁰⁴ H.Mahmut Çamdibi, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, İstanbul, Çamlıca yay,2012, s.60.

⁵⁰⁵ Çamdibi, a.g.e, s.62.

⁵⁰⁶ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, Birleşik yay,2000, s.22-23 (ayetler için örn. Nahl 16/76, Yunus 10/54, Zümer 39/69)

adaleti, insanın hem kendine hem de başkasına elem vermemesi ve her şeyde ihtiyaç duyulan kadarıyla yetinmesi olarak kabul etmektedir. Razi'ye göre her konuda adalet gerekmektedir. Ceza verirken, kibir, aşırı tevazu, sevgi veya öfke duygularında adaleti temin edememek cezanın gerekenden az veya çok olmasına sebep olmaktadır.⁵⁰⁷

Adaleti bir ceza olarak görmekten ziyade herhangi bir durum karşısında o şeyin yanlış mı doğru mu olduğunun ayırt edilmesini sağlayan bir felsefi tavır olarak görmek daha doğrudur. İnsan hayatın bütününde tüm varlıklara karşı adalet dengesini korumakla mükelleftir. Aciz bir hayvana kötülük etmemek veya menfaat uğruna yapılan haksızlıklara boyun eğmemek adalet ilkesi gereğidir.⁵⁰⁸

Kalbin adaleti şahsiyetin denge halinde olmasını ifade eder. Bu denge haline fazilet denir.⁵⁰⁹ Fazilet iki aşırı ucun ortasıdır. Aklın fazileti hikmet, öfkenin fazileti şecaat, şehvetin fazileti iffettir.⁵¹⁰ Gazzali'ye göre ahlâkın esas hikmet, şecaat, iffet ve adalettir.⁵¹¹

Adalet kavramı hem bireysel hem toplumsal alanı kapsamaktadır. Bireysel alanda adalet, adil olmayı yani başkalarının haklarına riayet ederek, hakları korumayı ifade ederken, toplumsal alanda bireylere kuralların uygulanmasında tarafsız olmayı ve sosyal adalet dengesinin sağlanmasını ifade etmektedir.⁵¹²

Hz. Ali, adalet değeri ile ilgili eserde sıklıkla farzlara dikkat etme, haramlardan sakınma, ibadetlerde ölçülü olma, şirke düşmeme, akrabayı gözetme konusunda öğütlerde bulunmaktadır. Ayrıca Muaviye'nin ona karşı haksız ithamları karşısında adalet ölçüsünden sapmamakta yazdığı mektuplarla onu uyarmakta, Sıffin ve Cemel'de savaş süresince ve savaş sonrasında adaletli tavırlar sergilemekte, savaşı başlatan taraf olmamak için mücadele etmektedir. Valilerine yazdığı emirnamelerde halka karşı adaletli olmak konusunda uyarmakta, verdikleri sözde durmayan valileri görevden almaktadır. Zekât amillerine yazdığı tavsiye mektuplarında insanlardan zekât mallarını isterken ölçülü davranmalarını tavsiye etmekte bununla birlikte hayvanı getirirken hayvanı yormaması ve aç bırakmaması noktasında uyarmakta tüm varlıklara karşı adaleti tavsiye etmektedir.

⁵⁰⁷ Akto, a.g.e, s.36-37

⁵⁰⁸ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul, Timaş Yay, 2014, s.66.

⁵⁰⁹ H.Mahmut Çamdibi, *Din Eğitime Giriş*, İstanbul, İFAV, 1989,s.48.

⁵¹⁰ H.Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul, Çamlıca yay, 2003, s.98.

⁵¹¹ Gazzali, a.g.e, c.3, s.127.

⁵¹² Göz, a.g.e, s.76.

Hz. Peygamber “ zalime yapılacak yardım onun iki elini tutmaktır”⁵¹³ diyerek zalimin zulmüne engel olmanın adalet ilkesi gereği olduğunu beyan etmiştir. Hz. Ali’de bu ilke gereği Muaviye ve Haricilerle savaşmış, kişisel iktidarı uğruna asla adaletten sapmamıştır.

“Sizin aranızda iman bayrağını diktim, sizi helal ve haramın sınırlarında durdurdum. Size adaletimle afiyeti giydirdim. Söz ve davranışımınla sizin için marufu yaydım. Size ahlâkın güzelliklerini kendi nefsimde gösterdim.”⁵¹⁴ Bu hutbede belirttiği gibi Hz. Ali, önce imanı korumak için daha sonra ise toplumsal düzeni sağlayacak eğitimi vermek için helal haram sınırını korumuş ve marufu bizzat kendi nefsi örneğiyle müminlere tavsiye etmiştir.

Hz. Osman devrinde ikta olarak tahsis edilen arazileri Müslümanlara iade ederken yaptığı konuşmasında hiçbir şeyin onu adil davranmaktan geri koymayacağını beyan etmiştir. “ Allah’a yemin ederim ki o mallarla kadınlarla evlendiğini, cariyelere sahip olduğunu görsem yine de onu geri alırdım. Zira adalette genişlik vardır. Adalet kimi sıkıyorsa bilsin ki zulüm daha büyük sıkıntıdır.”⁵¹⁵ Hz. Ali’ye göre adalet öyle büyük bir değerdir ki hiçbir dünya menfaati adaletin önüne geçemez.

Allah’a en sevgili kulu tarif ederken şöyle der: “Kendisini adaletle yükümlü tutmuştur. Onun ilk adaleti arzuyu nefesine yasaklamasıdır. Hakkı tavsif edip onunla amel eder. Hayır için ulaşamadığı bir hedef ve yönelmediği yararlı olması muhtemel bir yer bırakmaz. Dizginlerini Kur’an’ın eline vermiştir. Kur’an onun komutanı ve önderidir.”⁵¹⁶

Allah’ın her şeyi bir ölçü ile yarattıktan sonra sınırlarını belirlemesinden, bir düzen içerisinde hareket ettirmesinden, kudretinden bahsederek O’na hiçbir şeyin denk tutulamayacağını fasih ifadelerle belirttiği hutbesinde insanları Allah konusunda adil olmaya davet etmektedir. “Seni putlarına benzeterek, Sana vehimleriyle yaratılmışların sıfatını vererek düşünceleriyle seni cismi olan varlıklar gibi cüzlere ayırarak akıllarının yeteneğiyle farklı kuvvetlere sahip mahlûkata kıyas ederek başkasını Sana denk görenler yalan söylemişlerdir. Seni mahlûkatından herhangi bir şeye eşit görenin Seni

⁵¹³ Buhari, Mezalim 4.

⁵¹⁴ Nehcü’l Belağa, s.93.

⁵¹⁵ Nehcü’l Belağa s.47.

⁵¹⁶ Nehcü’l Belağa, s.93.

denk gördüğüne şahadet ederim. Seni denk gören ise muhkem ayetlerinin getirdiğini ve apaçık delillerinden çıkan hüccetlerin işaretlerinin dile getirdiğini inkâr etmiştir.”⁵¹⁷

Hız. Peygamber’in yollanma maksatlarından biri olarak adaleti zikretmekte ve ona bağlananların onun adaletinden örnek almasını istemektedir. “ *O sakınanın önderi, hidayete erenin basiretidir, aydınlığı parlayan bir kandil, ışıltısı parıldaayan bir çaktır. Sireti istikamet, sünneti olgunluk, sözü hak ile batılın arasını ayırıcı, hükmü adalettir. Onu Peygamberlerin olmadığı fetret döneminde amelde sürçmenin ve ümmetlerden cehaletin olduğu bir devirde göndermiştir.*”⁵¹⁸

El- Eşter’ e yazdığı ahitnamede adaletle ilgili çok önemli öğütlerde bulunmuştur. “*Sana helal olmayan şey için kendine cimri ol. Kendine cimri olmak sevdiği ya da hoşlanmadığı şeyde nefse karşı adil olmaktır.*”⁵¹⁹

Savaşa gönderdiği komutana yaptığı tavsiye ile Hız. Ali’nin adaleti yaymak için nasıl çaba gösterdiğini ve bir lider olarak askerlerinin eğitimine verdiği önemi anlatan bu mektupla bu bölümü tamamlamak istiyoruz zira eser de daha pek çok adalet değeriyle ilgili öğüt bulunmaktadır. “*Sadece seninle savaşanla savaş. İki serin zamanda, sabah ve akşam yolculuk yap. İnsanları öğle vakti istirahat ettir. Yolculukta dinlendir. Gecenin ilk vaktinde yolculuk yapma. Zira Allah onu dinlenme zamanı yapmış, yolculuk yapılacak vakit değil, durulacak vakit kılmıştır. O vakitte hem kendini hem bineğini dinlendir. Seher oluncaya ya da fecir doğuncaya kadar durursan Allah’ın bereketiyle yola devam et. Düşmanla karşılaşırsan adamlarının ortasında dur. Sana emrim gelinceye kadar savaşa başlamak isteyen biri gibi topluluğa yaklaşma, savaştan korkan biri gibi de uzakta durma.*”⁵²⁰

2.2. Doğruluk

Doğruluk “doğru olma hali, dürüstlük, sıdk, sadakat, istikamet, hak, birr, hidayet” anlamına gelen itikadi ve ahlâki bir kavramdır. Kur’an ve sünnette sıdk, ihlâs, istikamet ve hak kavramları ile ifade edilmiştir.⁵²¹

⁵¹⁷ *Nehcü’l Belağa* s.99.

⁵¹⁸ *Nehcü’l Belağa* s.108.

⁵¹⁹ *Nehcü’l Belağa* s.316.

⁵²⁰ *Nehcü’l Belağa*, s.274.

⁵²¹ F.Karaman ve diğerleri, s.127.

İnsanın inancında, özünde, sözünde, niyetinde, sözleşmelerinde, ticaretinde kısaca bütün fiil ve davranışlarında doğru, dürüst, hakkı gözetir, adil, ihlâslı ve samimi olma halidir.⁵²²

Sıdk,” kişinin davranışlarında şaibe, inancında şüphe, amellerinde kusur ve eksiklik olmaması “şeklinde tarif edilmiştir.⁵²³ Sıdk aynı zamanda Peygamberlerde bulunması gereken vasıflardan birisidir.

Kur’an’da Allah’ın,⁵²⁴ peygamberlerin,⁵²⁵ Kur’an’ın ⁵²⁶ ve müminlerin doğruluğundan⁵²⁷ söz edilmektedir.

Hud suresinde belirtildiği üzere “ Ey Muhammed emr olunduğun gibi dosdoğru ol” ⁵²⁸ emri gereği Hz. Peygamber ve onun nezdinde tüm müminler istikamet üzere davranmakla mükelleftir. Bu öyle bir yükümlülüktür ki Hz. Peygamber Hud suresi beni kocattı buyurmuştur.⁵²⁹

İstikamet “Samimi ve kararlı bir imanla hak ve hayır yolunda istikrarlı, dengeli bir hayat sürdürme” şeklinde tanımlanmıştır.⁵³⁰

İstikamet üzere olmak için iki şart vardır. Şüpheyeye düşmemek⁵³¹ ve zalimlere meyl etmemek.⁵³² Aksi halde istikamette kalınamaz.⁵³³

Hz. Peygamber bir sahabeye İslam’ı tarif ederken “Allah’a iman ettim de ve dosdoğru ol” buyurmuştur.⁵³⁴ Buradaki doğruluktan maksat istikamet ile ifade edilen hayatın bütününde uyulması gereken bir doğruluktur. Yani tüm hareket, söz ve fillerimizde, Allah’ın ve Resulünün koyduğu kurallara göre yaşamak demektir.

Değerler birbirinden bağımsız değildir bilakis birbirleriyle bağlantılıdır. Bu manada doğruluk ve adalet değerleri de birbiriyle bağlantılıdır. Adalette doğruluk ilkesi ile hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır.

⁵²² Fikret Karaman ve diğerleri, age, s.127.

⁵²³ Karaman ve diğerleri, s.592.

⁵²⁴ Ahzab 33/22.

⁵²⁵ Yasin 36/52.

⁵²⁶ En’am6/115.

⁵²⁷ Ahkaf 46/13.

⁵²⁸ Hud 11/112.

⁵²⁹ Tirmizi, Tefsir 56/ 6.

⁵³⁰ Süleyman Uludağ-Mustafa Çağrı, “İstikamet “md, DİA, c 23, s.348.

⁵³¹ Hud 109.

⁵³² Hud 113.

⁵³³ Bayraktar Bayraklı, *Kur’an’a göre İdeal Toplum*, İstanbul, Bayraklı yay, 2012, s.190.

⁵³⁴ Müslim, İman,62.

Gerçek dürüstler, çıkarlarına uymasa da sözlerinde dururlar ve inanmadıkları şeyi yapmazlar. Davranışlarında düşünce, niyet ve söyledikleriyle uyum görülmektedir. Mevlana'nın dediği gibi "ya görüldüğün gibi ol, ya da olduğun gibi görün" ilkesi ile hareket etmektedirler.⁵³⁵

Sadece sözün doğru olması doğruluk için yeterli değildir, söyleme şeklinin doğruluğu dürüstlüğü belirler. Birine ağzın kokuyor demek doğru olsa bile dürüst bir tavır değildir, söyleme şeklinin de dürüst olması gerekmektedir.⁵³⁶

Doğruluk Allah'a ve sünnete bağlılık ile bir ahlâk haline gelmektedir. Zira neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleyen dindir. K.Kerim'in ilk suresinde belirtilen sırat-ı müstakim kavramı Allah'ın yardımı ile nimet verilenlerin yani müminlerin yolu şeklinde ifade edilmektedir.⁵³⁷ Gazzali'ye göre sırat-ı müstakime yakın olanlar uzak olanlardan daha çoktur. İstikametin güçlüğünden dolayı günde 17 defa beni doğru yola ilet diye dua etmek vaciptir. Zira namazda Fatiha okumak vaciptir. İnsan istikamette olamasa da istikamete yaklaşmaya gayret etmelidir.⁵³⁸

Doğruluk kavramının zıddı olarak yalan, yoldan çıkma, nifak ve fitne gibi kavramlar kullanılabilir.

Yalan "doğrunun aksine söz söylemek, olmuş bir olayı olmamış gibi, olmamış bir olayı da olmuş gibi göstermektir."⁵³⁹ Yalan kişiler arası güveni zedelemektedir. Başkalarını yalanlarıyla sürekli aldatan kimseler sıkça aldatılma korkusu yaşarlar. Bu kişiler su-i zanda bulunma eğilimine de sahiptirler.⁵⁴⁰

Ahlâk eğitiminin temel amaçlarından birisi doğruluk alışkanlığının kazanılmasıdır. Sözde doğruluktan daha da önemli olan düşüncede doğruluktur.⁵⁴¹

Dürüstlük toplumsal barış ve iç huzurun sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bireysel ve toplumsal huzurun oluşması için kazanılması gereken en önemli değer dürüstlüktür.⁵⁴²

Kur'an, insanlara istikamette olmayı öğretmek, doğru yolda müminler yetiştirmek için eğitim vermektedir. Müslüman sağlıklı bir şahsiyet kazanarak

⁵³⁵ Tarhan, a.g.e, s.84.

⁵³⁶ Tarhan, a.g.e, s.85.

⁵³⁷ Fatiha 1 /5-6.

⁵³⁸ Gazzali, a.g.e, c.3,s.145.

⁵³⁹ Recep Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, Ankara, TDV Yay, 1995,s.126.

⁵⁴⁰ Tarhan, a.g.e, s.87

⁵⁴¹ Akto, a.g.e, s.44

⁵⁴² Tarhan, a.g.e, s.90

istikametten ayrılmaz zira Allah'ın buyurduğu gibi⁵⁴³ doğru yola ilettikten sonra küfre geri dönmez.⁵⁴⁴

Kendi olabilen şahsiyetli kişi hak ölçüleri içinde doğruluk ve dengeyi muhafaza ederek doğru olabilen kimsedir. İbadeti riyadan, çalışması ihtiras ve ifsattan uzak olan kişi elde ettiği imkânları başkalarının yararı için kullanarak dünyada ve ahrette Allah'ın sevdiği kullardan olacaktır. İslam eğitiminin hedefi de özü ve sözü doğru kâmil mümin yetiştirmektir.⁵⁴⁵

Hz. Ali ömrü boyunca doğruluk ve istikametten ayrılmamış bir kul olarak doğruyu nerde söylemesi gerektiğini bilecek olgunluktadır. Nitekim Hz. Peygamber'i ilk namaz kılarken gördüğünde, bunu babama sorayım dediğinde, Hz. Peygamber ona bunu şimdilik kimseye söyleme demiş, o da Müslümanlığını verdiği söz gereği babasından dahi gizlemiştir.⁵⁴⁶ Hicret emri geldiğinde Hz. Ali cesaretle Peygamber'in yatağında yatmış ve müşriklerin tüm baskılarına rağmen Peygamber'in yerini onlara söylememiştir.⁵⁴⁷

Hz. Peygamber vatanı korumak veya Müslümanların arasını düzeltmek gibi hususlarda gerçeğe aykırı sözler söylenmesine izin vermiştir.⁵⁴⁸ Ancak bunun dışında mümin hayatını tamamen Kur'an ve sünnetten aldığı bilgi ile dürüstlük ve istikamet üzere yaşamaya gayret etmelidir.

Hz. Ali'nin eserde sıklıkla ifade ettiği Allah'a ve sünnete bağlılık bu anlamda bir eğitim ilkesi olarak benimsenmeli ve dini bir vazife olarak nesilden nesle aktarılmalıdır.

Hz. Ali kendine biatinden vazgeçen Zübeyir hakkında yaptığı konuşmada verdiği sözden döndüğü için kırgınlık ve kızgınlığını şöyle ifade etmektedir. *“Eliyle biat edip kalbiyle biat etmediğini zannediyor. Oysa biati ikrar edip gizli niyetiyle iddiada bulunuyor. Bunun için ya bilinen bir işle gelsin ya da çıktığı şeye geri dönsün.”*⁵⁴⁹

Allah'ın nefret ettiği kimseyi anlatırken doğru yoldan sapanların fitnesinden bahsetmekte ve bundan uzak durmaları için müminleri uyararak eğitmektedir. Allah'ın

⁵⁴³ En'am 6/71

⁵⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'a göre Müslüman Şahsiyeti*, İstanbul, Bayraklı yay,2012, s.122.

⁵⁴⁵ Çamdibi, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, s.72

⁵⁴⁶ Sallabi, *Hz. Ali Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* s.24

⁵⁴⁷ Sallabi, a.g.e, s.33

⁵⁴⁸ Ebu Davud, Edeb,50

⁵⁴⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.44.

nefretini kazanan kişi “... Allah’ın kendi nefsiyle baş başa bıraktığı, doğru yoldan sapan, bidat söze ve dalalet çağrısına tutkun olandır. O kendisiyle imtihan edilenlerin fitnesidir. Kendinden öncekilerin üzerinde bulunduğu hak yoldan sapmıştır. Kendisine bağlanamı hayattayken de, ölümünden sonra da saptırandır. Başkalarının hatalarını yüklenen ve kendi hatalarının karşılığında rehin bulunandır.”⁵⁵⁰

Hiz. Ali hakka muhalefet edenlerle mücadele etmek gerektiğini belirterek, Allah’a sığınmayı öğütlemiştir. “Ömrüme yemin ederim ki ne hakka muhalefet edenlerle, ne de münafıklık ve gizleme gibi günahları işleyenlerle savaşmakta tereddüt gösteririm. Ey Allah’ın kulları! Allah’tan sakının. Allah’tan yine Allah’a kaçın. Size çizdiği yoldan gidin, sizi sorumlu tuttuğu şeyleri yerine getirin.”⁵⁵¹

Vefayı doğrulukla beraber tarif etmiştir zira vefa da verilen sözde durmak vardır ve Müslüman daima verdiği sözde durur. “Vefa doğruluğun ikizidir. Ondan daha korunaklı bir sığınak bilmiyorum... Bu zamanda yaşayanların çoğu ihaneti akıllılık kabul ediyor... Tecrübeli ve becerikli olan kişi hileyi ardından da Allah’ın emrinden olan engeli ve yasağı görür. Ona muktedir olduktan sonra isabetli bir görüşle onu terk eder. Dinde sakınması olmayan ise onu fırsat bilir.”⁵⁵²

Hiz. Peygamber’in sünnetine bağlılığın insanı sıratı müstakimde tuttuğunu belirterek eğitimde sünnetin önemini vurgulamış, sünnetten ayrılmamamızı öğütlemiştir. “Yolunu kaybedene işaret ateşi yaktı. O güvenilir eminin, Kıyamet gününde şahidin, nimet olarak gönderilen ve hak ile gelen rahmet olan elçindir... Bizi unutmayan, pişmanlık duymayan, doğru yoldan sapmayan, ahdi bozmayan, sapıtmayan, saptırmayan ve ayartılmamış insanlar olarak onun topluluğu içinde dirilt.”⁵⁵³

Âlim mertebesini bilen kimsedir demiş ve istikametten sapmayı Allah’ın nefretini kazanmak olarak görmüştür. Kurtuluşa ermek için fitne çıkaran sözlerden uzak durmak gerektiğini belirterek eğitimde sınırın önemini anlatmış, Allah’ın sınırının çiğnenemeyeceği noktasında uyarmıştır. “Âlim mertebesini bilendir. Mertebesini bilmemek insana cehalet olarak yeter. Allah’ın en nefret ettiği kişilerden biri Allah’ın nefesine vekil kıldığı ancak hedeflenen yoldan sapan ve delilsiz gidendir... Onlar hidayet kandilleri, karanlık gecelerdeki işaretlerdir, fitne için dolaşan ve ağsında bakla

⁵⁵⁰ Nehcü’l Belağa, s.48.

⁵⁵¹ Nehcü’l Belağa, s.53.

⁵⁵² Nehcü’l Belağa, s.67.

⁵⁵³ Nehcü’l Belağa, s.118.

ıslanmayan kovucular değillerdir. Allah onlara rahmetinin kapılarını açar, intikam sıkıntısını onlardan kaldırır."⁵⁵⁴

Amr b. As'ı verdiği sözde durmadığı için kınadığı bir konuşmasında Müslüman'ın sakınması gereken davranışlar hakkında uyarılmaktadır. " *Kuşkusuz o batılı söylemiş, günahkâr olarak konuşmuştur. Bilmiş olun ki sözüün kötüsü yalandır. O konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğiinde sözünde durmaz, istediğinde ısrar eder, kendisinden istendiğinde ise cimri davranır. Ahde ihanet eder, akrabalık ilişkisini keser.*"⁵⁵⁵

Münafıkları niteleyerek müminleri basirete davet etmiş ve münafıklar konusunda uyarılmıştır. " *Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmayı tavsiye ediyor ve sizi münafıklar konusunda uyarıyorum. Onlar sapan ve saptıranlar, ayakları kayan ve kaydıranlardır. Renkten renge giriyorlar, işten işe giriyorlar... Soru sorduklarında ısrar ederler, birini yerdiklerinde her şeyi ortaya çıkarırlar, hükmettiklerinde haddi aşarlar. Her hak için bir batıl, her ayakta duran delil için bir sapan, her diri için bir katil, her kapı için bir anahtar, her gece için bir kandil hazırlarlar. Çarşılarını onunla ayakta tutmak için tamahkârlığa, ümitsizlikle ulaşırlar. Kıymetli şeylerini onun için harcarlar. Konuştuklarında hakkı batıla benzetirler, tavsif ettiklerinde çarpıtırlar. Yolu kolaylaştırırlar ve dar boğazı eğerler. Şeytan'ın topluluğu ve ateşin iğnelidirler.*"⁵⁵⁶

Valisine yazdığı mektupla haram yemekten sakındırarak, dürüst ve adil olması noktasında uyarılmakta, kılıcıyla onu korkutmaktadır. " *Allah'ı tenzih ederim. Dirilişe inanmıyor musun ya da hesaba çekilmekten korkmuyor musun? Ey bizim yanımızda akıl sahibi sayılan! Haram yediğini ve haram içtiğini bildiğin halde, içeceği ve yiyeceği nasıl rahat yutacaksın, yetimlerin, miskinlerin, müminlerin, Allah'ın bu malları ganimet olarak verdiği ve bu memleketleri kendileriyle koruduğu mücahitlerin malıyla nasıl cariyeler satın alacak ve kadınları nikâhlayacaksın. Allah'tan kork ve bu insanlara mallarını iade et. Eğer bunu yapmazsan ve Allah bana sana karşı imkân verirse, Allah'ın huzurunda benim için mazeret olacak şekilde davranacağım. Seni onunla vurup da cehennemden başka yere giren kimsenin olmadığı kılıcımla vuracağım.*"⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ *Nehcü'l Belağa*, s.115.

⁵⁵⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.90.

⁵⁵⁶ *Nehcü'l Belağa*, s.230.

⁵⁵⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.305.

2.3. Sevgi

Duygularımız iç dünyamızla ilgili karmaşık olaylar ve faaliyetlerdir. Bu nedenle onları ifade etmek oldukça güçtür.⁵⁵⁸

Rohracher'e göre "Duygular, şuurun etkisi olmadan iç ve dış olaylara bir tepki olarak beliren ve dil ile anlatılması güç olan hoş ya da hoş olmayan ruhsal olgulardır."⁵⁵⁹

İnsanın değeri sadece onun bilgi ve zekâsıyla ölçülemez. Bilgi ve zekâ düzeyi yüksek olduğu halde yaşadıkları topluma ve hatta tüm dünyaya olumsuz tesirleri olmuş insanların sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. İnsanların yüce duygulara sahip olup olmamasına bağlı olarak bilgi iyi veya kötü yönde kullanılabilir. Vicdani duyguları olmayan, Yüce Yaratıcıyı ve O'nun yarattıklarını sevmeyen insanlar mahlûkata her türlü kötülüğü yapabilirler. Fakat yüksek duyguları olan insanlar, vicdanen kötülükten uzak olacakları için mahlûkatı sevgi ile kucaklayıp, varlıklara zarar vermekten uzak duracaklardır. Bu itibarla din eğitimcilerine düşen görev eğittikleri kişilerin ruh yüceliğine önem vermeleridir.⁵⁶⁰

Her insanda doğuştan sevgi duygusu vardır. Fakat insanların sevgileri ve sevdikleri şeyler birbirinden farklıdır. Kimi insan seyahat etmeyi severken kimi okumayı sevebilmektedir. Örnekler çoğaltılabilir fakat önemli olan sevginin insanlar için ortak bir değer olduğunun bilincinde olmaktır.⁵⁶¹

Sevgiye olan eğilim insanlarda doğuştan var olan bir yetidir. Ancak sevginin ifadesi öğrenilmiş bir davranıştır. Sevildiğini bilmek insan için bir ihtiyaçtır. Çocukluğunda sevgi ihtiyacı sağlıklı bir şekilde karşılanmış bireyler toplumsal değerleri kazanmakta güçlük yaşamazlar.⁵⁶²

Sevmek öncelikle vermektir. Vermek almaktan çok daha coşku verici bir eylemdir.⁵⁶³ Allah önce kulunu sevdiği için onu yaratıp ruhundan üflemiştir. Bizi severek kendisini sevmemizi dilemiştir. Sevgi, sevgi üreten bir güçtür kişi sevgi verdikçe seven ve sevilen ikisi birlikte yaşama sevincini paylaşarak mutlu olurlar.⁵⁶⁴

⁵⁵⁸Yaşar Fersahoğlu- Mehmed Akif Demir, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul, Çamlıca yay, 2012,s.21.

⁵⁵⁹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, DİB, 1987, s.29.

⁵⁶⁰ Fersahoğlu-Demir, a.g.e, s.24.

⁵⁶¹ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*, Ankara, DİB Yay, 2006, s.21.

⁵⁶² Haluk Yavuzer, *Anne-Baba ve Çocuk*, İstanbul, Remzi Kitabevi,1995,s.35.

⁵⁶³ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, ter. Işıtan Gündüz, , İstanbul, Say yay,1982, s.30.

⁵⁶⁴ Fromm, a.g.e, s.32.

Marks “ Eğer seven kişi olarak yaşamınızı ortaya koyuyor ama sevilen bir kişi olamıyorsanız sevginiz güçsüzdür” der.⁵⁶⁵ Bu da sevgide ölçülü olmanın gerekliliğini bize göstermektedir.

İsfahani’ye göre sevgi, “ *sevilen bir şeyin meydana gelmesini arzulamak*” demektir.⁵⁶⁶

Pestalozzi, “*Kutsal, iyi, eğitici olan, insanı ahenkli bir şekilde gelişmeye götüren her şey sevgi denilen tek bir merkezden doğar.*” diyerek eğitimde sevgi duygusunun önemini vurgulamıştır.⁵⁶⁷

Pestalozzi gibi sevginin gücüne inanan Tolstoy “sevgi insan hayatının iç yasaıdır ve insanoğlu tabii olarak arzu ettiği mutluluğa ulaşmanın yegâne vasıtasıdır” demiştir.⁵⁶⁸

Sevgi bir birikim işidir. Çocukluğunda sevgi biriktiren insanlar yetişkinliklerinde yakın ilişkiler kurabilir. Bütün davranışlar öğrenmeye dayalı olduğu için ancak sevmeyi öğrenmiş bir insan sevgi verebilmektedir. Sevgi, sığınma, güven duygusu sayesinde Allah ve kul arasında yakın ve insanı mutlu eden bir ilişki oluşmaktadır. Bu itibarla din eğitiminin asıl görevi Allah- kul ilişkisinde sevgiyi egemen kılmaktır. Sevginin ihmal edildiği bir din eğitiminde Allah’la kul arasında doğru bir ilişki kurulamadığı için insan inanç ve ibadetinde haz duyamayacak ve kişi zamanla lezzet almadığı filleri işlemekten uzaklaşacaktır.⁵⁶⁹

Allah sevgisi ile beraber kul O’nun yarattığı her şeyi sever. Gazzali bunu şöyle ifade eder. “Allah sevgisi kuvvetlendiği zaman ilim ve amel bakımından Allah’a kulluk eden herkese karşı sevgi uyandırır. İşte bu sevgi Allah rızası için hiçbir fayda düşünmeden hâsıl olan bir sevgidir.”⁵⁷⁰

Peygambere uymak Allah sevgisiyle alakalı olduğu gibi Allah sevgisine nail olmakta peygambere ittibadan geçmektedir.⁵⁷¹ K.Kerim de “ Ey Muhammed de ki

⁵⁶⁵ Fromm, s.33.

⁵⁶⁶ İsfahani, a.g.e, s.1530.

⁵⁶⁷ J. Leif, G.Rustin, Pedagoji Doktrinleri Açısından Genel Pedagoji, akt. Çamdibi, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, s.21.

⁵⁶⁸ A.g.e, s.23.

⁵⁶⁹ Fersahoğlu- Demir, a.g.e, s.74-75.

⁵⁷⁰ Gazzali, a.g.e, c.2, s.412.

⁵⁷¹ Fersahoğlu- Demir, a.g.e, s.78.

Allah'ı seviyorsanız bana uyun. Allah da sizi sevsin ve bağışlasın.” buyrulmuştu ifade edilmiştir.⁵⁷²

Sevgiyi iyi, kötü, övülen ve yerilen şeklinde kategorize edebiliriz.

“Kişinin Allah'ı sevmesi, Allah için sevmesi, Peygamberi, aile fertlerini, müminleri, insanları, Allah'ın verdiği nimetleri ve Allah'ın sevdiğini sevmesi iyi ve övülen sevgidir. Kötü olan ve yerilen sevgi ise, Allah'tan başka tapınılanları sevmesi, dünyayı ve nimetlerini sevmesi, Allah ve müminlerin düşmanlarını sevmesi, müminlere sıkıntı veren şeyleri sevmesidir.”⁵⁷³

Müslüman hiçbir varlığı Allah'ı sevdiği kadar sevemez.⁵⁷⁴ Müslüman şahsiyet bu sevgi dengesini koruyarak hareket eden kimsedir. Sevgi dengesi bozulduğunda şirk ortaya çıkmaktadır.⁵⁷⁵

Bir bitkinin büyüyüp gelişmesi için güneş, hava, su gibi elemanlara ihtiyaç varsa çocuğun gelişmesi için de anne, baba ve öğretmenin vereceği sevgi, güven ve samimiyete ihtiyaç vardır. Bu sebeple din eğitimcisi sevgi, şefkat ve güvene dayalı bir eğitim metodu uygulayarak bireylerin topluma intibakını sağlamalı ve kişiler arası sağlıklı iletişim kurulmasına vesile olmalıdır.⁵⁷⁶

Yusuf Has Hacib “İnsan kimi severse onun kusuru fazilet olur, kimi sevmezse onun fazileti kusur görünür” der. Bu yüzden eğitimin temel taşının sevgi olduğu unutulmamalıdır.⁵⁷⁷

Hz. Ali eserinde insanları dünyayı aşırı sevmek konusunda uyarmakta ve Allah ve peygamber sevgisini öğütlemektedir. Özellikle kendini, sevme ve nefret etme arasında insanları uyarmakta, kendisini sevmede aşırı gidenleri yermektedir. Müslüman kardeşine düşmanlık ve kin beslemek hususunda uyarmakta hatta savaşlarında ölen muhalifleri için dahi gözyaşı dökmektedir.

Dünyaya aşırı bağlanmayı yerip ve Müslümanların kardeş olduğunu hatırlatarak, birbirini sevmek konusunda uyarmaktadır. “ *Dünya size ahiretten daha çok sahip oldu. Geçici dünya hayatı size gelecekte daha hâkim oldu. Siz, Allah'ın dini üzere kardeşsiniz, aranızı ancak sırlarınızın ve kalplerinizin kötülüğü ayırmıştır. Birbirinizi*

⁵⁷² Al-i İmran 3/31.

⁵⁷³ Karagöz, a.g.e, s.30-72.

⁵⁷⁴ Bakara 2/165.

⁵⁷⁵ Bayraklı, *Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti*, s.67.

⁵⁷⁶ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s.127.

⁵⁷⁷ A.g.e, s.128.

ziyaret etmiyor, birbirinize öğüt vermiyor, ihsanda bulunmuyor, birbirinizi sevmiyorsunuz. Size ne oluyor ki, dünyadan elde ettiğiniz önemsiz şeyler için seviniyorsunuz da ahiretten mahrum edildiğiniz birçok şeye üzülmiyorsunuz.”⁵⁷⁸

Müslümanların arasındaki sevgiyi oluşturan etkenler birbirini ziyaret etmek, iyiliğe teşvik etmek, ihsanda bulunmak, kin beslememek şeklinde sıralanmaktadır.

Haricilere yaptığı bir konuşmada aşırı sevgi gibi aşırı düşmanlığında helake götüreceğini beyan etmiş, sevgide itidal ilkesini benimsemek gerektiğini vurgulamıştır. “ *Benden dolayı iki grup helak olacak. Biri sevginin haktan uzaklaştırdığı aşırı sevenler, diğeri de nefretin haktan uzaklaştırdığı aşırı nefret edenler. Davranış olarak insanların benim hakkımdaki en hayırlıları orta yolu benimseyenlerdir. Orta yoldan ve büyük çoğunluktan ayrılmayın. Allah’ın eli toplulukla beraberdir.*”⁵⁷⁹

Boş olan dünya sevgisinden kurtulmanın yolunun müminin kalbindeki aşkla Allah’a yönelmek olduğunu hatırlatmıştır. “*Ey insanlar! Dünya kendisine ümit bağlayanı ve meyledeni kandırır. O kendisi için mücadele edene cimri davranmaz, kendisine galip gelene galip gelir. Allah’a yemin ederim ki kazandıkları günahlar olmaksızın hayat nimetinin güzelliğini bitirdiği hiçbir topluluk yoktur. Çünkü Allah kullarına karşı zalim değildir. İnsanlar felaketler inip başkalarına nimetler verildiğinde samimi niyetleriyle ve kalplerindeki aşkla Rablerine sığınurlarsa kaçak olanı onlara iade eder, fesat edici olanı ıslah eder.*”⁵⁸⁰

Oğlu Hasan’a vasiyetinde Allah’tan sakınmasını emrettikten sonra sevginin ölçüsünü belirttiği konuşmasında kendisi için sevdiğini başkaları için de sevmesini öğütlemektedir. “*Ey oğulcuğum! Nefsini seninle başkaları arasındaki şeyler için ölçü yap. Kendin için sevdiğin şeyi başkaları için de sev. Kendin için kerih gördüğünü başkaları için de kerih gör. Zulme uğramaktan hoşlanmadığın gibi sen de zulmetme. Sana iyilik yapılmasından hoşlandığın gibi sen de iyilik yap. Başkalarının çirkin gördüğün davranışlarını kendin için de çirkin gör. Nefsinden insanlar için razı olduğun şeyleri insanların yapmasına razı ol.*”⁵⁸¹ Burada verilen düsturlar insanların birbirine sevgi duymasına vesile olan prensipler içermektedir. Kişi karşısındaki Müslüman kardeşini kendi nefsi gibi görüp empati yaptığında aralarında bir muhabbet ve ünsiyet

⁵⁷⁸ *Nehcü’l Belağa*, s.128.

⁵⁷⁹ *Nehcü’l Belağa*, s.140.

⁵⁸⁰ *Nehc’ül Belağa*, s.193.

⁵⁸¹ *Nehc’ül Belağa*, s.294.

oluşacaktır. Fakat kişi bencil ve kibirli davrandığında Müslüman kardeşi ondan uzaklaşacaktır.

Allah dostlarını Allah için sevmek gerekmektedir. Muhammed b. Ebi Bekrin öldürüldüğünü duyunca bir dostunun öldürülmesine duyduğu teessürü ve derin hüznü şu sözlerle ifade etmiştir. “*Onun için üzüntümüz, onların mutluluğu kadardır. Ancak onların nefret ettikleri biri, bizim ise sevdiğimiz biri eksildi.*”⁵⁸²

2.4. Saygı

El- Askeri’ye göre tevqir “ ta’zim” anlamında kullanılmaktadır. Allah sadece tazim anlamında tevqir sıfatıyla anılabilir.⁵⁸³ İhtiramda bu manada kullanılan kelimelerdendir. İhtiram, saymak, hürmet etmek ve tazim göstermek anlamında kullanılmaktadır.⁵⁸⁴

Saygı insan ilişkileri bağlamında kişilerin birbirine karşı gösterdiği önemli bir değerdir. İslamiyet’te her şeyden önce saygıya layık olan Allah’tır. Ahlâk düşünürlerinden bazıları saygı kavramını aşkınlık ve kutsallık fikriyle irtibatlandırarak ancak aşkın ve kutsal olana saygı gösterilebileceğini söylemektedirler. Asıl aşkın ve kutsal varlık Allah olduğu için saygıya layık olan da Allah’tır.⁵⁸⁵ Takva Allah’a saygıyı ifade eden kavramlardan birisidir.

İslami anlayışa göre sevgi de olduğu gibi saygıda da Allah’ a duyduğumuz saygı sebebiyle O’nun yarattıklarına da saygı göstermek kulluğun gereklerinden sayılmaktadır. Zira Allah insanı ahseni takvim olarak yaratmış, ruhundan üfleyerek onu değerli kılmıştır.⁵⁸⁶

Allah (c.c)’ ın Hz. Peygamber’e duyduğu sevgi elbette bizim de ona derin bir sevgi duymamızı gerektirmektedir. Bu sevginin yansıması olarak aynı şekilde Peygamber’e saygı göstermekte Müslüman’ın görevlerindedir. Bizzat Allah (c.c), Hz. Peygamber’e verdiği önem ve değeri çeşitli vesilelerle kullarına bildirmektedir.

⁵⁸² *Nehc’ül Belağa*, s.386.

⁵⁸³ Ebu Hilal el-Askeri, (ter. Veysel Akdoğan), *Arap Dilinde ve Kuranda Farklar Sözlüğü*, İstanbul, İşaret yay, 2009, s.295.

⁵⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Dini ve Felsefi Ahlâk Lugatçesi*, , İstanbul, Bilmen Yay,1967, s. 5.

⁵⁸⁵ Heyet, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ans, “*Saygı*”md, İFAV,1997, c.4, s.72.

⁵⁸⁶ Tin 4, Secde 7-9.

Peygamber'in şanını yücelttiğini,⁵⁸⁷ nimetler verdiğini,⁵⁸⁸ ona itaat etmenin kendisine itaat etmek⁵⁸⁹ olduğunu bildirerek Hz. Peygamber'e saygı göstermemizi istemiştir.⁵⁹⁰

Peygamber'e saygı gereği adı anıldığında salât getirmek,⁵⁹¹ ona eziyet etmemek,⁵⁹² söz ve fiilde onun önüne geçmemek,⁵⁹³ onunla konuşurken ses tonunu onun ses tonunun üzerine çıkarmamak,⁵⁹⁴ bulunduğu ortamdan izinsiz ayrılmamak, davetine icabet⁵⁹⁵ emredilmiştir.⁵⁹⁶

Sahabenin Hz. Peygamber'e sevgi ve saygı ile bağlanmalarının elbette onun müminlere gösterdiği sıcak ve samimi ilgi ve iyi muamele ile ilgisi bulunmaktadır zira Hz. Peygamber insanların arasında saygı bakımından eşi bulunmaz bir örnektir. Hz. Peygamber artık hayatta olmasa da onun hayatını ve sünnetini öğrenerek, sünnetini muhafaza edip bizden sonraki nesillere aktararak onu kendimize örnek edinmemiz bir Müslüman olarak hayat düsturumuz olmalıdır. Saygının bir gereği olarak adı anıldığında salât getirmek ve dualarımızda ismini övgü ile zikretmek Müslüman olarak vazifemizdir.

Hz. Ali, eserde Allah'tan sakınmamızı öğütleyerek O'na saygımızı ifade etmemizi öğütlemekte, hamd ve şükürle saygısını ziyadeleştirmekte ve Hz. Peygamber'in sünnetini koruyarak Peygamber'e saygı duymak gerektiğini bize hatırlatmaktadır. Takvayı öğütlemiş, bir değer olarak, hayatımızdaki önemini vurgulamıştır. Hz. Ali aynı zamanda takva ile şerden ve masiyetten korunmayı hedeflemiştir.⁵⁹⁷

İnsana saygının bir gereği olarak ayıbını ve kusurunu araştırmayı ve gıybet etmeyi çirkin görmüş, kişinin önce kendi nefisini kınaması gerektiğini öğütlemiştir. Valilerine yazdığı emirnamelerde tebaaya saygılı davranmalarını emretmiş bunun bir hak olduğunu beyan etmiştir. Muhaliflerinize sövmeyin ve onlara dil uzatmayın diyerek saygı erdeminin her şartta korunması gerektiğini örnek ahlâkı ile bize bildirmiştir.

⁵⁸⁷ İnşirah 94/4.

⁵⁸⁸ Kevser 108/ 1.

⁵⁸⁹ Nisa 4/80.

⁵⁹⁰ Mevlüt Güngör, “ *Kur'an'da Hz. Peygamber'e Sevgi ve Saygı*”, Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Özel Sayı, Ankara, 2000, s.470.

⁵⁹¹ Ahzab 33/56.

⁵⁹² Ahzab33/57.

⁵⁹³ Hucurat 49/1.

⁵⁹⁴ Hucurat49/ 2-5.

⁵⁹⁵ Nur 24/62-63.

⁵⁹⁶ Güngör, a.g.e, s.475-478.

⁵⁹⁷ Narin, a.g.e, s.152.

İnsanın saygı duyması gereken varlıkların başında bizzat kendisinin yani izzeti nefsi olduğunu hatırlatmaktadır.

İzzet-i nefis yani kendilik saygısı insanın kendine saygı duyup, kendine değer verdiğinde başkalarına da saygı duyabilmesini sağlayan anahtar bir kavramdır. İnsan aşkın varlıktan aldığı değerle sadece insan olduğu için kendini ve dolayısıyla diğer insanları değerli görmektedir. En şerefli varlık olarak yaratılan insanın kendisine saygı göstermesi dini bir ilke olarak benimsenmelidir.⁵⁹⁸

Saygı kişinin öz benliğinden başlayarak yaratılmış tüm mahlûkata karşı gösterilmesi gereken önemli bir değerdir. Din eğitiminin gereği olarak muhatabımız olan tüm insanlara saygı göstererek eğitmek görevimizdir.

Takvayı tarif ettiği konuşmasında Allah'a sığınıp saygı duyanların kurtuluşa erecekleri müjdelenmekte, hak yoldan sapanların helak olacağı hakkında uyarılmaktadır. *“ Takva üzerinde sahipleri taşınan, gemleri ellerine verilmiş, onları Cennet'e ulaştıran uysal bir binektir... Sağlam kök takva üzere helak olmaz. Takva üzerindeki bir topluluğun ekini susuz kalmaz. Evlerinize sığının ve aranızdakileri düzeltin. Tövbe arınızdadır. Hamd eden sadece Rabbine hamd etsin, kınayan sadece kendi nefsinin kınasın.”*⁵⁹⁹

Kendisine saygı gösterilmemesine kızgınlığını ifade ettiği konuşmasında emire itaatin saygının gereği olduğunu hatırlatmaktadır. *“ Emrettiğim zaman itaat etmeyen ve çağırdığım zaman cevap vermeyenlerle imtihan edildim.”*⁶⁰⁰

Allah'ın kitabına muhalefet etmenin Allah'a saygısızlık olduğunu hatırlatıp, Şeytan'ın dostları olmayın diyerek uyarılmaktadır. *“ Fitnelerin vukuunun başlangıcı, uyulan arzular ve uydurulan hükümlerdir. Onda Allah'ın kitabına muhalefet edilir, onun etrafında Allah'ın dinine muhalif olarak bazı adamlar bazı adamlara yardım ederler... Orada Şeytan kendi dostlarını elde eder, Allah'ın kendileriyle önceden iyilik verdikleri kişiler ise kurtulur.”*⁶⁰¹

El- Eşter'e yazdığı ahitnamesinde insanlara nasıl davranması gerektiğini anlatırken saygının gereği olarak büyülenmemeyi, tahammül etmeyi ve güzellikle

⁵⁹⁸ Yurdağül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, İstanbul, Rağbet Yay, 2001, s.102.

⁵⁹⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.48.

⁶⁰⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.65.

⁶⁰¹ *Nehcü'l Belağa*, s.70.

muamele etmeyi öğütlemektedir. “... Sonra onlardan sertliğe ve konuşmayı beceremeyenlere tahammül et. Tahammülsüzlüğü ve büyüklenmeyi kendinden uzaklaştır ki, Allah bunun karşılığında senin üzerine rahmet kanatlarını yaysın ve sana itaatinin sevabını uygun görsün. Verdiğini güzellikle ver. Güzellikle ve öziür beyan ederek engelle.”⁶⁰²

Oğluna yazdığı vasiyetnamesinde insan ilişkilerinde takınacağı tavrı ifade etmekte ve saygılı olarak kimseye kaba davranmamasını öğütlemektedir. “ Öfkeyi yut. Sonu ondan daha tatlı ve daha lezzetli bir yudum görmüyorum. Sana karşı kabalık yapana yumuşak davran. Umulur ki o da sana karşı yumuşar. Düşmanına karşı iyilikte bulun. Bu şekilde davranış iki zaferin en tatlısıdır. Kardeşinle ilişkiyi koparmak istersen, bir gün dönmeye karar verirse, ona dönebileceği kendinden bir kalıntı bırak. Kim senin hakkında iyi zan beslerse zannını tasdik et. Aranızdaki ilişkiye güvenerek kardeşinin hakkını zayi etme. Hakkını zayi ettiğin kişi artık senin kardeşin değildir.”⁶⁰³

Hz. Ali'ye göre, Allah'a saygı ondan hakkıyla çekinmeyi ve korkmayı gerektirmektedir. “ Allah'ın kulları! Allah'tan sakınma, Allah dostlarını haram kıldığı şeylerden korumuş, kalplerini Allah korkusuyla devamlı beraber kılmıştır. Öyle ki bu takva onların geceleri uyanık, öğlenleri de oruçla susuz geçirmelerine sebep olmuştur.”⁶⁰⁴

Hz. Ali, Allah'a itaat, peygamberlere uymak ve Kitapları tasdik etmekte Allah'a saygının neticesidir görüşüyle vahye uyulmasını emretmiştir. ⁶⁰⁵ “Münezzeh olan Allah peygamberlerine uyulmasını, kitaplarının tasdik edilmesini, kendisine itaat edilmesini, emrine boyun eğilmesini, itaatine teslim olunmasını, işlerin sadece Onun için olmasını ve başka şeyden bir şüphe karıştırılmamasını istedi.”⁶⁰⁶

Gıybetin, Müslüman kardeşinin hukukuna saygısızlık olduğunu belirterek gıybeti yasaklamıştır. “ ... Kardeşini ayıplayan, başına gelen afetten dolayı, onu kınayan ve ayıplayanın durumu nasıldır? Kardeşini ayıpladığı günahın daha büyük olan kendi günahlarını Allah'ın örttüğü zamanı hatırlamadı mı? Bir benzerini kendisinin de işlediği bir günahın dolayı onu nasıl yerer. Bu günahın aynısını

⁶⁰² Nehcü'l Belağa, s.325.

⁶⁰³ Nehcü'l Belağa, s.298.

⁶⁰⁴ Nehcü'l Belağa, s.129.

⁶⁰⁵ Yaşar Fersahoğlu, Kur'an'da Zihin Eğitimi, İstanbul, Marifet Yay, 1998, s.607.

⁶⁰⁶ Nehcü'l Belağa, s.219.

işlememişse de benzer bir durumda ondan daha büyük günahla Allah' a isyan etmiştir. Allah'a yemin ederim ki ona büyük ya da küçük günahlarla isyan etmemiş olsa da bile insanları ayıplaması cüret hususunda gösterdiği daha büyük bir günahtır. ⁶⁰⁷

2.5. Sorumluluk

Sorumluluk Arapçada mesuliyet, mükellefiyet, hak, vecibe kavramlarıyla ifade edilmektedir.⁶⁰⁸ Lafız olarak sorumluluk sorma fiilinden yani Arapçada “seele” fiilinden türemiştir. K. Kerim’de Allah’ın vaadi, Ona verilen sözler, kişinin sahip olduğu nimetler, yaptığı yalancı şahitlikler ve uydurduğu inanç ve eylemlerden dolayı sorguya çekileceği belirtilmektedir.⁶⁰⁹

Terim olarak sorumluluk, “uyulması gereken kurallara uymamanın hesabını verme hali” veya “ kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenme” anlamında kullanılmaktadır.⁶¹⁰

İnsanın sorumluluğu 3’e ayrılmaktadır.

1. Dini Sorumluluk: Yaratıcıya karşı sorumluluğu
2. Ahlâki Sorumluluk: Kendi vicdanına karşı sorumluluğu
3. Toplumsal Sorumluluk: İçinde bulunduğu topluma karşı sorumluluğu ⁶¹¹

Kur’an insanın akıl ve irade sahibi özgür bir varlık olması sebebiyle seçimlerinden sorumlu olduğunu, yaptıklarından hesaba çekileceğini belirtirken diğer yandan Allah’ın dilerse tüm günahları affedeceğinden de bahsetmektedir. Özgürlük ve sorumluluk birbirini tamamlayan iki kavramdır. Bilinçli bir varlık olması sebebiyle insanın özgür olmakla birlikte Allah’a ve içinde bulunduğu topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır.⁶¹² Allah insanları yaratmış fakat başıboş bırakmamıştır. Bazı kaidelere uyması noktasında Semavi otorite olan Allah tarafından mesuliyet yüklenen insan, bu mesuliyet şuuru ile hareket etmek noktasında vazifelendirilmiştir.⁶¹³

Kur’an ahlâkıyla ahlâklanmak bir sorumluluk şuurudur. İnanan insanların, inançlarını korumak ve buna göre amel etmek, hangi davranışların doğru olduğunu

⁶⁰⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.150.

⁶⁰⁸ Murat Sülün, “ *Kur'an'da Mesuliyet Kavramsal Çerçevesi*”, ed. Bedrettin Çetiner, K. Kerim’de Mesuliyet, Kaynağı, Sınırları, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s.19.

⁶⁰⁹ Sülün, a.g.e, s.22.

⁶¹⁰ Hüseyin Esen, *İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk*, İstanbul, M.Ü S.B.E, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003, s.8

⁶¹¹ Esen, a.g.e, s.9

⁶¹² Nihat Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslüman'a Yol Haritası*, İstanbul, Çamlıca yay, 2013, s.527

⁶¹³ Hayrani Altıntaş, *Diyanet Dergi*, 1983, c.19, sayı 2, s.14-15

bilmek ve doğrudan sebat etmek için çocukluklarından itibaren eğitim ilke ve şartlarına uygun bir karakter terbiyesi almaları gerekmektedir.⁶¹⁴

K. Kerim'de emanet⁶¹⁵ olarak nitelenen sorumluluk teklifi insana sunulmuş ve insan emaneti yüklenmeyi tercih etmiştir. İnsana isyan ve itaat etme seçeneğinin verilmesi ve tüm kâinatın onun hizmetine sunulması insanın yaptıklarından sorumlu tutulmasını gerekli kılmaktadır. İnsan Allah'ın halifesi olarak bu gücü kendi kazanmamış Allah tarafından ona ihsan edilmiştir. Bu sebeple Allah'ın ihsan ettiği bu gücün hesabını vermek zorundadır.⁶¹⁶

Müminlerin barış, güven ve huzur içinde yaşayabilmeleri için karşılıklı hak ve görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Sorumluluklarımız ilk önce kendimizden başlar, ailemizle devam eder ve genişleyerek tüm topluma yayılır. Aile içinde herkesin birbirlerine karşı görevleri bulunmaktadır. Herkes birbirinin hukukunu koruduğu sürece huzur ve mutluluk artacaktır. Babanın görevi evin ihtiyaçlarını temin edip, aile bireylerini dünyevi ve uhrevi olarak zararlardan korumaya çalışmaktır. Aile fertlerine yumuşak davranmak, selamlamak, onları ibadete teşvik etmektir. Annenin görevi ise eşine saygılı davranıp, çocuklarla ilgilenmek, israftan uzak durmak ve çocuklarını sağlıklı bir şekilde büyötmeye çalışmaktır. Çocukları ahlâklı ve edepli yetiştirmek anne babanın ortak görevidir. Çocuklarında anne babaya saygılı davranıp, onlara ihsan ile davranma sorumlulukları vardır. Yine akrabalık bağlarını korumak ve komşularımızla iyi geçinmek, kimseyi incitmemek ve zarar vermemek gibi sorumluluklarımız vardır. Allah'a ve peygambere karşı sorumluluğumuzda ibadetlere dikkat edip, onların sınırlarına saygı göstermektir.⁶¹⁷

İlahi yasalara uyumun gereği iç disiplindir.⁶¹⁸ Vicdani ahlâkla birleşen iç disiplin sayesinde kul Allah'a ve içinde bulunduğu topluma karşı görevleri yerine getirecek ve karşılığında Allah'ın hoşnutluğunu kazanacaktır.

Hz. Ali bir emir olarak tebaasına karşı görevlerini yerine getirmiş, onları eğitmeye çalışmıştır. Valilerinin takibini yapmış hiçbir haksızlığa göz yummamış, acziyet göstermemiştir. Son nefesine kadar mücadelesinden vazgeçmemiş, fitneyi

⁶¹⁴ Çamdibi, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, s.31.

⁶¹⁵ Ahzab 72.

⁶¹⁶ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yay, İstanbul,1996, c.4, s.465.

⁶¹⁷ İsmail Karagöz, *Birlikte Yaşama Ahlâkı ve Hukuku*, TDV, Ankara,2015, s.39-59.

⁶¹⁸ Tarhan, a.g.e, s.122.

durdurmak için çabalamıştır. Baba olarak evlatlarını helalle beslemeye dikkat etmiş, hakkı olmayana göz dikmemiştir. Hz. Peygamberin en yakını olarak onun sünnetini muhafaza için mücadele etmiş, kul olarak Rabbine karşı sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmiştir.

Valisine yazdığı ahitnamede Allah'ın farzlarına ve Kitabında emrettiklerine uymasını tavsiye ettikten sonra tebaasına iyi davranmasını, onların hukukunu çiğnememesini emretmektedir. *“Tebaaya karşı merhameti, onları sevmeyi, onlara karşı yumuşak olmayı kalbinin iç giysisi yap. Onlara karşı yiyeceklerini ganimet olarak alan aç gözlü yırtıcı hayvan gibi olma. Tebaa iki gruptur. Ya dinde kardeşin ya da yaratılıştan sana denk olan. Onlardan hata sadır olur, kusurlar işleyebilirler, kasıtlı olarak ya da hata ile yanlışlık yapabilirler. Allah'ın sana affından ve bağışlamasından vermesinden hoşlandığın gibi sen de onlara affından ve bağışlanmadan ver. Sen onların üstündesin ve seni görevlendiren senin üstündedir. Allah ise seni görevlendirenin üstündedir. Senden işlerini yerine getirmeni istedi ve seni onlarla imtihan etti. Kendini Allah'la savaş konumuna getirme. Senin Ondan intikam alacak gücün yoktur. Onun affına ve rahmetine ihtiyacı olmayan biri değilsin... Ben yöneticiyim, emrederim ve bana itaat edilir deme!”*⁶¹⁹

İbadetlere dikkat edilmesi noktasında sorumluluğu hatırlatmaktadır. *“Ameli ameli bırakmayın... Allah'ın size farz kıldığı haklarını ve açıkladığı vazifeleri eda edin.”*⁶²⁰

Kişiye topluma karşı sorumluluklarını hatırlatmaktadır. *“Allah'ın mal verdiği kimse o malla akrabalara lütufta bulunsun, misafirlerine ihsan etsin, esiri ve tutsağı kurtarsın, o maldan fakire ve borçluya versin, sevabını umarak haklara ve musibetlere karşı sabretsin. Allah dilerse bu hasletlerde başarılı olmak, dünya asaletinin şerefine ve ahretin faziletlerine ulaşmaktır.”*⁶²¹

Liderin görevlerini ve halkın hakkını anlatarak karşılıklı sorumlulukları hatırlatmaktadır. *“Ey insanlar! Benim sizin üzerinizde hakkım var, sizin de benim üzerimde hakkı var. Benim üzerindeki hakkınız, size nasihat etmek, feyinizi vermek, cahil kalmamanız için size öğretmek, bilmeniz için sizi eğitmektir. Benim sizin*

⁶¹⁹ Nehcü'l Belağa, s. 316.

⁶²⁰ Nehcü'l Belağa, s.189.

⁶²¹ Nehcü'l Belağa, s.151.

üzerinizdeki hakkım ise biata sadakat göstermeniz, hazırda ve gıyapta nasihat etmeniz, çağırduğumda icabet etmeniz, emrettiğimde itaat etmenizdir.”⁶²²

2.6. Tevazu

Sözlükte “ alçakgönüllü” olmak anlamına gelen tevazu bir ahlâk kavramı olarak, “kişinin nefisini Hakkın huzurunda kulluk mevkiine koyması, insanlara karşı kibirli ve gururlu olmaması” demektir.⁶²³

K.Kerim’de Allah’ın iyi kullarından bahsederken tevazu erdemine dikkat çekilmektedir.⁶²⁴

Tevazu da orta yoldan ayrılmamak esastır. Zira tevazuda ifrat kibre, tefritse zillete sebep olmaktadır. Allah katında en sevimli olan orta yol yani tevazudur. Tevazu sahibi olmak için takip edilecek yol kişinin kendi emsallerine tevazu göstererek güzel adetlerde onu meleke haline getirmektir. Tevazu mümini zillete düşürecek boyuta varmamalıdır. Zira mümine zillet yarışmaz. Tevazuun yerleştiği şahsiyet kibirden kurtulur.⁶²⁵

Kişinin insan olma mazhariyetinin farkında olmasıyla birlikte insanlık haysiyet ve şerefini koruması vakarın temel niteliklerindendir.⁶²⁶ Bu sebeple tevazu ve vakar müminde birlikte bulunmalıdır. Zira tevazu insanların sevgisini celb ederken, vakarsa hürmet göstermelerine vesile olur. Özellikle yöneticiler ve toplumun ileri gelenleri bu hasletler vesilesiyle sevilip, sayılırlar.⁶²⁷

Tevazuun eksikliğinde ucb, idlal, kibir vb. kusurlar ortaya çıkmaktadır. Ucub, “kendini beğenmek” demektir.⁶²⁸ Dini bir kavram olarak ucb “Kişinin Allah’ın ona verdiği nimetlerin gerçek sahibinin, Allah olduğunu unutarak, şımarması” anlamına gelmektedir.⁶²⁹ İdlal “ ameliyle nazlanmak ” demektir. Nimetin Allah’tan olduğunu kabul etmekle birlikte, kendi çalışmalarının karşılığı olarak görmesine idlal denmektedir.⁶³⁰ Kibir “kendi nefisini büyük görmek, kendi kadir ve mertebesini başkalarının üstünde tutmaktır.”⁶³¹

⁶²² Nehcü’l Belağa, s.63.

⁶²³ Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.657.

⁶²⁴ Furkan 25/63.

⁶²⁵ Gazali, c.3, a.g.e, s.788.

⁶²⁶ Narin, a.g.e, s.154.

⁶²⁷ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, Üçdal Neşriyat,1968, s.163-164.

⁶²⁸ Gazali, a.g.e, c.3, s.760.

⁶²⁹ Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.665.

⁶³⁰ Gazali, a.g.e, s.793.

⁶³¹ Akseki, a.g.e, s.164.

Kulun kendini ve Rabbini bildiği ilim insanı kibirden korunur ve haşyet ve tevazuu artırır. Ancak Allah'ı hatırlatmayan dünyevi bilgi, insanı kibre götürebilir. Ahlâkı bozuk kimsenin elde ettiği ilim kibri artırır, bu sebeple kişi nefis mücahadesiyle ahlâkını güzelleştirerek kibirden kurtulmalıdır. Kişi amel ve ibadetini ihlâs ve samimiyetle yapmadığında yaptığı amellerle böbürlenip, kibirlenmektedir. Dinde kibirlenenler sadece kendilerinin kurtuluşa ereceklerini sananlardır.⁶³² Gazali kişinin kibirleneceği sebepleri şöyle sıralamıştır. Nesep, güzellik, kuvvet ve kudret, aile efradının çokluğu, mevki, zenginlik, ilim, amel.⁶³³ Hz. Peygamber kibirli ve kendini beğenmiş kimsenin Cennet'e giremeyeceğini belirterek insanları kibir konusunda uyarmıştır.⁶³⁴

Tevazuu ahlâkı ile nefisini ve Rabbini bilen kimse kibirden ve diğer kusurlardan Allah'ın yardımı ile kurtulacak ve Allah'ın rızasını kazanacaktır.⁶³⁵

Hz. Ali kendinin övülmesini yasaklayarak kibir noktasında tebaasını uyarılmış, bir emir olarak daima zühdü tercih ederek mütevazı bir yaşam sürmüştür. Valilerine yazdığı emirnamelerde onlara halka karşı böbürlenmemelerini öğütlemiş, tevazu kanadı ile halkı sarmalarını emretmiştir. Kendisi makam ve mevkilerin geçiciliğinden bahsetmiş ve Muaviye karşısında zillete düşmeden ehil olduğu makamın gereklerini sonuna kadar yerine getiren örnek bir şahsiyet olmuştur. Şeytanın taassubundan bahsetmiş ve kibrin Şeytan'dan olduğunu belirterek insanları Allah karşısında nefislerini tezkiye etmeleri noktasında uyarmıştır. Nehcü'l Belağa'da yer alan bu değerle ilgili birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Allah'ın kibri yasakladığını belirttiği konuşmasında tevazuu sahibi müminleri tarif etmektedir. “ *Allah kibir hususunda kullarından birisine izin vermiş olsaydı peygamberlerine ve dostlarına izin verirdi. Ancak münezzeh olan Allah onlara büyüklenmeyi çirkin gösterdi ve onlar için tevazuu uygun gördü. Yanaklarını yere yapıştırdılar, yüzlerini toprağa buladılar, kanatlarını müminlerin üzerine indirdiler. Onlar mustazaf kavimlerdi. Allah onları açlıkla sındı, meşakkatle denedi, Korkularla imtihan etti, kötülüklerle birlikte çalkaladı. Fitnenin meydana geldiği yerler ile zenginlik ve iktidar yerlerinde imtihan edilme hakkındaki bilgisizlikten dolayı rıza ve kızgınlığı mal ve çocukla algılamayın. Münezzeh ve Yüce olan Allah -Saniyorlar mı ki*

⁶³² Gazali, a.g.e, s.748-753.

⁶³³ Gazali, a.g.e, s.773-782.

⁶³⁴ Ebu Davud, Edeb 7

⁶³⁵ Gazali, a.g.e, s.768.

onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruz. Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.- buyuruyor. Münezzeh olan Allah büyüklenen kullarını kendi nefisleri hakkında onların nazarlarında mustazaf olan dostlarıyla imtihan ediyor.” Hutbenin devamında Hz. Musa ve Harun’un üzerlerinde abalarıyla Firavun’a gidip hak yola davet ettiği ve Firavun’un kibriyle onları küçümseyerek imtihanı kaybettiği, Allah’ın Peygamberleri dilese altınlarla yollayabileceğini fakat o zaman imtihanın değerinin düşeceğini anlatarak örneklerle tevazuun önemini vurgulamaktadır.⁶³⁶

Övgüde mübalağayı zemmederek özellikle yöneticinin övülmesini erdemsizlik olarak nitelendirmektedir. Mütevazılığının en güzel örneğidir. “Erdemli insanlara göre yöneticilerin düşebileceği en aptalca durum övgüyü sevdiklerinin zannedilmesi ve işlerinin kibirle ilişkilendirilmesidir. Benim için övgüde mübalağa edilmesini ve övülmeyi duymayı sevdiğimi zannetmenizi istemiyorum. Allah’a hamd olsun ki böyle bir insan değilim. Böyle söylenmesinden hoşlansaydım dahi, daha çok hak sahibi olduğu yücelik ve büyüklüğü kabul etmem nedeniyle Münezzeh olan Allah’ın karşısında küçülme olması için onu terk ederdim. ... beni güzel övgülerle övmeyin. Benimle zorbalarla konuşulduğu gibi konuşmayın. Öfkeli kimselerin yanında sakınıldığı gibi benden sakınmayın. Yapmacık davranışlarla benimle ilişki kurmayın. Bana söylenen bir doğrunun ağıma gideceğini ve yüceltilmeyi isteyeceğimi zannetmeyin.”⁶³⁷

Mısır valisi Muhammed. b. Ebi Bekir’e yazdığı ahitnamede vali olarak halka tevazuu ile yaklaşmasını ve adil olmasını emretmektedir. “Onlar için kanadını indir, yanını yumuşat, yüzünü yay. Bir anlık göz atmada ve bakışta onlara eşit davran ki, ileri gelenler senin tebaaya zulmetmene tamah etmesin, zayıflar da onlara adil davranmandan ümit kesmesin.”⁶³⁸

El- Eşter’ e yazdığı ahitnamede nefesine güvenmekten sakındırarak bunun Şeytan’ın insanı iyilikten alıkoymak için oynadığı bir oyun olduğunu zikretmektedir. “Kendini beğenmekten, nefsinde beğendiğin şeylere güvenmekten ve aşırı övgüyü sevmekten sakın. Bu iyilik yapanların iyiliklerinden olanı silmesi için Şeytan’ın senin nefsindeki en sağlam fırsatlarındandır.”⁶³⁹

⁶³⁶ Nehcü’l Belağa, s.218.

⁶³⁷ Nehcü’l Belağa, s.248-249.

⁶³⁸ Nehcü’l Belağa, s.283.

⁶³⁹ Nehcü’l Belağa, s.328.

2.7. Sabır

Sözlükte “ *dayanma, dayanıklılık*” gibi anlamlara gelen sabır, ahlâki bir kavram olarak “başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, nefse ağır gelen ve hoş gitmeyen şeyler karşısında dünya ve ahiret yararını düşünerek ruhi dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁴⁰ İsfahani ise sabrı “nefsi, aklın ve şeriatin gerektirdiği şekilde ya da bu ikisinin nefsin kendisinden alıkonmasını gerektirdiği şeylerden hapsedip, alıkoymak, tutmak veya men etmek” olarak ifade etmektedir.⁶⁴¹

Sabır, Allah’ın emirlerini yerine getirirken tüm zorluklara göğüs germek, Onun emirlerini gönül rızasıyla, seve seve bıkkınlık göstermeden ifa etmektir. Musibetler karşısında üzüntüye kapılmadan, Allah’tan gelen tüm güçlüklerle Allah için katlanabilmektir. Kendine kötülük eden, zorluk çıkaran insanlara karşı kötülükle mukabele etmeyerek, kusurları affetmek ve tahammül etmektir.⁶⁴²

Sabır İslam’ın önemli değerlerinden biridir. Kur’an’da sabır kavramı, “direnme, karşı koyma, yılmama, dayanma, inancının mücadelesini vermede her türlü zorluğa ve zulme katlanma, başa gelen acı ve kötü olaylara karşı dayanma ve umutsuzluğa düşmeme, zorluklar karşısında Allah rızasını gözetme, ibadetlerde sebat etme” anlamlarında kullanılmıştır. Allah, insana verilen sorumluluğu hatırlatarak tüm kullarını verdiği nimetlerle beraber yoksulluk, ölüm, açlık, savaş, ekinlerinin kaybı gibi birçok musibetle de imtihan edeceğini⁶⁴³ ve ancak sabredenlerin kazanacağını bildirmiştir.⁶⁴⁴ Hz. Eyyub’un sabrı örnek olarak gösterilmekte⁶⁴⁵ sabır ve namazla Allah’tan yardım istenmesi⁶⁴⁶ emredilmektedir. Hz. Peygamber’in sabrı bize en güzel örnektir. O, Kureyş’in çeşitli eziyetlerine sabretmiş onları Allah’ a havale etmiş, bize de sabrı tavsiye etmiştir.⁶⁴⁷

⁶⁴⁰ Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.567.

⁶⁴¹ İsfahani, a.g.e, s.829.

⁶⁴² Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s.137

⁶⁴³ Bakara 2/ 155

⁶⁴⁴ Berat Sarıkaya- Zeynep Şeren, *İnsan Sorumluluğu ve Fillerine Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, c.6 sayı 12, s.71

⁶⁴⁵ Nahl 127

⁶⁴⁶ Bakara 2/45

⁶⁴⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, , Ankara, Yeni Şafak, 2003, s.91.

Gazzali'ye göre sabır yalnız insana mahsus bir haldir. Hayvanat ve meleklerde düşünülemez. Hayvanat noksanlığından dolayı, melekler kâmil olmaları sebebiyle sabrın muhatabı değildir. Sabır şehvete zorlayan kuvvet karşısında dinin icaplarını yerine getirmekte sebat göstermektir.⁶⁴⁸

Yasak olan şeylerde sabır farz, mekruhlara karşı sabır nafiledir. Tehlikeli eziyetlere sabır haram ve şeriatta çirkin görünen hususlarda eziyetlere sabır mekruhtur.⁶⁴⁹

Sabrın 3 derecesi bulunmaktadır.

- 1- Farzları eda etmekte sabır
- 2- Haramlardan kaçınmakta sabır
- 3- İlk anlarda musibetlere sabır⁶⁵⁰

Allah-ü Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede ve yasaklarından sakınmada sabır en önemli vasıtalardan biridir. Sabreden mümin nefsin tüm istek ve arzularına gem vurmaya çabalayarak kendini her türlü günah ve masiyetten uzak tutarak, sabırla kulluğun gereklerini yerine getirmeye çalışacaktır.⁶⁵¹

Kur'an'da sabrın karşıt anlamı olarak İbrahim suresi 21. ayette geçen ceza (telaş, kaygı, yakınma) terimi kullanılmaktadır. Sabır aklın, ceza ise acizliğin ifadesi sayılmıştır.⁶⁵² Allah kullarının yaptığı tüm günahlar karşısında sabırla bekleyip mühlet verdiği için ve iyiliklere misliyle karşılık verdiği için Halim ismiyle anılmıştır.⁶⁵³ Bu anlamda istediği her şeyi yapabilme gücü olan kişinin, bunu dizginlemesi yani sabırlı davranması hilm sıfatının tecellisi sayılmaktadır. Bu kavram içerisinde hoşgörü, sabır, akıl ve aştan oluşan dört erdem birlikte bulunmaktadır. Başa gelen sıkıntılara sabır Allah'ın takdirine razı olmak anlamına gelmektedir. Bu razı oluş kul ve Allah arasında karşılıklıdır. Kul Allah'ın rızasını kazanmak için sabrederken, Allah'ta sabrından dolayı kuldan razı olmaktadır.⁶⁵⁴ Sabır, belalar sonucunda ortaya çıkması gereken bir tavır olduğu gibi, ibadetin devamında da, günahlara karşı sebatta da devreye girmektedir. Peygamberler pek çok sabır imtihanıyla sınanmış ve imtihanın çokluğuna göre

⁶⁴⁸ Gazali, c.4, a.g.e, s.119-120

⁶⁴⁹ Gazali, a.g.e, 129

⁶⁵⁰ H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İstanbul, İFAV,1994, s.267

⁶⁵¹ Recep Önal, *Kur'an'da İmani ve Ahlâki Bir Tavır Olarak Sabır*, C.Ü. İ.F. Dergisi, 12/ 2, 2008, s.449.

⁶⁵² Mustafa Çağrıçı, DİA, "Sabır" md, c.35, s.337.

⁶⁵³ Bakara 2/ 263.

⁶⁵⁴ Müddessir 74/ 7.

dereceleri yükselmiştir.⁶⁵⁵ Peygamberimiz musibetler karşısında dua ile Allah'tan yardım istenmesini öğütlemiştir.⁶⁵⁶

Sabır, zorluklar karşısında hiçbir şey yapmadan beklemek değil bilakis Allah'ın iradesine güvenerek sıkıntılara metanetle karşı koyma iradesi ve gücümüzün yetmediği meşakkatler karşısında ümitsizliğe kapılmadan, Allah'a sığınıp teslim olma gücüdür.⁶⁵⁷

İlim ancak sabrederek kazanılmaktadır. İbn Cemaat “Öğrenim sıkıntısına sabretmeyen hayat boyu cehalet karanlığında kalır. Öğrenim sıkıntısına sabredense dünya ve ahrette mutluluk ve saadet elde eder.” demiştir.⁶⁵⁸

Hz. Peygamber ve arkadaşları pek çok zorluğa göğüs germişler ve başlarına gelen her duruma sabretmişlerdir. Mesela Mekke'de boykot yıllarında senelerce açlığa sabretmişler yine de Allah yolundan dönmemişlerdir.⁶⁵⁹ İnsan ilişkilerinde sabır en önemli değerdir. Hz. Peygamber öfke anında sabrı tavsiye etmiştir.⁶⁶⁰

Müslüman kötülüğe iyilikle muamele etmeli ve Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu unutmamalıdır.⁶⁶¹ Muhakkak ki sabır insan üzerinde ruhi, ahlâki ve ferdi birçok fayda sağlamaktadır. Sabır erdemiyle hareket eden insan yaşamın zorluklarına, bela ve musibetlerine şehvetlerine karşı durmayı başarabilirse, emin bir şahsiyete ve güçlü bir iradeye sahip olarak mutluluğa ve kurtuluşa ulaşacaktır.⁶⁶²

Hz. Ali gerek Peygamber devrinde gerekse onun vefatından sonra pek çok zorlukla karşılaşmış ve daima sabredenlerden olmuştur. Özellikle hilafetinde hak etmediği bir şekilde Hz. Osman'ın katillerini bulmak hususunda ilgisizlikle suçlanmış, hilafet hakkı Muaviye tarafından yok sayılmış, kendisine biat edenlerin sorumsuzluklarına tahammül etmek zorunda kalmış, emir olarak yalnız bırakılmış, insanların şımarıklıklarına dayanmış, ancak sabırla hak yoldan ayrılmamıştır. Allah'a itaat ve ibadetler noktasında ömrü boyunca sebat etmiş ve doğruluğu yaymak için mücadele etmiştir.

⁶⁵⁵ Ahkaf 35.

⁶⁵⁶ Sarıkaya- Şeren, a.g.e, s.71.

⁶⁵⁷ Mustafa Çağrı, “*Sabır*”, İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.4, s.1708.

⁶⁵⁸ M.Faruk Bayraktar, *İbn Cemaadan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İstanbul, İFAV, 2006, s.81.

⁶⁵⁹ Hamidullah, a.g.e, s.113.

⁶⁶⁰ Buhari, Edeb,76.

⁶⁶¹ Bakara 153.

⁶⁶² Önal, a.g.e, s.466.

Musibet karşısında sabır göstermeyenın amelleriyle rızayı kazanamayacağını beyan ederek uyarmıştır. “ *Sabır musibete göre iner. Kim başına bir musibet geldiğinde eliyle dizini döverse ameli boşa gitmiştir.*”⁶⁶³

Kişinin sabrı imanının kuvvetini göstermektedir. Çok değerli 5 tavsiye vermektedir. “ *Sizden biriniz Rabbinden başkasına ümit beslemesin. Günahından başka bir şeyden korkmasın. Sizden biriniz, kendisine bir şey sorulduğunda (Bilmiyorum) demekten utanmasın. Birisi bilmediği şeyi öğrenmekten utanmasın. Sabrı elden bırakmayın. Zira sabır başın vücutla olan ilişkisi gibidir. Başı olmayan vücutta ve beraberinde sabrın olmadığı imanda hayır yoktur.*”⁶⁶⁴

El-Eşter’e yazdığı ahitnamede (birçok güzel öğüt bulunmaktadır) haklar hususunda sabırla görevini yapmasını, sabrın karşılığını Allah’tan beklemek gerektiğini öğütlemiştir. “ *Yakın olsun uzak olsun üzerine hak vacip olan insanları hak ile yükümlü tut. Bu hususta sabret ve karşılığını Allah’tan bekle. Hak, akrabalarının ve yakın dostlarının üzerine düşerse onu yerine getir. Onun akıbetini ondan sadır olup sana ağır gelecek şeyde ara. Bunun akıbeti övgüye layıktır.*”⁶⁶⁵

Oğluna yaptığı vasiyette itaatte sabır göstermesini ve daima iyiliği yaymak için gayret göstermesini tavsiye etmektedir. “ *İyiliği emret ki onun ehlerinden olasın. Kötülüğü elinle ve dilinle reddet, gayretinle onu işleyenden uzaklaş. Allah yolunda gereği gibi cihad et. Kınayanın kınaması seni Allah yolundan koymasın. Nerede olursan ol hak için zorluklara dal. Dinde bilgi sahibi ol. Nefsinin hoşlanmadığı şeye karşı sabretmeye alıştır. Sabretme huyu ne güzeldir. Nefsini bütün işlerde İlahına sığındır, böylece nefsini koruyan bir sığınağa, kudretli bir engelleyene sığındırılmış olursun.*”⁶⁶⁶

Zorluklar karşısında sabırla Allah’a sığınıp, dua ile afiyet dilemek gerektiğini anlatmaktadır. “ *Allahım çetin sıkıntılar bizi sığındırınca, kıtlık meydana getiren kuraklıklar bizi getirince, meşakkatli istekler bitkin düşürünce, zor gelen fitneler peşe peşe gelince, Senden gizlenmeyen şey için huzuruna geldik. Allahım! Senden kaybedenler olarak bizi geri çevirmemeni, üzüntülü olarak gerisin geriye*

⁶⁶³ Nehcü’l Belağa, s.364.

⁶⁶⁴ Nehcü’l Belağa, s.355.

⁶⁶⁵ Nehcü’l Belağa, s.326.

⁶⁶⁶ Nehcü’l Belağa, s.291.

*döndürmemeni, bize günahlarımızla cevap vermemeni ve bizi amellerimizle ölçmemeni istiyoruz. Allahım! Üzerimize yağmurun bereketini, rızkını, rahmetini yay.”*⁶⁶⁷

2.8. Takdir

Takdir kelimesi sözlükte “Allah’ın bütün yaratıklar için tayin ettiği ezeli hüküm, kader, alın yazısı, beğenme, kıymet biçme” anlamına gelmektedir.⁶⁶⁸

Takdir kelimesinin zıddı “iyiliğin kadir ve kıymetini bilmemek” anlamında nankörlüktür.⁶⁶⁹ Nankörlük unutkanlık veya bilinçsiz bir şükür bilmeme hali değildir. Nankörlük olumsuz bilinçli bir tutumun göstergesidir.⁶⁷⁰ Bu anlamda en büyük nankörlük kişinin nimet sahibini unutup, kendini övmesidir.

Takdir ifade kavramlardan şükür, Türkçede “minnettarlık, kanaatkârlık, teşekkür etme” anlamında kullanılmaktadır. Şükür, bir şeyin kıymetini takdir etme, değerbilirlik, kadirşinaslık kelimeleriyle de anlatılabilmektedir. Minnet, “bir iyilik karşısında kendini manevi olarak borçlu hissetme, bir iyiliğe karşı teşekkür etme, iyilik bilme halidir.”⁶⁷¹ Minnet altında kalmak deyiminde minnet olumsuz bir anlamda kullanılmakta ve “yapılan iyiliği başa kakma, o iyiliğin altında kalma” şekliyle düşünüldüğünde şükürden ayrılmaktadır. Şükür ve minnet arasındaki farka dikkat çeken Emmons ve Hill şükretmeyi farkındalık, minnettarlığı ise düşünce olarak tanımlamışlardır.⁶⁷² Şükretmeye en yakın kelime kanaat etmektir. Kanaat, “elindekinden hoşnut olma, yetinme, fazlasını istememe” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁷³

Ahlâki kavram olarak şükür, “yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek, nankörlük etmemek” anlamına gelmektedir.⁶⁷⁴

Şükür, “İnsanın verdiği nimetlerden dolayı Allah’a minnettarlık duyması bunu sözleri ve amelleriyle göstermesi” anlamında kullanılan bir terimdir.⁶⁷⁵ Gazali’ye göre

⁶⁶⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.152.

⁶⁶⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Beyan Yay, 1988, s.1051.

⁶⁶⁹ Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.515.

⁶⁷⁰ Gülüşan Göcen, *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*, İstanbul, Dem yay,2014,s.47.

⁶⁷¹ Doğan, a.g.e, s.784.

⁶⁷² Göcen, a.g.e, s.31.

⁶⁷³ Age, s.30-31.

⁶⁷⁴ Fikret Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.622.

⁶⁷⁵ Mustafa Çağrı, “*Şükür*” md, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul, İFAV, 2006, s. 1891.

şükür bütün nimetlerin Allah'tan olduğunu bilmek, nimeti vereni sevmek ve inam edeni bilmenin sevinciyle amel etmektir.⁶⁷⁶

Dini anlamda şükürün boyutları: 1- Şükürü bilmek, kişinin ulaştığı her nimetin, iyiliğin, güzelliğin ve bolluğun Allah'tan olduğunu bilmek. 2-Şükürü Yaşamak, kişiyi Allah'a yaklaştıran, birlik bilincine ulaşmasına yardımcı olan kişinin kalbine dolan sevinç. 3-Şükürün hareketi, kalp ile bütün insanların iyiliğini istemek ve hiç kimsenin varlığını kıskanmamak, dil ile kişinin şükürünü dile getirmesi, beden ile vücudun tüm organlarını bir nimet olarak görüp, yaratılışına uygun olarak kullanmasıdır.⁶⁷⁷

İnsan yeteneklerini iyi ve doğru şekilde geliştirdikçe şükürünü eda etmiş olur. İnsana verilen en büyük nimet olan aklı, ilim ve hikmetle çalıştırarak şükretmek gerekir.⁶⁷⁸

Şükür ruhu temizleyen ve faziletlerle donatan bir vasıftır. Allah'ın yücelik ve sevgisinin, söz ve davranışla ifadesi olan şükür, nimeti vereni düşünüp, nimeti itiraf ve ikrar ederek bu lütfünden dolayı Allah'a teşekkür etmektir. Bütün ibadetler şükürdür. İnsanlarla iyi geçinmek, ilim sahibinin ilmini diğer insanlara öğretmesi gibi... Bildiğini başkalarına öğretmek ilmin şükürünü ödemek gerekir. Sahabe bu metodu uygulamış, bildiklerini bilmeyenlere öğretmiştir.⁶⁷⁹

Ebu Hanife, ilmin şükürünü yerine getirmek hususunda “ Ben ilme hamd ve şükürle ulaştım” der. ⁶⁸⁰ “ Övmek, razı olmak, hakkını ödemek ve teşekkür etmek” anlamlarına gelen hamd kavramında bir nimet verilsin ya da verilmesin övüleni sahip olduğu nitelikleriyle övmek esastır.⁶⁸¹ Şükür, “ verilen nimet sebebiyle şükredileni övmek” ve medh “kişileri çeşitli vasıflarıyla övmek” olarak nitelendirilmekte ve hamdden farklı bir anlam ihtiva etmektedir.⁶⁸² Hamd nimetin ve içinde bulunulan halin farkındalığı noktasında kısmen övgü kısmen de şükürle birleşse de hamd yüceltmeden daha özel ve şükürden daha kapsamlıdır. Hamd sıkıntı anlarında kişinin içinde bulunduğu hali kabullenip yani nimete de mihnete de yapılıırken, şükür nimetin artması için yapılmaktadır.⁶⁸³

⁶⁷⁶ Gazali, a.g.e, c.4, s.159-160.

⁶⁷⁷ Göcen, a.g.e, s.77-79.

⁶⁷⁸ Çamdibi, *Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri*, s.76.

⁶⁷⁹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s.256

⁶⁸⁰ A.g.e, s.256

⁶⁸¹ Fikret Karaman ve diğerleri, a.g.e, s.627

⁶⁸² A.g.e, s.627

⁶⁸³ Göcen, a.g.e, s.81-82

Takdirin en güzel yönlerinden birisi övgüdür ancak Allah'ı övmek yüce bir değerken, insanları övmek dinde hoş görülmeleyen bir davranıştır.⁶⁸⁴ Övmek “bir kimsenin veya şeyin iyi vasıflarını sayarak yüceltmek, methetmek, sena etmek, takdir etmek” anlamına gelmekte⁶⁸⁵ bu manasıyla Allah (c.c) ve Hz. Peygamber için övgü kula ait bir sorumluluk, insanlar için abartıya ve riyaya kaçmamak suretiyle ilişkileri güçlendiren bir tutum olarak görülmelidir.

Kanaat etmek her ne kadar şükürle yakın anlamlı olarak kullanılsa da şükür de nimetin geldiği kaynak odak noktasındayken, kanaatte gelen nimetin yeterliliği ve buna gösterilen kabul önemlidir. Kanaatte elinde olanla yetinip, diğer insanlara haset etmemek önemlidir. İslam'da kanaat etmek bir erdem olarak övülürken, açgözlülük yerilmektedir.⁶⁸⁶

Allah K. Kerim'de kendisine şükredilmesini emretmiş⁶⁸⁷ ve şükürün nimeti çoğaltacağını müjdelemiştir.⁶⁸⁸ Hz. Peygamber'de ashabına öğrettiği birçok duada hamd ve şükür ifadelerini kullanmış sayısız nimetler veren Allah' a nasıl hamd edeceğimiz konusunda örnek olmuştur.⁶⁸⁹ Hz. Peygamber insanlara teşekkür etmek gerektiğini hatırlatarak⁶⁹⁰, şükür ve teşekkürün bir terbiye meselesi olduğunu ve bunu ihmal etmemek gerektiğini belirtmiştir.⁶⁹¹

Hz. Ali de peygamberden aldığı terbiyeyle dualarında ve konuşmalarında hamd ve şükre önem vermiş, eğitimci bir lider olarak şükür ve hamd eğitimine önem vermiştir. Zira iman eğitiminin en önemli araçlarından biri Allah'ı hakkıyla övmek ve verdiklerine şükretmektir. Kul, Allah'ı Yüce vasıflarıyla anıp takdir ettiğinde Allah'ın rızasına mazhar olarak, imanda kemale ulaşacaktır. İnsanların kendisini övmesini ve genel olarak övülmeyi kibre götürmesi sebebiyle hoş görmeyen Hz. Ali “*Hak edilenden fazla övgü yağcılıktır*”⁶⁹² diyerek, bunu öğütlerinde belirtmiş ve sakınılması gereken bir davranış olarak ifade etmiştir.

⁶⁸⁴ Ebu Davud, Edeb,9

⁶⁸⁵ Doğan, a.g.e, s.887

⁶⁸⁶ Göcen, a.g.e, s.82-83

⁶⁸⁷ Duha 11

⁶⁸⁸ İbrahim 7

⁶⁸⁹ Ebu Davud, Edeb, 97-98.

⁶⁹⁰ Ebu Davud, Edeb,11.

⁶⁹¹ Çağrı, “*Şükür md*”, a.g.e, c.4, s.1892.

⁶⁹² *Nehcü'l Belağa*, s.388.

El- Eşbah hutbesi olarak bilinen hutbesinde Allah'a hamd ederek Onun kullarına verdikleri nimetleri hatırlatarak şükürle imanımızı artırmamızı tavsiye etmektedir. *“Kısmanın ve cimriliğin yanındaki malı artırmadığı, vermenin ve cömertliğin kendisini fakirleştirmedeği Allah'a hamd olsun. Onun dışında her verenin malı azalır, onun haricinde her engelleyen yerilir. O, nimetlerin faydalarını, artırmanın ve paylaşırmanın karlarını çok verendir. Ailesi mahlûkattır. Onların rızıklarına kefil olmuş, azıklarını takdir etmiştir. Kendisine rağbet edenlerin ve yanındakini isteyenlerin yollarını açık hale getirmiştir. Kendisinden istenen şeyde, istenmeyen şeyden daha cömerdi yoktur.”*⁶⁹³ Tevhidi vurgulayan, Allah'ı ancak Kuran'la doğru tanıyabileceğimizi anlatan ve nimetin gerçek sahibini hatırlatan görkemli hutbelere birisidir.

Allah'ı övmenin nimeti artırdığı beyan edilmektedir. *“ Övgüyü nimetlerle, nimetleri de şükürle birleştiren Allah'a hamd olsun. Ona nimetleri için hamd ettiğimiz gibi, belası için de hamd ederiz.”*⁶⁹⁴

Dünyaya meyletmekten sakındırarak kanaati tavsiye etmiştir. *“Dünyadan ihtiyaçtan ve yetecek olandan fazlasını istemeyin.”*⁶⁹⁵

Oğluna vasiyetinde dünyanın geçiciliğinden bahsederek asıl menzile giden yolun meşakkatlerle dolu olduğunu belirttikten sonra bu zorlu yolda kanaatin, dünyaya tamah etmemenin, Allah'ın verdikleriyle yetinmenin, takdir edilene razı olmanın erdeminden bahsedilmektedir. *“... Azıktan yükte hafif, sana yetecek kadarını takdir et. Taşıyabileceğinden fazlasını yüklenme. Bunun ağırlığı sana vebal olur. Fakirlerden senin azığının Kıyamet gününe yüklenecek ve yarın ona ihtiyaç duyduğunda onunla sana gelecek kimseyi bulursan onu fırsat olarak değerlendir, ona yükle, ona kadir iken azığının artır... Tamah bineklerinin seni hızlı bir şekilde götürmesine karşı dikkatli ol. Seni helak pınarlarına götürür. Seninle Allah arasında bir nimet sahibinin olmamasını sağlayabilirsen, bunu yap. Zira sen hissene ulaşan, payını alansın. Hepsi Ondandır da Münezzehe olan Allah'ın verdiği az olan şey, mahlûkatından gelen çok olan şeyden daha büyük ve daha kıymetlidir.”*⁶⁹⁶

⁶⁹³ Nehcü'l Belağa, s.96.

⁶⁹⁴ Nehcü'l Belağa, s.128.

⁶⁹⁵ Nehcü'l Belağa, s.68.

⁶⁹⁶ Nehcü'l Belağa, s.297.

2.9. Güvenilirlik (Emanet)

İslami literatürde emanet kavramıyla açıklanan güvenilirlik Peygamberlerin sıfatlarından birisidir.

Emn sözcüğü “nefsin itminana kavuşması ve korkunun ortadan kalkması” anlamına gelmektedir.⁶⁹⁷ Bu manasıyla Allah’a güveni ifade etmektedir.

Emin, eman, emanet ve iman kelimeleri aynı kökten türeyen kelimelerdendir. Kendisine inanılan, güvenilen kimseye emin denilmektedir.⁶⁹⁸

Emanet “güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey” olarak nitelenmektedir.⁶⁹⁹

İslami literatürde Allah’ın insanlara verdiği sağlık, servet, makam, mevki, mal, evlat ve yetenekler gibi tüm nimetler emanet kavramının içinde değerlendirilmektedir. Yine iman, ibadet gibi sorumluluklar da Allah’ın kullarına verdiği emanetlerdendir.⁷⁰⁰

K. Kerim’de insanın yüklendiği sorumluluk anlamında kullanılan emanetin akıl ve akıl sahibi olmaktan kaynaklanan sorumluluklar olduğu belirtilmiştir.⁷⁰¹

Emin “kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefalı, başkalarından korkmayan kimse “ olarak nitelendirilmekte, bu manada Hz. Peygamber, peygamberlik öncesi dâhil hayatının her döneminde el- Emin olarak anılmaktadır. Peygamberliği döneminde de vahyi eksiksiz olarak insanlara iletmesi ve dini korumak adına verdiği mücadele ile eminlik vasfını daima korumuştur.⁷⁰²

Bir karakter vasfı olarak olan güvenilirliğin birçok göstergesi vardır. Sözünde durmak, emaneti muhafaza etmek, sırrı korumak, doğru söylemek, iftira etmemek, gybet etmemek gibi güzel davranışlar güvenilir olmanın gereğidir.⁷⁰³

İnsan ilişkilerinde güvenin oluşması için sözünde durmak çok önemli bir davranıştır. Zira Yüce Allah verilen sözün bir mesuliyet taşıdığını belirterek⁷⁰⁴, müminlerin sözlerinde durmaları gerektiğini belirtmiş⁷⁰⁵, ahde vefayı vurgulayarak söze

⁶⁹⁷ İsfahani, a.g.e, s.153.

⁶⁹⁸ İsfahani, s.156.

⁶⁹⁹ Ali Toksarı, “Emanet”, DİA, c.11, s.81.

⁷⁰⁰ Fatma Şükran Arslan, *Sünen-i Ebu Davud’un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamber’in Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâki Değerler*, İstanbul, M.Ü. S.B.E, Y.Lisans tezi, 2008, s.141.

⁷⁰¹ Toksarı, a.g.m, s. 82.

⁷⁰² Hüseyin Algül, “Emin” md, DİA, c.11, s.111.

⁷⁰³ F.Ş.Arslan, a.g.e, s.143.

⁷⁰⁴ İsra 34.

⁷⁰⁵ Müminun 8.

sadık kalmanın önemine dikkat çekmiştir. Münafıklığın en önemli göstergelerinden birinin, verdiği sözü tutmaması olduğu belirtilmiştir.⁷⁰⁶

Emanetin zıddı olarak hıyanet “kendisine emanet bırakılan şeyi inkâr etmek, onu eda etmemektir.” Allah kendisine, peygamberlerine ve emanetlere ihaneti yasaklamıştır.⁷⁰⁷ Hz. Peygamber münafıklık alameti olarak hıyaneti belirtmekte ve insanları hıyanetten sakındırmaktadır.⁷⁰⁸

Hz. Peygamber, Müslüman’ı tarif ederken “ Elinden ve dilinden emin olunan kişi” olarak vasf etmektedir.⁷⁰⁹

İnsanda ilk uyanan veya uyandırılması gereken duygu güven duygusudur. Hz. Peygamber güven duygusunun gelişmesi ve yayılması için gayret sarf etmiş bu konuda en güzel örnek olmuştur. Hz. Peygamber’i kendine örnek alan tüm müminlerin güvenilir olması gerekmektedir.⁷¹⁰

Güven önce Allah’a güvenerek başlar, kendine güvenme, başkalarına güven verme ve insanlara güven duyma ile devam eder. Allah’a güvenen kimse kendini manen huzurlu ve mutlu hisseder, Allah’ın daima yanında olduğunu hissettiği için kendine duyduğu özgüven gelişir, zira o Allah’ın ona verdiği yeteneklerin farkındadır ve başarmak için gayretin önemini bilir, elinden geleni yaptıktan sonra güvendiği Rabbine teslim olur. Daha sonra Allah’a verdiği söz gereği insanlarla ilişkisinde dürüst davranarak insanların güvenini kazanır ve ferasetle kime güvenebileceğini anlayabilir.⁷¹¹

Yalan söylemek, iftira etmek, iki yüzlülük, gıybet, kusur aramak gibi dinen de yasaklanan filler insanlar arasında güveni zedelemekte ve insanları birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bu sebeple Müslümanlar tüm mahlûkatla ilişkisini güven esası üzerine kurmalı ve Elest bezminde Allah’ a verdikleri sözü hatırlayarak, imanın bir gereği olarak daima güven duyulan bireyler olmak için gayret etmelidir.

Hz. Ali, eserde insanları verdikleri sözü tutmadıkları için eleştirmekte ve peygamberlerin eminlik vasfından bahsederek insanlara emaneti muhafaza etmeleri öğüdünü vermektedir. Özellikle kendine biat edip, biatin gerektirdiği sorumlulukları

⁷⁰⁶ Gürel, a.g.e, s.131.

⁷⁰⁷ Gürel, a.g.e, s.133-134.

⁷⁰⁸ Buhari, İman 24.

⁷⁰⁹ Müslim, İman 14.

⁷¹⁰ Fersahoğlu- Demir, a.g.e, s.83.

⁷¹¹ Fersahoğlu- Demir, s.83-88.

üstlenmeyenleri kınamakta, cihat hususunda tembellik yapıp, onu yalnız bırakanlara sık sık sitem etmektedir. Talha ve Zübeyir'i biatlerinden döndükleri için eleştirmekte ve hak yola çağırmaktadır. Valilerine ve oğluna öğütlerinde güvenilir bir idareci olmalarını öğütlemekte, halkın güvenini zedeleyen kimseleri derhal görevden almaktadır. Emanet konusunda bizzat Hz. Peygamber'den aldığı güzel ahlâkın gerektirdiği gibi örnek bir tavır göstermektedir.

Cihat konusunda adamlarının ağırdan almalarını eleştirerek onlardan şikâyetini dile getirdiği konuşmasında, adamlarının güvenilir kimseler olmadığını belirterek şerhlerinden Allah'a sığınmaktadır. *“Kendi liderinize hak konusunda isyan etmeniz, onların ise batılda liderlerine itaat etmeleri, onların emaneti adamlarına vermeleri, sizin ise ihanet etmeniz, onların kendi yurtlarında doğru davranmaları, sizin ise fesat çıkarmanız nedeniyle, onların sizin yerinize devlete hâkim olacaklarını zannediyorum. Sizden birine bir kap emanet etsem onun kulpunun gideceğinden korkuyorum. Allahum! Ben onlardan usandım, onlar da beni usandırdılar. Ben onlardan bıktım, onlar da beni bıktırdılar.”*⁷¹²

Şamlılarla savaşmak istemeyenlere kızdığı konuşmasında onları korkaklıkla itham ederek, güvenilir bulmadığını beyan etmektedir. *“Geceler karanlık olduğu sürece benim için güvenilir değilsiniz. Dayanılacak bir rükün, ihtiyaç duyulacak izzet payandaları değilsiniz. Bir tarafta toplanırken diğer taraftan dağılan çobanları kaybolmuş develer gibisiniz. Allah'a yemin ederim ki ne kötü savaş tutuşturucularısınız.”*⁷¹³

İmanı tanımladığı konuşmasında kendini ancak güvenilir müminlerin anlayacağı ve dinleyeceğini bildirerek, müminlere öğütler vermektedir. *“Bizim işimiz zor ve meşakkatlidir. Onu Allah'ın kalbini imanla sınadığı bir müminden başkası taşıyamaz. Sözümüzü ancak güvenilir sineler ve ağırbaşlı olanlar anlayabilir.”*⁷¹⁴

Takva sahiplerini vasf ettiği konuşmasında emaneti önemli bir vasıf olarak öğütlemektedir. *“Kötü hallere karşı çok sabırlı, rahatlıkta çok şükredendir. Buğz ettiğine zulmetmez, sevdiği kişi için günah işlemez. Hakkında şahitlik yapılmadan önce*

⁷¹² Nehcü'l Belağa, s.55.

⁷¹³ Nehcü'l Belağa, s.63.

⁷¹⁴ Nehcü'l Belağa, s.210.

hakki tanır. Kendisine emanet edilen şeyi kaybetmez, hatırlatıldığı şeyi unutmaz, komşuya zarar vermez. Musibetlerle alay etmez. Batıla girmez, haktan çıkmaz.”⁷¹⁵

2.10. Merhamet

Merhamet kelimesi sözlükte “rahmet, merhamet, acıma veya şefkat” bazen de “ihsan” anlamında kullanılmaktadır. Allah (c.c) insanların tabiatlarına şefkat ve merhameti yerleştirmiş, ihsanı da kendine ayırmıştır.⁷¹⁶

Acıma, yufka yüreklilik, ilgi ve şefkat, elem duyma gibi kavramlarla ifade edilen merhamet insanlar arasında duygu birliğinin, dayanışma ve paylaşmanın başta gelen amillerinden sayılmaktadır. Evlat sevgisi, anne babaya saygı ve itaat, sıla-i rahim, ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi erdemler merhamet duygusunun yansımaları olarak kabul edilmektedir.⁷¹⁷

Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanını ifade etmek için K. Kerim’de Allah’ın rahmetinden bahsedilmekte, Rahman ve Rahim isimleri ile Allah’ın rahmetinin genişliği belirtilmektedir. Ayetlerde, merhamet kavramı insanlar için kullanıldığında acıma duygusundan kaynaklanan iyilikten söz edilmektedir. Rahmet kavramı insanlar için kullanıldığında duygusal bir anlam ifade ederken, Allah’a nispet edildiğinde ise Allah’ın bir fiili olarak ihsan, inam, af ve mağfireti olarak ifade edilmektedir.⁷¹⁸

Hadislerde rahmet ve merhamet kavramı, Allah’ın lütfu ve ihsanını, kullar için kullanıldığında ise birbirlerine ve mahlûkata şefkat, ilgi ve yardımını ifade etmektedir. Kur’an ve hadiste insanlar tüm canlılara karşı şefkat ve merhamet göstermeye teşvik edilmektedir.⁷¹⁹

İslamın kendisi en büyük rahmettir. İslam peygamberi âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Müslümanlar bütün davranışlarında rahmeti prensip edindiklerinin ilanı için bütün işlerine Allah’ın Rahman ve Rahim sıfatını zikrederek başlarlar. Gönüllere giren rahmet, kâinatı kucaklayan bir merhamete dönüşmektedir.⁷²⁰Hz. Peygamber

⁷¹⁵ *Nehcü'l Belağa*, s.229.

⁷¹⁶ İsfahani, a.g.e, s.604-605.

⁷¹⁷ Mustafa Çağrırcı, “*Merhamet*” md, DİA, c.29, Ankara,2004, s.184.

⁷¹⁸ A.g.m, s.184

⁷¹⁹ A.g.m, s.184

⁷²⁰ Mehmet Görmez, “*İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi*”, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, , Ankara, DİB Yay,2011,s.14.

insanların duygularına hitap ederek onlara merhamet eğitimi vermiş ve kalplerin pasını silerek gönüllerini terbiye etmiştir.⁷²¹

İnsan merhameti anne karnında öğrenmekte, bu duyguyla gelişmekte ve büyümektedir. Merhamet, insan fitratının ayrılmaz bir parçası olarak benimsediği ilk duygusudur. Fıtratına yabancılaşan insan özünden uzaklaşarak merhamet duygusunu yitirmektedir. Hz. Peygamberin merhametle ilgili hadislerinden onun merhamet toplumu hedeflediğini ve dünyevi hırslar uğruna yapılan merhametsizliğe göz yummadığını göstermektedir.⁷²²

Allah'ın kullarına en büyük rahmeti onları varlığını devam ettirecek her türlü imkân ile donatmış olmasıdır. İlahi rahmet gereği varlıklar kâinatın değişmeyen ve bozulmayan düzeni vesilesiyle yaşamlarını idame ettirmektedir. Bu Allah'ın kudreti ve rahmetiyle mümkün olmaktadır.⁷²³

İbadetler kişinin şefkat ve merhamet duygularını artırmakta, onu fedakârlığa ve başkalarını düşünmeye sevk etmektedir. Özellikle oruçta insan, belli bir süre aç kalmanın etkisiyle, fakirlerle daha çok ilgilenip, merhametle yardımda bulunmaktadır.⁷²⁴

Allah merhameti gereği adaletle hükmetmiş ancak kötülükleri tövbe ile affederken, iyilikler noktasında cömertliği tercih etmiştir.⁷²⁵ Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceği belirtilmiş ve af kapısı daima açık tutulmuştur.⁷²⁶

İslam, Allah ve kul ilişkisini Rab (eğitici) ve merhub (eğitilen) arasında rahmet ortamında tesis etmiş, eğitilen insan yanlış işler yaptığında Allah'ın rahmetine sığınarak yanlış derhal terk etmiştir. Rahmetinin her şeyi kuşattığını⁷²⁷ müjdeleyen Allah layık olsun olmasın tüm mahlûkata rahmetiyle muamele etmiş ve kullarından merhametli olmasını istemiştir.⁷²⁸

Hız. Peygamber'in merhamet konusunda da en güzel örnek olduğu hatırlanmalı ve onun getirdiği dinin en bariz vasfının hiçbir ayırım gözetmeksizin, insanlara,

⁷²¹ Görmez, s.16.

⁷²² Oğuzhan Tan, " Öğrenilmiş Merhametsizlik", Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, s.27-29.

⁷²³ Kadir Polater, *Kur'an'da Rahmet kavramı*, Bursa, Uludağ Üniversitesi S.B.E, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997, s.183

⁷²⁴ Peker, a.g.e, s.121

⁷²⁵ Nisa 40

⁷²⁶ Zümer 53

⁷²⁷ Araf 7/156

⁷²⁸ Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, s.100.

hayvanlara, bitki ve çevreye rahmet gözüyle bakmak olduğu bilinciyle hareket edilmelidir.⁷²⁹

Hız. Ali Nehcü'l Belağa'da özellikle Allah'ın rahmetini hatırlatmakta ve insanlara birbirlerine karşı merhamet ve yumuşaklıkla muamele etmek hususunda öğüt vermektedir. Kardeşleriyle yaptığı savaşlarda özellikle çocuklara ve kadınlara eziyet etmemeyi öğütlemesi, ganimet yağmalamayı men etmesi üstün ahlâkının ve Hız. Peygamberden aldığı merhamet mirasının yansıması olarak görülmeli ve örnek alınmalıdır.

Allah'ın rahmetine sığınarak dua etmiş ve rahmetten ümit kesmemiştir. *“Allahım! Sana hayvanların ve çocukların bağırışlarından sonra rahmetini dileyerek, nimetinin fazlasını umarak, azabından ve gazabından korkarak, örtülerin altından ve barınaklardan geldik. Allahım bize yağmurunu içir ve bizi ümitsizlerden kılma, kuraklıkla helak etme. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi cezalandırma ey merhametlilerin en merhametlisi!”*⁷³⁰

Allah'ın rahmeti sebebiyle ayıpları örtüp, mühlet verdiğini hatırlatmakta, Allah'tan sakınmayı tavsiye etmektedir. *“Ey insanlar! Size Allah'tan sakınmanızı, verdiği nimetler, iyilikleri ve ihsanı için ona çok hamd etmenizi tavsiye ediyorum. Nice defalar size bir nimetle ayrıcalık vermiş ve bir rahmetiyle sizi doğrultmuştur. Ona karşı ayıbınız ortaya çıktı, ayıbınızı örttü, günahlarınız sebebiyle sizi yakalayıp cezalandırmasına hedef oldunuz ama size mühlet verdi.”*⁷³¹

Muttaki kulları vasf ederken merhametli olduklarını söyler. *“Kendisine zulmeden affeder, kendisini mahrum bırakana verir, kendisini ziyaret etmeyeni ziyaret eder. Çirkin konuşmadan uzak, sözü yumuşak, kötülüğü kayıp, iyiliği hazır, hayrı gelen, şerri dönendir... Yaklaştığı bir kişiye yaklaşması yumuşaklık ve rahmetlidir.”*⁷³²

Valisine gönderdiği mektupta kabalığından şikâyet edildiğini söyleyip, merhametli olması konusunda uyarılmaktadır. *“Bulunduğun memleketin dihanları senin sertliğinden ve merhametsizliğinden, küçümsemenden ve kabalığından şikâyetle*

⁷²⁹ Dodurgalı, a.g.e, s.137.

⁷³⁰ Nehcü'l Belağa, s.152.

⁷³¹ Nehcü'l Belağa, s.209.

⁷³² Nehcü'l Belağa, s.229.

bulundular... Onlar için bir tarafına sertliğin karıştığı yumuşak bir cilbab giy, sertliği ve şefkati sırayla uygula.”⁷³³

Haraç görevlilerine insanlara merhametli ve insafli olmalarını emretmiştir. *“İnsanlar için kendinizden dolayı insafli olun, ihtiyaçlarınız için sabredin. Siz tebaanın hazinedarları, ümmetin vekilleri ve imamların elçilerisiniz. Kimseyi ihtiyacından engellemeyin, onu isteğinden engellemeyin. Haraç için insanların kış ve yaz elbiselerini, kendisiyle çalıştıkları hayvanı ve köleyi sattırmayın. Hiç kimseye bir dirhem için bir sopa vurmeyin.”⁷³⁴*

2.11. Diğer Ahlaki Değerler

Nehcü'l Belağa'da ahlâk eğitiminde, Hz. Ali özellikle taassuptan sakınma, kendini ölüme hazırlama, dünyanın geçiciliği, nefse uymanın zararları, haramlardan sakınmak, nimeti hatırlamak ve Kur'an ve sünnete uymak gibi konularda eğitim vererek Hz. Peygamberden miras olarak aldığı Kur'an ahlâkını bizzat kendi örneğiyle tebaasına öğretmeye gayret etmiştir. Kur'an ve sünneti referans alan aynı zamanda aklı da bir ölçü olarak belirleyen Kur'an ahlâkının en temel ilkelerinden biri Kur'an ve sünnete bağlılık esasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Allah (c.c) kendisine itaat edilmesini istediği gibi Hz. Peygambere de itaati emretmekte ve bunu Allah'a itaatın gereği olarak görmektedir.

Nehcü'l Belağa'da yer alan diğer ahlaki değerler şöyledir:

Kur'an ve Sünnete Bağlılık; Kur'an ve sünnet dinin ahkâmını öğrenme ve ihtilafları sona erdirmede başvurulması gereken temel kaynaklardır. İnsanların inanç ve amel noktasında istikamet üzere kalmaları ancak Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmalarıyla mümkün olmaktadır.⁷³⁵

Kur'an bütün sahabe tarafından başvurulacak yegâne mercii olarak görülmüştür. Hz. Ali de şer'i ve akli her hakikatin ilk prensibi olarak Kur'an'ı kabul etmiş, dinde kemal noktasının bu olduğunu beyan etmiş ve Kur'an'a ve sünnete uymayı bir sorumluluk olarak görmüştür. Hz. Peygamber, Hz. Ali için örnek bir insan, tabi olunması gereken bir Resuldür. Hidayet yolunu gösteren bir kılavuz olarak O'nun

⁷³³ Nehcü'l Belağa, s.278.

⁷³⁴ Nehcü'l Belağa, s.314.

⁷³⁵ Narin, a.g.e, s.141.

sünnetine tabi olmak müminler için dini bir vecibedir. Bu sebeple Hz. Ali, Kur'an ve sünnete bağlılığı dini ahlâkın ölçüsü saymış ve hayatının her döneminde bu ölçü ile hareket etmiştir.⁷³⁶

Tahkim olayında kişilerin gerçek maksatlarının Kur'an'ın hakemliği olmadığını belirtmiş ve Kur'an'ın sözlerini insanların tercüme ettiğini söylemiştir. Kur'an'ı yaşayan biri olarak Kur'an'dan ayrılmadığını belirtmiştir. “ *Mushafları hile, kandırmaca, oyun ve düzenbazlık olarak havaya kaldırdıklarında – Kardeşlerimiz ve davamızın sahipleri bizi bırakıp Münezzeh olan Allah'ın kitabına itimat ettiler-... Bu zahiri iman, batını düşmanlık, başlangıcı rahmet, sonu pişmanlık olan bir iştir... Kitap benimledir. Onunla arkadaşlık yaptığımdan beri ondan ayrılmadım.*”⁷³⁷ diyerek Kur'an'ı kullananları samimiyetsizlikle suçlamıştır.

Vasiyetinde tıpkı Hz. Peygamber'in Veda hutbesinde olduğu gibi ahlâkın iki kaynağını belirtmiştir. Bu vasiyet tevhide çağırma ve sünnete tabi olma yönüyle müminlerin hareket tarzını şekillendiren hikmetli bir kılavuzdur.⁷³⁸ “*Vasiyetime gelince Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın. Muhammed'in sünnetini kaybetmeyin.*”⁷³⁹ “ *Size Allah'ın kitabını tavsiye ediyorum. O sağlam ip, yararlı şifa, suya kandırıp doyuran sulama, tutunana koruma, asılana kurtuluştur.*”⁷⁴⁰

Hz. Ali'nin sözlerinden anlaşılacağı gibi Allah ve Peygamber'in emir ve yasaklarına uymamak Allah sevgisiyle bağdaşmamakta, sadece kuru bir laftan ibaret kalmaktadır ki bunun Allah katında bir kıymeti bulunmamaktadır.⁷⁴¹

Taassuptan Sakınma; Hz. Ali taassubun Şeytan'dan olduğunu söyleyerek taassuptan sakınmalarını öğütlemiş ve ahlâk eğitimini bunun üzerine bina etmiştir. El-Kasıa adıyla bilinen hutbesinde tutuculuğa uyan ilk varlık olması sebebiyle İblis'in yerilmesi ve insanların onun yolundan gitmekten sakındırılması gerektiğini söylemiştir. “ *Allah'ın İblis'e yaptıklarından ders alın. O zaman İblis uzun süre işlediği amelini ve*

⁷³⁶ Narin, a.g.e, s.141-143.

⁷³⁷ *Nehcü'l Belağa*, s.136.

⁷³⁸ Narin, a.g.e, s.144.

⁷³⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.157.

⁷⁴⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.166.

⁷⁴¹ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*, s.32.

büyük çabasını bir anlık kibir yüzünden boşa çıkardı... Münezzehe olan Allah oradan bir meleği çıkardığı o işi yapan bir insanı Cennet'e sokmaz. Onun göktekilerle yerdekiler hakkındaki hükmü aynıdır... O uzak bir gayb hususunda iftira ederek ve isabet etmeyecek bir varsayımda bulunarak- Rabbim beni azdırmama karşılık ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracam – dedi. Tutuculuğun çocukları, taassubun kardeşleri, Cahiliye kibrinin atlıları, bu söyledikleri hususunda onu doğrulamışlardır... Kalplerinizde gizlenen taassup ateşlerini ve Cahiliye nefretlerini söndürün. Bu tutuculuk, Müslüman'da bulunan Şeytan'ın düşüncelerinden, büyüklüklerinden, kıskırtmalarından ve üflemlerindedir.” Dedikten sonra kurtuluşun tevazu göstererek yeryüzünde fesat çıkarmaktan uzaklaşmak olduğunu, Allah'tan sakınarak Cahiliye taassuplarından kurtulanların ahlâken düzeleceğini anlatmaktadır. Hz. Ali'ye göre Allah peygamberlere dâhil kibre izin vermemiş ve ibadetler vasıtasıyla insanları ahlâken eğitmiştir. Fakat insanlar taassupları sebebiyle yoldan çıkmışlar ve azgınlıkları sebebiyle helak olmuşlardır. Kurtulanlar ancak Peygamberlerin ve Kitabın yolundan ayrılmayanlar olacaktır.⁷⁴²

Bu hutbeden de anlaşılacağı üzere kibirden kurtulmanın en önemli çarelerinden biri takva sahibi olmaktır. Zira takva ile hareket eden müminler alçakgönüllü ve birbirlerine karşı merhametli olurlar. Kur'an ahlâkıyla ahlâklanarak her türlü aşırılıktan Rablerine duydukları derin teessür sebebiyle uzak dururlar. Konuştuklarında hakkı zikrederler daima orta yolu tercih ederler ve faydalı olmayan ilme meyletmezler. Ölçüleri Kur'an'ı yaşamak ve Allah'ın verdiği nimetler üzerinde tefekkür ederek, acizyetlerini kabul etmektir. Bu hal insanı taassup ve kibirden uzaklaştırmaktadır.⁷⁴³

Ölüme Hazırlık; Hz. Ali'ye göre dünya bir yarış yeridir, insanın ahlâken gelişmesi için dünyanın geçiciliğine inanarak, hal ve hareketlerini ahirete yönelik düzenlemesi ve kendini ölüme hazırlaması gerekmektedir. “*Size Allah'tan sakınmayı tavsiye ediyor, dünya için uyarıyorum. O çekip, gidilecek, hayatı zehir eden bir yerdir. Orada oturan yolcudur, orada kalan uzaktadır... Allah'ın kulları! Şimdi bilin ki diller serbest, bedenler sağlıklı, organlar yumuşak, dönülen yer ferah ve alan genişken,*

⁷⁴² *Nehcü'l Belağa*, s.214-227.

⁷⁴³ Narin, a.g.e, s.153.

fırsatın kaçmasından ve ölümün çatmasından önce onun sizin üzerinize inişini gerçekleştirin ve gelişini beklemeyin."⁷⁴⁴ "Allahın kulları! Ölümden ve onun yakın olmasından korkun, onun için gerekli hazırlığı yapın."⁷⁴⁵

Nimeti Hatırlama; Hz. Ali, ahlâk eğitiminde nimeti hatırlayarak daima hamd ve şükürle Allah'ın verdiği nimetin gereklerini yerine getirmek gerektiğini belirterek bunun infak, sadaka, ibadet, dua ve akrabaya, komşuya, ihtiyaç sahiplerine yardımla davranışlara yansımaları ve ahlâk haline gelmesini tavsiye etmektedir.

Mümin mal-mülk sevgisiyle iman, ibadet ve ahlâkı bir kenara bırakmamalı ve ahiret nimetlerini de hatırlamalıdır.⁷⁴⁶

İnsan üzerindeki bütün nimetlerin Allah'tan geldiğini anlamadıkça şükretmiş olamaz. Nimet veren hakkındaki marifeti azaldıkça nimet karşısındaki sevinci de azalarak ve bu durum onun güzel amelleri ve ibadeti terkine kadar gidebilecektir.⁷⁴⁷ Nehcü'l Belağa'da yer alan şu ifadeler nimeti vereni hatırlamak noktasında bize tavsiyelerdir. "Kendisinden üstün kılındığın kişilere çokça bak, zira bu şükürün kapılarındanır."⁷⁴⁸ "Nimetin başı size ulaşırsa şükürün azlığıyla sonunu ürkütmeyin."⁷⁴⁹ "Hakkının gereğini yerine getirmek için sayılmayan nimetleri ve ihsanı için Allah'tan yardım dileyin."⁷⁵⁰ "Ey kullar topluluğu! Hastalıktan önce sağlığınız yerindeyken ve darlıktan önce bolluktayken Allah'tan sakının... Karınlarınızı zayıflatarak hazırlayın, ayaklarınızı kullanın, mallarınızı infak edin, vücutlarınızdan alarak onunla nefislerinize karşı cömert olun, onlara karşı cimrilik yapmayın."⁷⁵¹

Nefse Uymaktan Sakınmak; Hz. Ali, ahlâk eğitiminde nefsin arzularına uymaktan sakınmanın gerekliliğini belirtmiş bu konuda zühdü tercih ederek örnek olmuş ve Peygamberlerinde züht hayatı yaşadığına dair örnekler vermiştir. "Allah'ın kulları! Tartılmadan önce nefislerinizi tartın, hesaba çekilmeden önce siz onları hesaba

⁷⁴⁴Nehcü'l Belağa, s.232.

⁷⁴⁵Nehcü'l Belağa, s.284.

⁷⁴⁶ Karagöz, , *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*, s.59.

⁷⁴⁷ İhsan Ali Karamanlı, *Allah Sevgisi Yolunda Peygamber Ahlâkı*, , İstanbul, Rehber Yay,2006, s.113.

⁷⁴⁸ Nehcü'l Belağa, s.341.

⁷⁴⁹ Nehcü'l Belağa, s.348.

⁷⁵⁰Nehcü'l Belağa s.112.

⁷⁵¹Nehcü'l Belağa, s.202.

çekin, boğazınız sıkılmadan nefes alın, zorla sürüklenmeden sizden istenene tabi olun.”⁷⁵² “ Dilersen ikinci olarak Kelimullah Musa'nın (Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım) dediğini anlatayım. Allah'a yemin olsun ki ondan yemek için ekmekten başka bir şey istemedi.”⁷⁵³

Hz. Yusuf'un duasında⁷⁵⁴ belirttiği gibi nefsin birçok isteği bulunmaktadır. Kişinin bu istekleri helal dairede tutmak için irade ve sabır sahibi olması gerekmektedir. Zira insan nefsiyle imtihana tabi tutulmaktadır.⁷⁵⁵ Hz. Ali bize bunu hatırlatarak bizi ölçüyü aşmaktan ve günahı tercihten sakındırmaktadır.

Haram Lokma Yememek; Hz. Ali, ahlâk eğitiminde haram lokma yemenin insanın davranışlarına olumsuz tesir edeceğinden hareketle oğluna, valilerine ve genel olarak tebaasına haram lokma yememeleri noktasında uyarmış, onları bu kötü hasletten sakındırmıştır. İhtiyaçtan fazlasını da kişiye zarar olarak görmüş, aza kanaat etmek gerektiğini ifade etmiştir. “*Atik kurdun, yaralı keçinin kanayan uzvunu süratle kapması gibi dulları ve yetimleri için muhafaza edilen mallarından güç yetirebildiğini süratle kaptın. O malı alırken günahı sakınmadan, gönül rahatlığı içinde Hicaz'a taşıdın... Haram yediğini ve haram içtiğini bildiğin halde içeceği ve yiyeceği nasıl rahat yutacaksın.*”⁷⁵⁶

Yerilen Davranışlardan Sakınma; Hz. Ali nefsi eğitime yollarından biri olarak başkasında gördüğü kusurları ayıplamamak gerektiğini belirterek, gıybet, zan, kibir, haset gibi hasletlerden nefsi temizlemek gerektiğini beyan etmiştir. “*Ey Allah'ın kulu! Bir kimseyi günahından dolayı ayıplamakta acele etme. Belki de onun bu günahı bağışlanmıştır. Küçük günah nedeniyle kendinden emin olma. Belki de bu küçük günah için azap göreceksin. İçinizden bir başkasının ayıbını öğrenen kimse onu söylemekten kaçsın. Tersine başkalarının imtihan edildiği şeylerden muaf tutulduğu için kendisini şükür meşgul etsin.*”⁷⁵⁷

⁷⁵²Nehcü'l Belağa, s.96.

⁷⁵³ Nehcü'l Belağa, s.171.

⁷⁵⁴ Yusuf 12/53.

⁷⁵⁵ İhsan Ali Karamanlı, a.g.e, s.97.

⁷⁵⁶ Nehcü'l Belağa, s.305.

⁷⁵⁷ Nehcü'l Belağa, s.151.

İlişkileri çıkmaza sokan bir etken olarak zan, kesin bilgiye dayanmayan, tahmin ve şüphe içeren bilgidir. İsrâ suresinde belirtildiği üzere “ Bilmediğinin ardına düşme” ayeti bir ilke olarak benimsenmeli ve kesin bilginin olmadığı yerde susma erdemine başvurulmalıdır. Zan bir çeşit hastalıktır ve ilişkilere ciddi zararlar vermektedir. Su-i zan ve gıybetle iletişim çıkmaza sürüklenmemeli, Müslüman kardeşimizle aramıza duvarlar örülmemelidir.⁷⁵⁸

Siyaset Ahlâkı; Hz. Ali eserde özellikle siyasette ahlaki değerleri muhafaza eden bir anlayış benimsediğini sözleriyle vurgulamaktadır.

Farabi’ye göre siyaset sadece dar anlamda sosyal birliği koruyan, menfaatleri bölüştüren ve sorumlulukları düzenleyen cismani bir yönetim biçimi olarak görülmemekte, insanı ahlâki davranışlara yönelten ve dolayısıyla mutluluğa ulaştıran bir disiplin olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵⁹

İslamlaşmak adlı eserinde Said Halim Paşa, İslamiyet’in kendine has inançları ve bu inançlara dayalı ahlâk nizamını esas alarak İslamın kendine ait bir siyaset kaidesi olduğunu belirtir. Toplumun siyasi ve fikri buhrandan çıkmasını sağlayacak tek yol İslamlaşmaktır.⁷⁶⁰

İslam düşüncesinde ahlâk siyasetin ön koşullarından biri olarak görülmekte siyasetin olmazsa olmaz bir niteliği sayılmaktadır.⁷⁶¹

İnsanlar topluluk halinde yaşamaya başladıkları dönemden itibaren iki kavram dikkat çekmiştir. İdare edenler ve edilenler. İdare etme şekilleri, anlayışları, zihinleri değişse de bu iki kavram hep var olmuştur.

Bir milletin yönetimini elinde tutanlar siyaset adamları ve diplomatlardır. Demokratik yönetimlerin egemen olduğu ülkelerde halk kendi liderini seçmektedir.⁷⁶²

Kınalızade, Ahlâk-ı Ala-i’de memleketin yönetimi ve devlet başkanlarına ait kuralları açıklamakta, siyaseti erdemli ve erdemli olmayan siyaset şeklinde nitелеmektedir. Erdemli ülkenin başkanının amacı halkı yetkinliğe ulaştırmak ve mutluluğa yöneltmektir. Erdemli siyaset sahibi devlet adamının amacı Allah’ın ahlâki ile ahlâklanmak ve mutluluğa ulaşmaktır. Bunun için devlet başkanı adaletle davranır ve

⁷⁵⁸ Muhammed Emin Yıldırım, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, İstanbul, Kalem yay,2006, s.137-138.

⁷⁵⁹ Halit Bekiroğlu, *Said Halim Paşa ve Siyaset Ahlâkı*, İstanbul, İlke Yay,2015, s.152-153.

⁷⁶⁰ Bekiroğlu, s.161.

⁷⁶¹ Bekiroğlu, a.g.e, s.150.

⁷⁶² Çağlayan, *Ahlâk Pusulası Ahlâk ve Değerler Eğitimi*, s.45.

halkını dostu gibi görür. Erdemli olmayan siyasette ise zorbalık vardır. Bu siyaseti yürütenin amacı zorbalık ve saltanatla nefsinin isteklerine ulaşmaktır. Burada devlet başkanı halkına zulmetmektedir.⁷⁶³

Siyasal ahlâk devlet yönetiminde yöneten ve yönetilenlerin uymaları gereken ilkeler ve kuralların tümü olarak tanımlanabilir. Siyasiler halka verdikleri sözü unutup seçildikten sonra kendi çıkarlarını kamusal çıkarın önünde tuttuklarında siyasal ahlâktan söz etmek mümkün olmamakta, siyaset ahlâkı tartışılır hale gelmektedir. Siyasi ahlâk genel ahlâk ilkelerinden bağımsız değildir, siyasetçilerin iktidarlarında ve muhalefetlerinde genel ahlâk kurallarına uymaları beklenmektedir.⁷⁶⁴

Siyasi ahlâkta üç yaklaşım bulunmaktadır. Platoncu yaklaşımda siyasetin vazifesi erdemi hayata geçirmektir. Devlet eğitim yoluyla vatandaşlarını erdemli bireyler olarak yetiştirmelidir. Aristo'da bu görüşü destekler ve devletin gayesinin birey ve devletin ortak mutluluğunu temin etmek olduğunu söyler. İbni Rüşde siyaseti ahlâk olarak görmektedir. Diğer bir yaklaşım olan Machiavellio, siyaset ahlâk ve erdemden bağımsızdır der. Bu yaklaşıma göre halk ahlâki ilkelere uymak zorundadır. Böylece ahlâki siyasetin emrine vermektedir. Demokratik yaklaşım diğer ikisinden farklı olarak devlet, kendi varlığının devamlılığını temin etmek için gerekli olan ahlâki ilkelerin gelişebileceği ortamı oluşturmalıdır. Siyasetçi ahlâki davranarak rüşvet almayacak, mal edinmesini kolaylaştıracak ilişkilere girmeyecektir.⁷⁶⁵

Siyaset kirletilmeden güzel ahlâk ile gerçekleştirilebilir. İnsan ve ülke yararı için huzur ortamı sağlamak ve halkın başarılı, mutlu, sevgi dolu bir ortam temin etmek ve bunların gerçekleşmesi için kendine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmek siyasetçinin görevidir. Toplum yararını gözetmek ve haksızlıklara ve ahlâksızlıklara seyirci kalmamak siyasetçinin sorumluluklarındandır. Temiz insan, temiz toplum ve temiz siyaset sahibi siyasilere her devirde ihtiyaç duyulmaktadır.⁷⁶⁶

K. Kerim'de Hz. İbrahim'in devrinde Nemruttan⁷⁶⁷ bahsedilmekte, onun putperestlikten vazgeçmeyerek, İbrahim'i yakmak istemesi anlatılmaktadır. Bu anlamda siyaseten ahlâklı bir davranış göstermediği aşikârdır. Yine Yusuf kıssasından

⁷⁶³ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alai*, İstanbul, İz yay,2005, s.464-465.

⁷⁶⁴ Abdulvahap Akıncı, “ *Siyaset Ahlâkı ile İş Ahlâkına Teorik Bir Bakış*”, Kocaeli Üniversitesi, ISGUC.ORG, İş-Güç Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,2000-2013, c.15, sayı 2(e-dergi), s.88.

⁷⁶⁵ Akıncı, a.g.e, s.89.

⁷⁶⁶ Çağlayan, a.g.e, s.46-47.

⁷⁶⁷ Bakara 258.

anlaşılacağı üzere vezirin haksız ithamları sebebiyle adaletsiz bir biçimde Yusuf'un hapse girmesi⁷⁶⁸ siyasi ahlâkın o devirde uygulanmadığına bir örnektir. Vezir muhtemelen bu gayrı ahlâki tutumun bedelini canıyla ödemiştir. Fakat Yusuf (a.s), vezir olduğunda ahlâkını göstermiş ve kimseye adaletsizlik yapmamıştır. Hz. Musa zamanında ise Musa'nın yanlışlıkla bir adam öldürmesi sonucu⁷⁶⁹ kralın Şura'yı toplaması siyasi bir ahlâkın mevcudiyetini göstermektedir. Musa kıssasından anlaşılacağı üzere daha sonra reislerini seçmek için seçim yapıldığı görülmektedir. K.Kerim'de yönetimde önem verilen unsurun adalet ve halkın refahı olduğu Davut kıssasından⁷⁷⁰ anlaşılmaktadır. K.Kerim mülkün sahibinin Allah⁷⁷¹ olduğunu beyan ederek hâkimiyeti yalnız Allah'a has kılmış, insanı Allah'ın vekili olarak görevlendirmiştir. Hz. Peygamber, İslam devletini yöneten siyasi lider olarak ahlâkın gerektirdiği en üstün vasıflarla devleti yönetmiş ve devletin gelirleri adaletle halkın yararına kullanılmıştır. Halifeler özellikle ilk iki halife Hz. Peygamber'den aldıkları yönetim biçimini devam ettirmişler, istişareye önem vermişlerdir. Başkan seçilirken bilge, hikmet sahibi ve umumun hayrı için lüzumlu bilgilere sahip olanlardan seçilmiş ve lüzumu halinde vazifeden alınabilmeleri kaydıyla ölümlerine kadar göreve devam etmişlerdir.⁷⁷²

İnsanlar Hz. Peygamber devrinde Allah Resulünün vahiyle desteklenen fikirlerini öğrenerek, tereddütsüz tabi oluyorlardı. Peygamber, ashabıyla istişareye önem veriyor onların görüşleri doğrultusunda kararlar alıyordu. İlk iki halife, halifelikleri döneminde iktidarlarının meşruiyetini sadece inanca değil kamuoyuna dayandırmaya çalışmışlardır. Bu onların siyasetinde kamuoyu faydası gözettiklerini ve ahlâki bir yönetim tarzı benimsediklerini göstermektedir.⁷⁷³ Mesela Hz. Ömer asla bir akrabasına görev vermemiş, oluşabilecek her türlü fitnenin önüne geçmiştir. ⁷⁷⁴ Raşit halifeler siyasetleri döneminde idareciliğe tayin ettikleri kimseleri siyasi ve idari yönden yeterli olup olmadıklarına göre tayin etmiş, liyakati esas almış ve ahlâki bir tutum göstermişlerdir.⁷⁷⁵ Hz. Ali, seleflerinden farklı olarak Hz. Peygamber gibi davranmaya

⁷⁶⁸ Yusuf 32.

⁷⁶⁹ Kasas 19-20.

⁷⁷⁰ Sad 20-26.

⁷⁷¹ Al-i İmran 26.

⁷⁷² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.2, s.874-885.

⁷⁷³ Apak, a.g.e 49.

⁷⁷⁴ Kaya, a.g.e, s.273.

⁷⁷⁵ Ünal Kılıç, "*Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri*", Hz. Ali Sempozyumu, İzmir,2009, s.322.

ve onun yönetim anlayışını uygulamaya gayret etmiştir. Fakat konjonktüre uygun davranmadığı için istediği başarıyı elde edememiştir.⁷⁷⁶

Siyasetinde hileye başvurmak Hz. Ali'nin tarzı olmadığı için tüm uyarılara rağmen, Muaviye'yi hilafete gelir gelmez görevden almış ve onun muhalefetiyle karşılaşmıştır. Hz. Ali devlet başkanı olarak kendisinde bu yetkiyi görmüş ve buna hakkının olduğunu düşünerek hareket etmiştir. Siyasi ahlâkı gereği güvenmediği özellikle onu suçlayan valilerle çalışmak istememiş, Osman'ı koruyamayan valileri görevden almayı tercih etmiştir.⁷⁷⁷ Hz. Ali, her şartta ahlâki davranmış, Hz. Osman'ı ehil olmayan valileri görevden almadığı için siyaseten eleştirmiş ve kendi döneminde ahlâkı ve liyakati fazlasıyla önemsemiştir. Valilerini ahlâka aykırı davranışlarında sert bir şekilde uyarmış ve görevden almıştır. Nehcü'l Belağa'ya yansıyan sözleri siyasi ahlâkını bize göstermektedir. Basra valisine gönderdiği mektupta onu uyarmaktadır. *“Ey İbn Huneyf! Basralıların gençlerinden bir adamın seni bir ziyafet yemeğine davet ettiği, davete süratle icabet ettiğin, çeşit çeşit lezzetli yemeklerin sana ikram edildiği ve kâselerin sana taşındığı haberi bana ulaştı. Muhtaçları kovulmuş ve zenginleri davet edilmiş bir topluluğun yemeğine icabet edeceğine zannetmiyorum. Bu yemekten yediğine bak, hakkında şüphe duyduğunu at, helal olduğuna inandığını ise al. Bilmiş ol ki, her uyanın uyduğu ve ilminin nuruyla aydınlandığı bir lideri vardır. Bilmiş ol ki sizin lideriniz dünyasından iki elbiseyle ve yiyeceğinden iki ekmeğiyle yetindi.”*⁷⁷⁸

Yönetim Ahlâkı; esere yansıyan boyutuyla ifade etmek gerektiğinde, İslam'ın ciddiyetle üzerinde durduğu hususlardan başında, nizam ve disiplin konusu gelmektedir. Lideri olmayan bir devlet nizam ve düzenden mahrum olacağı için orada kaosun olmaması mümkün değildir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hz. Ali hilafete geçmek istememiş fakat devletin emirsiz kalmasına gönlü razı olmadığı için hilafeti kabul etmiştir.⁷⁷⁹

Hz. Ali, toplum düzenini önemseyip fitneden uzak durmak için kendinden önceki halifelere biat etmiş ve emir olarak kendisine de itaat beklemiştir. Siyaseti hakkın, hukukun, adaletin gerçekleşmesi için bir vasıta gören, hilafetin de bunun bir aracı olduğunu düşünen Hz. Ali'nin tek düşüncesi Müslümanlara hizmet etmektir.

⁷⁷⁶ Apak, a.g.e, s.50.

⁷⁷⁷ Kılıç, a.g.e, s.318-319.

⁷⁷⁸ Nehcü'l Belağa, s.308.

⁷⁷⁹ Sallabi, a.g.e, s.238.

Kur'an'ın istediği bir yönetimi benimseyen Hz. Ali, hilafeti Müslümanların dünya ve ahiret saadetlerine yönelik bir vasıta olarak görmüştür. Siyasi ve ahlâki fazileti gereği hilafeti ve hâkimiyeti ele geçirmek için gayri meşru da olsa her yolu denemek gibi bir amacı olmamıştır. Hilafet hakkı konusunda sadece sahabe otoritesini kabul etmiş, İslam'a giriş önceliklerine ve hizmetlerine göre bu hakkın sadece onlarda olduğunu ifade etmiş, sahabenin ileri gelenleri dışında kimsenin idareyi beğenmeyip, isyan etmesine izin vermemiştir.⁷⁸⁰

Tahkim meselesinde Hz. Ali'nin bir lider olarak cebri ve zulümkar bir yönetim şeklini benimsemediğini ve daha fazla kan dökülmesine gönlünün razı olmadığını müşahade ediyoruz. O gücü yettiğinde Kitab'a ve sünnete uygun bir yönetim şekli benimsemiş, halkının iyiliğini tercih etmiştir.⁷⁸¹

Ümmetin idarecileri kontrol hakkı olduğunu K. Kerim beyan etmektedir.⁷⁸² Raşit halifeler bu sebeple Şura'ya önem vermişler, adalet ve eşitlik ilkesinden şaşmamışlardır. Hz. Ali de yönetiminde bunu esas almış ve İslami ilkelerden asla şaşmamıştır.⁷⁸³

Yönetim ahlâkı gereği Hz. Ali, vali tayinlerinde halkın memnuniyetlerini ve taleplerini önemsemiş ve halkın kendisinden memnun olduğu valileri atamış, halkın şikâyet ettiklerini görevden almıştır. Hz. Osman'ın politikası olarak görülen nerdeyse tüm valiliklere akrabalarını ataması yönetim açısından halk nezdinde haklı olarak eleştirilmiştir. Peygamber ve ilk iki halifenin idarede yakınlarına görev vermemesi tüm yöneticilerin öğüt olarak alması gereken bir prensip olmalıdır. Oysa Hz. Osman, yanlış atamaları sonucu sorumsuzca hareket eden valileri sebebiyle halife olarak problemler yaşamış fakat yumuşak huyluluğu sebebiyle dirayet gösterememiştir.⁷⁸⁴

Tusi'ye göre yönetici, düzen ve adalet kurallarını uygulayabilmek için devleti oluşturan farklı sınıfları denge halinde tutmalıdır. Yardımcıları ve danışmanlarını iyi ve iyiliği yayan kimselerden seçmeli, kötü ve kötülüğü yayan kimselerin kötülüklerini düzeltmeli veya kontrol altında tutmalıdır. Adalet ve eşitlik ilkesini gözetmeli, haklarını kullanması engellenenin hakkını tazmin etmelidir. Tebaasına merhamet ve ihsanda

⁷⁸⁰ Bülent Ünal, "Hz. Ali'nin Egemenlik Anlayışı", Hz. Ali Sempozyumu, İzmir, 2009, s.340.

⁷⁸¹ Ünal, a.g.e, s.339.

⁷⁸² Al-i İmran 104.

⁷⁸³ Sallabi, a.g.e, s.303-310.

⁷⁸⁴ Ünal Kılıç, a.g.e, s.325.

bulunmalıdır. Kendi yükselişinin peşinden koşmamalı, devlet işlerine odaklanmalı, boş işlerle meşgul olmamalıdır.⁷⁸⁵

Farabi'ye göre ise erdemli şehrin yöneticisinde 12 meziyet aranmakta ilk 6 özelliğin bulunmadığı kişi yönetici olmamalıdır. Bunlar sırayla; Vücudunun tam ve sağlıklı olması, iyi bir kavrayış, kuvvetli bir hafıza, uyanık ve zeki olmak, güzel konuşma, öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmesi, nefsi şeylere düşkün olmaması, doğruluğu sevmesi, ulu olması ve ululuğu sevmesi, adaleti, mutedil olması, azim ve irade sahibi olması.⁷⁸⁶

Osman Gazi 'de oğluna vasiyetinde dine dikkat ve farzlara uyması gerektiğini, beyt-ül mali korumasını, devlet erkânını gözetmesini, tebaasından kimsenin malına taarruz etmemesini, âlimler ve fazılların devletin gücü olduğunu unutmamasını, yöneticiliği Hakkın lütfü olarak görmesini, haksız muameleden sakınmasını öğütlemektedir.⁷⁸⁷

Kınalızade'ye göre devlet başkanının adaletle hükmetmesi için şu şartlar gerekmektedir. Herkese eşit muamele, şehir halkının ve fertlerin istidat ve kabiliyetlerine göre korunması, iyilik ve yardımında eşit olarak yapılması.⁷⁸⁸

Kınalızade'ye göre devlet başkanında şu yedi özellik bulunmalıdır: Yüksek gayret, görüş ve düşüncede isabet, azim ve kararlılık, olaylar karşısında sabır ve tahammül, zenginlik, soy.⁷⁸⁹

Koçi Bey yazdığı risalede Osmanlı'nın gerileme nedenlerinden biri olarak ahlâki çürümeye dikkat çeker ve devlet yönetiminden kaynaklanan sorunlara çözümler sunar. Ona göre yöneticilerin ahlâki olgunluğu arttıkça meşruiyetleri daha az sorgulanacak ve toplumsal düzen sağlanacaktır.⁷⁹⁰

Kutadgu-Biligde ise yöneticilerin vasıfları şöyle sıralanmıştır: Yiğitlik ve cesaret, bilgelik ve akıllılık, erdemlilik, dürüstlük, ihtiyatlılık, zalim olmamak, adil olmak.⁷⁹¹

⁷⁸⁵ Fahri, a.g.e, s.216-218.

⁷⁸⁶ Mustafa Özel, *Yöneticilik Dersleri*, İstanbul, Küre Yay, 2016, s.47-48,

⁷⁸⁷ Özel, a.g.e, s.41-43.

⁷⁸⁸ Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, (t.y), s.217-228.

⁷⁸⁹ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alai*, s.495-496.

⁷⁹⁰ Bekiroğlu, a.g.e, s.159.

⁷⁹¹ Mahmut Arslan, s.39-41.

Hz. Ali tüm bu tanımlamalar yönüyle değerlendirildiğinde zekâsı, hikmeti, cesareti, askeri dehası, hitabeti ve en önemlisi adaleti ile halkını yönetmeye fazlasıyla layık bir kişilik olarak görülmelidir. Farabi'ye göre devlet reisi ülke yönetiminden birinci derecede sorumludur ve ahlâken de bütün yurttaşlar için bir fazilet örneği olmalıdır. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde Hz. Ali faziletiyle halkına örnek bir devlet reisi olmuştur.⁷⁹²

Hz. Ali adil bir yönetici olarak, zimmetine haraç gelirini getirmekle suçlanan valisini derhal yargılayıp, cezasını vermiştir. Adaleti temin etmenin devlet başkanının asli görevlerinden biri olduğunu beyan ederek, devlet başkanı olarak cezaları tatbik etmiş, valilerine had cezası dahi tatbik etmiştir. Valilerine ahitnameler hazırlayarak görev alanlarını belirlemiş, liyakate önem vermiştir. Valilerin adil, emin, ehil olmasının yanı sıra İslami esaslara uymasına da dikkat etmiştir⁷⁹³ Ayrıca, çarşıları denetlemek için dolaşmış, satıcıları takvaya, dürüst alış verişe davet edip, tartıda hile yapmamalarını, kasaplara etleri şişirmemelerini emretmiştir.⁷⁹⁴ Bu uygulamalarda onun yönetimde ahlâki davrandığına şahitlik etmekteyiz.

Nehcü'l Belağa'da liderin görevlerini beyan etmiş ve emire itaat beklemiştir. *"Allahım! Sen yaptığımız şeyin otoriteyi kendimiz için ele geçirmek ya da yıkıntının artıklarından dilemek için olmadığını biliyorsun. Ancak yaptıklarımız dininin ilkelerini geri getirmek ve memleketlerinde iyiliği ortaya çıkarmak içindir. Böylece kullarından mazlum olanlar güvenlik içinde olacak, had cezalarından kaldırılanlar da uygulanacak."* Hutbenin devamında liderin özelliklerini şöyle sıralamaktadır. Lider cimri, cahil ve zalim olmaz. Adaletsizlik etmez, rüşvet almaz ve sünneti terk etmez.⁷⁹⁵

El- Eşter'e yazdığı ahitnamede toplumda herkese birinci sınıf insan muamelesi yapmasını istemesi, halkın güven içinde yaşamasına vesile olması zulüm ve baskıdan uzak bir yönetim talebi, insanlara sevgiyle yaklaşmasını istemesi Hz. Ali'nin yönetim ahlâkına dair güçlü ipuçları sunmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'ye göre devlet kademesinde cimri ve korkaklara yer verilmemeli, iyiler ve kötüler aynı kefeye konulmamalıdır. Devletin üst kademelerinde baskılara boyun eğmeyen, çalışkan ve dirayetli yöneticiler bulunmalıdır. Düşkünler korunmalı, barış esas alınmalıdır. Devlet işlerinde asla

⁷⁹² Mahmut Arslan, Kutadgu-Biligteki Ahlâk ve Siyaset Felsefesi, Sosyoloji Konferansları, 23, 1986, s.35.

⁷⁹³ Kılıç, a.g.e, s.330-333.

⁷⁹⁴ Bakır, a.g.e, s.86.

⁷⁹⁵ Nehcü'l Belağa, s.144.

gevşeklik gösterilmemelidir. Herkes eline, beline, diline ve öfkesine hâkim olmalı, hiçbir insan küçük düşürülmemelidir.⁷⁹⁶

Valisine yazdığı bu mektup ahlâkını ortaya koymaktadır. “ *Seni yermeden ve eleştirmeden görevden alıyorum. Sana verilen görevi güzel bir şekilde ifa edip emaneti yerine getirdin. Zan altında olmadan, azarlanmamış, itham edilmemiş ve suçlanmamış olarak gel.* ”⁷⁹⁷

Savaş Ahlâkı; Hz. Ali savaşı kişisel bir tutku olarak değil, Allah yolunda yapılan kutsal bir cihat olarak değerlendiriyordu. Bu sebeple savaşta dahi olsa nefsi için hareket etmekten kaçınıyordu.⁷⁹⁸

İslam dini cihadı önemsemiş ve vatani, dini ve canı korumak, hak ve özgürlükleri temin için savaşa izin vermiştir. Ancak savaşın kendine ait bir ahlâkı ve hukuku bulunmaktadır. İslam’a yönelik saldırılarda savaşa katılmak farz-ı ayndır.⁷⁹⁹

Savaşta dahi adaletten ayrılmamak, aşırılığa gitmemek, kişinin canının dokunulmazlığını korumak esastır. Müslüman’ın zulümden uzak durması prensibi sadece barışta değil savaşta da geçerli bir ilkedir. Nitekim Sıffin savaşında Muaviye Hz. Ali’nin ordusunun su almalarına engel olmuş, daha sonra Hz. Ali suyolunu ele geçirince aynı şeyi karşı tarafa yapmamış ve hakka ve hukuka riayet eden bir siyaset adamı olarak, takvayı esas almıştır.⁸⁰⁰

Savaşta hadde tecavüz etmemek, çocuklara, yaşlılara, kadınlara, ekili araziye dokunmamak Hz. Peygamberden örnek aldığımız ahlâki davranışlardır.⁸⁰¹ Ayrıca Peygamber’in tavsiyeleri arasında müslüman yapmamak, kiliseleri yakmamak, ağaçlara zarar vermemek, hurma ağaçlarını yakmamak ve ihtiyaçtan fazla hayvan kesmemekte vardır. Ebu Bekir’in tavsiyeleri arasında meyve veren ağacı kesmemek, mamur binaları yıkmamak, koyun ve deveyi yemek için kesmek, arıları yakmamak, kovanları tahrip etmemek ve korkaklık göstererek savaştan kaçmamak vardır. Hz. Peygamber şayet bir

⁷⁹⁶ Faris Çerçi, *Malik El- Eşter’e Verdiği Ahidnameye Göre Hz. Ali’nin Yönetim Anlayışı*, Atatürk Ü.İ.F.D, sayı 28, Erzurum, 2007, s.37.

⁷⁹⁷ *Nehcü’l Belağa*, s.306.

⁷⁹⁸ Bakır, a.g.e, s.87.

⁷⁹⁹ Ahmet Yaman, “ *Savaş* ” md, DİA, c.36, S.189.

⁸⁰⁰ Bülent Ünal, a.g.e, 338.

⁸⁰¹ Temel, a.g.e, s.712.

karargâh veya kale olarak kullanıldığında evlerin yıkılabileceğini ve ağaçların kesilebileceğini belirtmiş ve Beni Nadir'in ağaçlarını kesmiştir.⁸⁰²

Müslüman askerler savaşa giderken dini hassasiyetlerini canlı tutmak ve buldukları yerde helal haram çizgisine dikkat etmekle mükelleftir. Bu sebeple savaşta yağma ve talan yasaklanmıştır⁸⁰³. Hz. Ali de Nehcü'l Belağa'da bu çizgiyi koruduğunu bildiren sözler söylemiştir. “Allah'ın izniyle size uğrayacak askerler gönderdim. Onlara Allah'a karşı görevleri olan eza etmemeyi ve kötülüğü uzaklaştırmalarını tavsiye ettim.”⁸⁰⁴

Hz. Ali savaş ahlâkına önem vermiş ve karşı taraf savaşa başlamadan savaşa başlamayın diyerek komutanlarını uyarmıştır. Sulh yolunu tercih etmiş, başka bir yol kalmadığında fitneye engel olmak için savaşmıştır. Muaviye'ye sürekli mektuplar yazarak onu biata davet etmesi ahlâkının gereğidir. Savaş sonrasında ölen Talha ve Zübeyir'in ardından dua etmesi, yağmayı yasaklaması, kadınlara dokunulmasını yasaklaması, Hz. Ayşe 'ye şefkatle muamelesi yüce ahlâkının yansımalarıdır.⁸⁰⁵ Savaşmaktan kaçınanları eleştirmiş ve güvenilmez olduklarını söylemiştir.

Bakara 190'da belirtildiği gibi savaş kaçınılmaz olduğunda haddi aşmamak, aşırıya gitmemek emredilmiş, savaşta bile Müslüman'a yakışır vakar içinde davranılması istenmiştir.⁸⁰⁶

Savaşta kadınlara ve eman altındakilere zarar vermeme ilkesine⁸⁰⁷ dikkat eden Hz. Ali bu konuda şöyle buyurmuştur.” *Bana ulaştığına göre onlardan biri, bir Müslüman kadının ve bir diğeri zimmet ehli bir kadının evine giriyor, halhalını, bileziğini, kolyelerini ve küpelerini alıyor...*” diyerek bu durumu tasvip etmediğini beyan etmiştir.⁸⁰⁸

Nehcü'l Belağa'da savaşla ilgili emirlerinde Hz. Ali şöyle buyurmaktadır. Muaviye'ye yazdığı mektupta savaşmak istemediğini belirterek “*Savaşa çağırıyorsun.*

⁸⁰² Yunus Macit, *Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fiziki Yapının Masuniyeti*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005, c.5, sayı 4, Samsun, 2005, s.98-106.

⁸⁰³ Nargül, a.g.e, s.139.

⁸⁰⁴ Nehcü'l Belağa, s.333.

⁸⁰⁵ Sallabi, a.g.e, s.554-556.

⁸⁰⁶ Bakara 2/190.

⁸⁰⁷ Nargül, a.g.e, s.144.

⁸⁰⁸ *Nehcü'l Belağa*, s.57.

İnsanları bir yana bırak. Hangimizin kalbinin yenik ve basireti örtülü olduğunun bilinmesi için bana karşı çık ve iki tarafı da savaştan muaf tut.”⁸⁰⁹

“ *Benden sonra Haricileri öldürmeyin. Hakkı isteyip hata eden, batılı isteyip ona ulaşan gibi değildir.*”⁸¹⁰ Diyerek savaşların ve fitnenin devam etmesini istememiştir.

Hz. Ali aynı toprakta yaşayan ülke insanıyla savaşı hoş görmemiş⁸¹¹ böyle bir toplumun aşağılık hale düşeceğini ifade etmiştir.⁸¹²

Savaş sonrasında İslami ilkelere uygun olarak ganimeti savaşa katılanlara adil bir şekilde paylaşmış, esirlere zarar vermemiş ve müslu yapmamıştır.⁸¹³ Nehcü'l Belağa'da geçen şu sözler bunun güzel bir ifadesidir. “*Allah'ın izniyle hezimete uğrarlarsa kaçanı öldürmeyin, size sığınanı vurmayın, yaralıları öldürmeyin.*”⁸¹⁴

Muhalefet Ahlâkı; Hz. Ali, gerek Hz. Osman'ı eleştirirken gerekse Muaviye ile mücadelesinde asla dünyevi hırslar uğruna hareket etmemiş, sadece hak bildiği dava üstüne eleştirilerini yapmıştır.

Hz. Ali, Osman zamanında kendine yapılan tüm siyasi telkinlere rağmen halife aleyhinde bir faaliyete katılmamıştır. Bazı icraatlarına karşı çıkmıştır. Özellikle içkili olarak namaz kıldıran Velid b. Ukbe'yi ancak ısrarlar sonucu görevden almasını ve Muaviye'yi eleştiren Ebu Zer'i sürgün etmesini hoş görmemiştir.⁸¹⁵ Görüldüğü gibi muhalefeti iktidar hırsı uğruna değil, dinin korunması ve kişilerin hukukuna yöneliktir. Bazı icraatlarına muhalefet etmesine rağmen Osman'a nasihat etmeye devam etmiş, onu asilerin yanında tek başına bırakmamıştır.⁸¹⁶ Hz. Ali'nin muhalefeti yapıcı bir muhalefet olarak görmek gerekmektedir. Zira eleştirileri ve uyarıları ile birlikte çözümler sunması onun Osman'la ilgili kötü bir maksat gütmeyeceğinin işaretidir.⁸¹⁷

Muaviye ise Hz. Ali'nin bir muhalifi olarak onu Osman'ın katillerini bulmamakla suçlayarak dürüst bir muhalefet içinde olmamıştır. Tahkim meselesinde Hz. Ali'nin hakemini kandırarak yaptıkları çirkin oyunla, Hz. Ali'yi hilafeti boyunca

⁸⁰⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.273.

⁸¹⁰ *Nehcü'l Belağa*, s.74.

⁸¹¹ Nargül, a.g.e, s.134.

⁸¹² *Nehcü'l Belağa*, s.56.

⁸¹³ Nargül, a.g.e, s.146-147.

⁸¹⁴ *Nehcü'l Belağa*, s.275.

⁸¹⁵ Apak, a.g.e, s.32; Fatih Topaloğlu, “Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri”, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri,(24-25 Ekim 2007), ed. Rıza Savaş, D.E.Ü İlahiyat Fak, İzmir,2009 s.313.

⁸¹⁶ Apak, a.g.e, s.36

⁸¹⁷ Topaloğlu, a.g.e, s.313

zor durumda bırakmışlardır. Hilafete ehil olanın Hz. Ali olduğunun farkında olmasına rağmen sırf iktidar hırsı uğruna savaşa girmiş ve binlerce masumun ölümüne sebep olmuştur.⁸¹⁸

Esere de yansıdığı gibi Hz. Ali muhaliflerine karşı daima güzel ahlâkla muamele etmiş, hatta onlara sövülmesini yasaklamıştır. “ *Sövücüler olmanızı kerih görüyorum. Amellerini anlatmanız, onların durumunu zikretmeniz daha isabetli bir söz ve daha uygun bir mazeret olur. Onlara sövmek yerine – Allahım! Bizim ve onların kanlarını bağışla. Bizimle onların arasını düzelt. Sapkınlıklarından dolayı onları hidayete erdir. Böylece Hakkı bilmeyen onu bilsin, günah ve düşmanlığa düşkün olan ondan dönsün.- dersiniz.*”⁸¹⁹

Toplum içerisinde diğer insanlarla iletişim ve etkileşim kuran insanoğlu birbirini olumlu ve olumsuz şekilde etkilemektedir. İnsanların birbirleriyle etkileşimlerini belirleyen sınırlar değerler ve ahlâk manzumesi olarak nitelenmekte ve ilişkilerimizin değerini belirlemektedir. Hiçbir insan diğerlerine karşı sınırsız bir serbestlikle davranma hakkına sahip değildir. Onu sınırlandıran ahlâki değerler aynı zamanda onu yapıp ettiklerinden sorumlu kılmaktadır. Değerler bu kapsamda insanın irade ve isteklerini etkileyerek, davranışlarını kabul edilebilir çerçevede yönlendirmektedir. Değerler nesillere aktarılarak toplum eğitilmekte ve değerler korunmaktadır. Zira bir toplumun gelişimi ancak değerlerin dejenere olmadan yeni nesle aktarılması ve zamanın ruhuna uygun olarak revize edilmesiyle mümkün olmaktadır. Yeni öğretim metotları ışığında değerlerin yeni nesillere iletilmesi ve benimsetilmesi toplumun sağlam bir şekilde geleceğe yolculuğunu gerçekleştirmesine yardımcı olacaktır.⁸²⁰

Eğitimde en önemli konu eğitimcinin yapmadıklarını muhatabına söylememesi ilkesi gereği Hz. Ali, İslamın önem verdiği her değeri bizzat uygulayarak insanları bu değerleri korumaya teşvik etmiştir. Doğru bir rol model olarak Hz. Ali tüm eğitimciler tarafından örnek alınması gereken bir şahsiyettir.

Hikmet, iffet, şecaat ve adalet olarak özetlenebilen ahlâki değerler Hz. Ali'nin nev'i şahsında zuhur etmiş değerlerdir. Hz. Ali hikmet olarak niteleyeceğimiz kavrayış, ifade ve doğru düşünme değerlerine sahip bir devlet adamı olarak hikmetli sözler

⁸¹⁸ Ünal, a.g.e, s.339.

⁸¹⁹ *Nehcü'l Belağa*, s.240.

⁸²⁰ Göz, a.g.e, s.145.

söyleyerek halkını değerler konusunda bilinçlendirmiştir. Şecaat erdemiyile ağırbaşlılıkla olaylara göğüs germiş ve daima ilişkilerinde ve davranışlarında ölçüyü korumuştur. Onun tek gayesi doğru bir İslam düzeni kurmak ve insanların hukukunu korumak olmuştur. İffetini bir erdem olarak nefsin arzu ve isteklerine hayır diyerek sabırla ve kanaatle benliğinde taşımış, daima hayâ ve incelikle hareket etmiştir. Adalet erdemi gereği sadakati, merhameti, sevgi ve saygıyı muhafaza ederek iyilikle muameleyi esas almış, ibadet ehli bir insan olarak Hakka bağlılığı kıyamete kadar korunması gereken bir değer olarak insanlara tavsiye etmiştir. Biz din eğitimcilerine düşen görev ise Hz. Peygamber'in ve onun dostlarının güzel örneğinden istifade ederek iyi bir rol model olmaya çalışmaktır.

Erdemli toplumların erdemli yöneticilerle hayat bulacağı yadsınamaz bir gerçektir. Lakin Hz. Ali'nin yönetimi devraldığı toplum refah ve zenginliğin zirve yaptığı bir dönemden geçmiş ve Hz. Osman'ın yumuşak huyluluğu sebebiyle valilerini kontrol etmekte yaşadığı sorunlar yüzünden adalet ve liyakat ilkesi kaybolmuştu. Hz. Ali adaleti tesis etmek için çok fazla gayret sarf etmiş ancak çıkarları zarar gören kişiler Hz. Ali'nin muhalifi olmuşlardır. Yaşadığı dönemin tüm güçlüklerine rağmen Hz. Ali bulunduğu toplumu ahlâki düzeyde geliştirmek ve doğruya yönlendirmek maksadıyla ahlâk eğitimine önem vermiş, devlet reisi olarak halkın huzur ve mutluluğunu gaye edinmiştir. Onun ahlâk eğitiminde esas aldığı iki unsur olarak Kuran ve sünnet'e göre hareket etmiş, gerektiğinde aklını kullanarak meselelere adil çözümler bulmaya çalışmıştır. Ahlâk eğitiminde ahlaki değerleri muhafaza etmenin yanı sıra, siyaseti ve yönetiminde de ahlâki davranışlara önem vermiş bunun için yöneticilerine emirnameler ve ahitnameler hazırlamış, ehliyet ve liyakatle beraber dini yaşantıya da önem vermiş, sosyal devlet ilkesi gereği halkın madden ve manen ezilmesine izin vermemiştir. Hutbelerinde, mektuplarında ve hikmetli sözlerinde ahlâk eğitimine dair verdiği doneler erdemli bir devlet adamı portresini bize sunmakta ve günümüz siyasetçilerine de rol model olmaktadır. Erdemli bireylerin oluşturduğu toplum idealini bir ütopya olarak görmek insanları tembelliğe ve ümitsizliğe sevk etmektedir. Oysa aileden başlayarak yeni nesillere iletilen ahlâki erdemler ihlâs ve samimiyetle verilmeli ve din eğitimcileri kendilerini rol model anlayışı içinde değerlendirerek mutlu bir toplum hedeflemelidir.

Yaşadığı fitne dönemine rağmen elinden gelenin en iyisini yapma gayretinde olan Hz. Ali'nin bu tavrı tüm Müslümanlara örnek olmalıdır. Hz. Ali iyi bir hatip,

feraset sahibi bir âlim ve muttaki bir kul olarak yaşamış ve ömrü boyunca Kur'an çizgisinden ayrılmamıştır. Din eğitimcileri ahlâk eğitiminde Hz. Ali'nin örneklğini bir metod olarak benimsemeli ve sözün gücüyle birlikte, söylediği sözün tesirini artırmak için model olmanın erdemine sahip olmalıdır.

SONUÇ

Allah-ü Teâlâ, Rab sıfatıyla Hz. Âdem'den beri tüm insanlığı eğitmiştir. Âdem'e esmaları öğretmiş ve onu dünyaya indirdikten sonra dünya hayatını devam ettirebilecek vasıflarla donatmıştır. İnsana verilen en önemli iki nimet iman ve akıldır. İnsan fitraten inanmaya meyilli bir yapıyla doğmuştur. Fakat insan ahlâken çift kutuplu yaratılmıştır. İyiyeye de kötüyeye de meyiletme ihtimali vardır. Allah'ın ona verdiği akıl ve iman nimeti sayesinde iyiliğe meyledebileceği gibi, nefsin heva ve hevesine uyarak kötülüğe de meyledebilmektedir. Din eğitimi vesilesiyle Allah'ın emirlerini ve yasaklarını öğrenen insan, ahlâki olarak ta faziletleri ve reziletleri kavrayacak ve hayatında bunları uygulayacaktır.

Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahiyle insanları eğitmekle görevlendirilmişlerdir. Hz. Peygamber hem eğitimci hem de toplum lideri olarak yaşadığı toplumun değerlerine önem vermiş, Kur'ani ahlâki ile kıyamete kadar Müslümanlara yol gösteren bir ışık olmuştur.

Peygamber'den sonra halifeler bu görevi devralmışlar ve sadece toplumu idare eden bir vasıfla değil aynı zamanda onları eğiten bir eğitimci vasfıyla hareket etmişlerdir. Raşit halifelerin sonuncusu olan Hz. Ali de bir emir olarak bu anlayışı benimsemiş ve kendi toplumunu ideal ve huzurlu bir topluma dönüştürmek için elinden gelen tüm gayreti göstermiştir.

Muhakkak ki Hz. Ali'nin yaşadığı dönem fitnenin yoğun olduğu dönemlerdendir. Hz. Ali, bu fitne döneminde dahi Kur'an ve sünnet yolundan ayrılmamış, siyasi iktidar uğruna hak bildiği davadan vazgeçmemiştir. Yaşadığı toplumu ve bireylerini kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak için onlara öğütler vermiş, bazen de yapılan yanlışları sert bir dille uyararak, kötülükten sakındırmaya çalışmıştır.

Bir lider olarak dini değerleri muhafaza etmek için adil olmaya önem vermiştir. Valilerine yazdığı emirnameleri ve ahitnamelerinde onları güzel ahlâka ve değerleri korumaya çağıran mesajlarından anlaşılacağı gibi daima insanları hak yola davet etmiş ve davranışlarıyla halkına rol model olmuştur.

Siyasette, yönetimde, savaşta ve insan ilişkilerinde ahlâka kıymet vermiş ve her şartta ahlâklı davranmaya çalışmıştır.

Hz. Ali eser boyunca doğru bir insan profili çizmeye çalışmış ve kâmil mümini eser boyunca çeşitli özellikleriyle vasfetmiştir. Eserde çizilen ideal mümin portresine göre öne çıkan vasıflar şu şekilde sıralanmaktadır:

Allah'a ihlâs ve samimiyetle şüphe duymadan iman etmesi, O'nun Kitabında belirttiği emir ve yasaklara göre hayatını şekillendirmesi, Kur'an ve sünnete bağlı bir şahsiyet gelişimi, ibadetlerde devamlılık, Allah'ın rızasını kazanma gayreti, imani ve insani olarak ihсанla hareket etme bilinci ve daima ahireti esas alan bir sorumluluk anlayışı benimsemesi beklenmektedir.

Hz. Ali'ye göre ideal mümin, Allah ve Peygamber sevgisini yüreğinde hissederek etrafındaki tüm varlıklarla ilişkisini bu sevgi üzerine bina etmelidir. Kalbinde hissettiği bu derin ve ulvi sevgi onun hayat nizamını belirlemekte ve davranışlarını şekillendirmektedir. Dini irade olarak yansıyan bu Allah'ı bilme ve sevme hali Rabbine karşı ahlaki bir taahhülle bağlanmasına vesile olmakta, Allah'ın Peygamberi aracılığı ile bize sunduğu örneklik çerçevesinde dini ve dünyevi her türlü yaşam pratiğine dönüşmektedir.

Örnek bir insan adaletli, doğru sözlü, sorumluluk sahibi, sabırlı, tevazu sahibi, ölçülü, kanaatkâr, öfkesine hâkim olan, hoşgörülü, ihlâs ve takva sahibi, barışı esas alan, isyandan, yalandan, nifaktan uzak duran, her türlü mahlûkata karşı yumuşak huylu bir kişi olmalıdır.

Cömertliğe önem veren Hz. Ali, cimriliği mümine yakıştırmamakta bu konuda ciddi uyarılar yapmaktadır. Cömertliği istemeden verme olarak tanımlamakta, isteyene vermeyi utanç olarak niteleyerek, insani ilişkilerde birbirine ve dolayısıyla İlahi Zat'a yaklaşmanın yolunun infak ahlakıyla mümkün olduğunu bildirmektedir. Ona göre ideal mümin akrabasına yardımı ve sıla-i rahmi esirgemeyen, fakirin sadaka ve zekâtla hukukunu koruyan ve bu şekilde toplum düzenini sağlayan kimsedir. Özellikle borç vererek Müslüman kardeşinin sıkıntısını gideren kimseyi överek Allah'a borç verdiğini hatırlatarak Kur'ani ölçüyü bir kez daha vurgulamakta dini toplumsal yaşamın bir parçası kılarak uhrevi bir bilince ulaşmayı gerekli görmektedir.

Hz. Ali'ye göre ideal insan Allah'tan hakkıyla sakınan ve attığı her adımı bu ölçü doğrultusunda atandır. Bu sakınma iman, ibadet ve ahlak noktasında bir bilincin

oluşmasına imkân tanıyarak, kişinin nimet vereni hatırlaması ve dünyaya meyiletmekten uzak durmasına vesile olmakta, dünyada bir emanetçi ve misafir olduğunu hatırlayarak zühdü tercih etmesini sağlamaktadır. Zira Peygamberlerden aldığımız örneklikte zühdü tercih etmeyi tavsiye etmektedir.

İdeal insan aza kanaat eden, geçici dünya heveslerine tamah etmeyen, fahşadan uzak duran ve daima haddini bilendir. Hz. Ali'ye göre ideal insan Allah'a karşı hissettiği derin saygının ve sevginin gereği olarak, konuştuğunda hakkı zikreder, daima orta yolu tercih eder ve faydalı olmayan ilme meyiletmez. Ölçüsü Kur'anı yaşamak ve Allah'ın verdiği nimetler üzerinde tefekkür ederek, acziyetini kabul etmektir.

İnsani ilişkilerde kabalıktan uzak duran, her varlığa şefkatle muamele eden, istikametten asla ayrılmayan, nefsi dâhil hiçbir varlığa zulmetmeyen ideal mümin haram lokma yemekten sakınmalıdır. Kendisinin hak etmediği bir kolaylıkla elde ettiği malı nefesine helal kılmamalıdır. Kendi için sevdiğini Müslüman kardeşi için de sevmeli nefesine kerih gördüğü şeylerden Müslüman kardeşini de uzak tutmalıdır.

Dünyaya bağlanmaktan sakınan ideal mümin ahiret ve dünya dengesini korumalı ve dünyanın ahretin tarlası olduğunu unutmamalıdır. Savaş dâhil hakkı ve hukuku korumalı, kimseye eziyet etmemelidir. Korkaklıktan sakınmalı, Allah yolunda mücadeleden asla vazgeçmemelidir.

Allah'ın öğütlerini öğrenmeli hayatını buna göre düzenlemeli ve daima hakça davranmak hususunda sebat etmelidir. İbadetinde sabrı bir değer olarak benimsemeli, farzlara riayet ve sünneti muhafaza hususunda sabırla hareket etmelidir.

Rabbine belada da nimette de hamd etmeli, hamdi imanın gereği olarak görmeli, ihlâs ve samimiyetle nimetin sahibini yüceltmelidir. Nimete şükürün gereği olarak kendine verilen her türlü nimetin kadrini bilmeli ve şükürü fiili olarak yaşamalıdır.

İdeal mümin özü doğru, sözü doğru, davranışları dürüstlük ilkesi üzerine bina edilmiş olmalıdır. Yanlışta yanlış diyebilecek hakkaniyette olmalı, hiçbir menfaatin dinin önüne geçmesine izin vermemelidir.

Tartıda hileden uzak durmalı, vefayı yüce bir değer olarak benimsemelidir. Rabbine ve insanlara karşı sorumluluklarını bilen, emaneti muhafaza eden, toplum düzenini bozmamak adına nasihat kabul eden bir yapıda olmalıdır.

Hz. Ali'ye göre ibadet kuru ve ruhsuz amellerden ibaret kalmamalıdır. Bunun için ibadet ehlini tarif ederken çeşitli şekillerde değerlendirmeler yapılmıştır. Gecelerini

ibadetle ihya eden, dertlerinin devasını Kur'an'da bulan ihlâslı mümin, gündüzleri sabırlı, bilgili ve iyi davranışlarıyla değerli bir toplum insanı olarak hayatını düzenlemektedir.

Kamil mümin ibadetiyle nefsi emareyi öldürerek, nefsiyle cihat etmekte manevi dünyasını aydınlatmaktadır. İslami öğretilerde günahlar beşerin kalbinde kara izler bırakmaktadır. Bu da bireyi hayır ve güzellikten uzaklaştırmakta, ibadet şevkini azaltmaktadır. Oysa ibadet Allah karşısında kulluk bilinci, zikrullah ile hem dini hem dünyevi yaşantımızı hayırlarla doldurmak ve kötülükten uzaklaşmak mümkündür. İdeal mümin rıyanın girmedığı bir kulluk şuuru ile hayrı çoğaltan ve kötülükten uzak duran ve Allah'ın zikrini bütün dünya nimetlerine tercih edendir.

Gıybet, kin, nefrette ve sevgide aşırılığa kaçma, menfaat uğruna övgüde mübalağa, insaf ve merhametten uzak olma, su-i zan gibi yerilen davranışlardan sakınarak Müslüman kardeşiyle ilişkilerini zedeleyecek davranışlardan sakınan bir insan modeli çizen Hz. Ali, ideal mümini tövbe ve istiğfarla Rabbine dua ile yakınlaşan insan olarak nitelemektedir.

Hz. Ali'ye göre, ideal mümin adalet, hikmet, iffet ve şecaatle imanını, ibadetlerini ve ahlakını şekillendiren ve tüm hayat düsturunu Allah'a ve Peygamber'e bağlılıkla belirleyendir.

İnsan kazandığı bu ahlaki değerler sayesinde tutarlı ve sağlıklı davranarak, kişilik sahibi, ahlâklı ve mutlu nesiller yetiştirebilme imkânına sahip olmaktadır.

Hz. Ali eser boyunca iman, ibadet ve ahlak eğitimine önem veren sözler söylemiş ve rol model olarak dini ve dünyevi sorumluluklarımızı bize öğretmiştir.

İman eğitiminde tevhid esası üzerinde durmuş iman kalp ile bilmek, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmektir diyerek tarif etmiştir. Bu tarifinde iman ve amel bütünlüğünü önemseyen bir çizgide olduğunu belirtmiştir. Ahirete imanı vurgulayarak dünyanın geçiciliğini hatırlatan Hz. Ali'nin eğitiminde dünyanın ahirete hazırlık yurdu olduğu vurgusu yapılarak, kişilerde sorumluluk bilinci oluşturulması hedeflenmiştir. Dünya ve ahiret dengesini önemseyen Hz. Ali dünyada kendisine verilenle yetinilmesini öğütlemiş ancak bunun için çalışmanın gerekliliğini vurgulamıştır. İmanı Yaratıcının verdiği en büyük nimet olarak gören Hz. Ali, hutbelerinde ve mektuplarında Allah'a hamd ve şükür sıklıkla hatırlatarak iman eğitimi örneği sunmuştur.

İbadet eğitiminde mükâfat bekleyerek yapılan ibadeti tüccarın ibadetine, korkarak ibadet edenlerin ibadetini kölelerin ibadetine benzeterek, hürlerin ibadetinin şükürle gerçekleştiğini beyan ederek Allah'a kul olmanın ön şartını rızayı kazanmak yani ihlâs olarak nitelemiştir. Hz. Ali'ye göre Allah için yapılmayan hiçbir işin bireye bu dünyada da diğer dünyada da bir faydası bulunmamaktadır. Özellikle dua ve ihsana önem veren Hz. Ali ibadette ihlasın bireysel ve toplumsal olarak faydasını anlatarak motivasyon sağlamış ve daima halkın yararı prensibini esas almıştır. İbadet eğitiminde amaç ve faydayı anlatarak insanları ikna yoluyla ve akıllarına hitap ederek eğitmiştir. Hz. Peygamberden örnek alarak ibadet eğitiminde kolaylık ilkesiyle hareket etmiş, muhatap kitlenin anlayış ve kavrayış düzeyine göre muamele etmiştir.

Değerler toplumların halini yansıtan aynalar gibidir. Hz. Ali'nin aynasından baktığımızda güzellikler ve iyiliklerle dolu değerler manzumesi karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali, Kur'ani değerleri önemseyen bir değer anlayışı içinde olmuş ve erdemli yönetimiyle örnek bir tutum göstermiştir. Zira Hz. Ali imamın örnekliliğini eğitimin ilk şartı kabul etmiş, kendini eğitmeyenin başkalarını eğitemeyeceğini belirtmiştir. O söz ve davranış bütünlüğüne önem vermiş, verdiği her öğüdü önce kendi uygulamıştır.

Kuranda değer kavramı Yaratıcının istek ve arzularına göre düzenlenmekte ve insan aklı tarafından kabul edilmektedir. Tüm değerler yetkin olan ve insanı yetkin Yaratanın bireyden yapmasını istedikleridir. Böylelikle birey Yaratıcısıyla iletişim kurmakta ve O'nun rızasını kazanmaktadır. Bundan sonra değerler hiyerarşisinde ahlâki ilkeler ve ibadetler gelmektedir. Bu ikisini düzenleyebilmek için hukuki kurallar belirlenmiştir. Birey değerler alanında emir ve yasaklara uyma konusunda özgür bırakılmış ve tercihlerinden sorumlu tutulmuştur. Hz. Ali de değer eğitimi içinde bireye değerleri anlatarak hürriyet ilkesi gereği onlara tercihlerini sunmuş ve adalet ilkesi gereği sorumluluklarını hatırlatmıştır. Yaşadığı toplumun bir ferdi olarak meselelere duyarsız kalmamış, değer erozyonuna karşı çözümler sunmuştur. Hz. Ali hikmet, şecaat, iffet ve adalet değerlerini bizzat kendi örnekliliği ile topluma benimsetmeye gayret etmiştir.

Dini bakış açısına göre Allah peygamberleri hakikat elçileri olarak göndermiş ve onları buldukları topluma aynı zamanda bir yönetici olarak atamıştır. Yönettikleri toplumlara Allah'ın emir ve yasaklarını öğreten peygamberler aynı zamanda onların sorunlarına çözüm bulmak için yine ümmetleriyle istişare etmişlerdir. Hz. Ali de

Peygamberin istişare ettiği, birlikte savaştığı, vahiy kâtibi olarak kendisinden faydalandığı bir insan olarak Peygamberden ilmi ve siyasi bir miras almış ve bu mirasın yansımaları olarak imametini ve hilafetini belirlemiştir. Müslüman bir yönetici olarak dini birikimi ve aklı arasında bir denge kurmuş, hikmet, iffet, akıl ve adaletle bir yönetim şekli benimsemiştir. Yöneticide bulunması gereken vasıfları sayarken adalet ve zulümden bahsetmiş, zalim ve cimri kişinin yönetici olamayacağını beyan etmiştir.

Hz. Ali'ye göre ilk Müslümanlardan olması ve Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle otoritesi tartışmaya açık değildir. Kendisini ancak ilk Müslümanlardan olan kişilerin eleştirebileceğini belirten Hz. Ali, muttaki ve ilim sahibi, düzgün bir itikata ve adalete sahip Emire itaatin gerekliliğine işaret etmiştir. Bu sebeple Hz. Osman'ı yapıcı yönde eleştirmiş fakat asla hilafetinin meşruiyetini sorgulamamıştır. Oysa Muaviye ona göre çok geç Müslüman olduğu ve sülalesinin yaptıklarından dolayı hilafete layık değildir. Bu sebeple kendi hilafetinden asla vazgeçmemiş, hak bildiği dava uğruna mücadele etmiştir. Hz. Ali savaşta, siyasette, dini yaşamda ve muhalefesinde ahlâki olanı tercih etmiş ve din eğitiminin bütüncül bakış açısına uygun olarak iman, ibadet ve ahlâk eğitimi birbirinden ayrı tutmamış, hayatını buna göre düzenleyerek iyi bir rol model olmuştur.

Din eğitimcileri Hz. Ali gibi yaşayışıyla örnek, fesahati ve belagati güçlü, âlim, zahit ve hikmet sahibi bu mümtaz şahsiyeti bir rol model olarak örnek almalı ve eğitim metotlarını etkili sözlerle iletmiş Nehcü'l Belağa'dan din eğitimi adına faydalanmalıdır.

Çalışmamızda Nehcü'l Belağa'yı din, değerler ve ahlâk eğitimi alanında inceleyerek bir boşluğu doldurmaya gayret ettik, din eğitimi adına fayda vermesi en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Nuri, *İslam Ahlâk Düşüncesi ve Müslüman Ahlâkçılar*, Ankara, Fecr Yayınları, 2018.
- Akın, Murat,” *Değerler Eğitimi Açısından İman-Ameli Salih İlişkisi*”, ed. Hasan Meydan, Toplumsal Bütünleşmede Değer ve Eğitimi(3. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı), Zonguldak, Z.Bülent Ecevit. Ü.Yayınları, 2018.s.237-247.
- Akıncı, Abdulvahap, “ *Siyaset Ahlâkı ile İş Ahlâkına Teorik Bir Bakış*”, Kocaeli Üniversitesi, ISGUC.ORG, İş-Güç Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynaklar Dergisi, c.15, sayı 2, 2000-2013, s.82-96
- Akto, Akif, ” *Mardin’de Değer Algısı Etnik ve Dinsel Karşılaşmalar* “Ankara, İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yay, 2016.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, , İstanbul, Üç dal Neşriyat, 1968.
- Aksu, Ali, *Nehcü’l Belağa’da Hz. Ali’nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/2 – 2008,s.35-54
- Algül, Hüseyin, “ *Emin* “ DİA, İstanbul, 1995, c.11.
- Altıntaş Hayrani, *İslam’da Mesuliyet Duygusu*, Diyanet Dergi, 1983, c.19, sayı 2, s.14-20.
- Altuntaş, Halil- Şahin, Muzaffer, *DİB Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara, DİB Yay, 2008.
- Apak, Âdem,” *Hz. Ali’nin Siyasi Kişiliği*”, Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Bursa,2004 Yayına Hazırlayan M. Selim Arık, Bursa İl Müftülüğü, 2005, s.29-50.
- Arslan, Fatma Şükran, *Sünen-i Ebu Davud’un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamber’in Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâki Değerler*, İstanbul, M.Ü. S.B.E, Y.Lisans tezi, 2008.
- Arslan, Mahmut, *Kutadgu-Biligteki Ahlâk ve Siyaset Felsefesi*, Sosyoloji Konferansları, 23, 1986, s.23-49. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/101115>
- Askeri, Ebu Hilal, (ter. Veysel Akdoğan), *Arap Dilinde ve Kuranda Farklar Sözlüğü*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2009.
- Atik, M. Kemal ve diğerleri, *İslami Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay, 1997.

- Aydın, Mehmet Zeki, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, İstanbul, DEM, 2005.
- Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, İstanbul, MÜİFV, 1997.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halife'yi Farklı Okumak-4,Hz. Ali*, Ankara, Ankara Okulu, 2016.
- Bakır, Abdulhalık, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2004,
- Bayar, Volkan – Bayar, Saadet Aylin, *Erdemli İnsan Yetiştirme Modeli: Hacı Bektaş Veli Felsefesinden Çağcıl Eğitim Sistemleri için Bazı Çıkarımlar*, Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, Bahar, 2014, c.5, sayı 9, s.19-42
- Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İstanbul, MÜİFV, 1989,
- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'a Göre İdeal Toplum*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2012,
- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2012.
- Bayraktar, M.Faruk, *İbn Cemaadan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İstanbul MÜİFV, 2006.
- Bayraktar, M.Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul, MÜİFV, 2007.
- Bekiroğlu, Halit, *Said Halim Paşa ve Siyaset Ahlâkı*, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2015.
- Belhi, Seyyid Ahmed Muhtar, *Şah-ı Velayet Sırr-ı Hidayet Hazret-i İmamı Ali*, (Yayına Hazırlayan Arzu Meral) İstanbul, Revak Kitabevi, 2012.
- Bilgin, Beyza – Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi*, , Ankara Akid Yayınları,1991.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul, Akit Gazetesi Yayınları, yıl belirtilmemiş.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Dini ve Felsefi Ahlâk Lugatçesi*, İstanbul, Bilmen Yayınları,1967.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail: *el- Camiu's- Sahih, Sahih-i Buhari*, thk. Takıyuddin en- Nedvi, Beyrut, Darü'l Beşairi'l- İslamiyye, 2011.
- Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.
- Cebeci, Suat, ” *Öğrenme ve Öğretme Görevi Olarak Dini İletişim* ”, Etkili Din Öğretimi, Ed. Şaban Karaköse, İstanbul, Tedef Yayınları, 2010, s.195-227.
- Cebeci, Suat, *Dini Danışma ve Rehberlik*, Ankara, TDV Yay, 2012.

- Coşkun, İbrahim,” *İman- Ahlâk İlişkisi ve Değerler Eğitimi*”, Ed. Recep Kaymakçan ve ark, Değerler ve Eğitimi 2,(İstanbul 2012), İstanbul, DEM, 2015, s.117-138.
- Çağlayan, Ahmet, *Ahlâk Pusulası Ahlâk ve Değerler Eğitimi*, , İstanbul, DEM. Yay, 2005.
- Çağrııcı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, Birleşik yay, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa, “ *Ahlâk*” , İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İstanbul, MÜİFV,2006, c.1.
- Çağrııcı, Mustafa, “ *Merhamet*” , DİA, Ankara, 2004, c29.
- Çağrııcı Mustafa, “ *Sabır* ”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, MÜİFV, 2006, c.4.
- Çağrııcı Mustafa, , “*Sabır* “, DİA, İstanbul, 2008, c.35.
- Çağrııcı Mustafa, “ *Şükür*”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, MÜİFV, 2006, c.4.
- Çağrııcı, Mustafa, *Gazzali’ye Göre İslam Ahlâkı*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.
- Çakan, İsmail Lütfi, “ *İnsan ve Değerler Eğitimi Açısından Hz. Peygamber ve Ahlâk*”, ed. M.Faruk Bayraktar, Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi, (06-07 Aralık 2014 Tartışmalı İlmi Toplantı), İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, s.27-42.
- Çamdibi, H.Mahmut *Din Eğitimine Giriş*, , İstanbul, MÜİFV,1989.
- Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazzali*, İstanbul, MÜİFV, 1994.
- Çamdibi, H.Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2003.
- Çamdibi, H.Mahmut, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, , İstanbul, Çamlıca Yay, 2012.
- Çelebi, İlyas, *Kitaplara İman*, Ankara, DİB, 2014.
- Çerçi, Faris, *Malik El- Eşter’e Verdiği Ahidnameye Göre Hz. Ali’nin Yönetim Anlayışı*, Atatürk Ü.İ.F.Dergisi, Erzurum, sayı 28, 2007, s.89-125.
- Çolak, Ali, *Melek İnancının Kur’an ve Hadis Temelleri*, Gümüşhane İ.F.Dergisi, 2012, sayı 1, c.1, s.35-71.
- Demircan Adnan, “*Ali b. Ebi Talib’in Siyasi Faaliyetleri Bağlamında Ehli Sünnet’in Tarih Okuma Biçimi Üzerine*”, Marife dergisi, y.5, sayı 3, Kış 2005, s.115-134.

- Demircan, Adnan, *Hz Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Humm Olayı*, İstanbul Beyan Yayınları,1996.
- Demircan, Adnan, *Ali- Muaviye Kavgası*, İstanbul Beyan Yay, 2002.
- Demirci, Muhsin, *Kuran'ın Temel Konuları*, İstanbul, MÜİFV, 2000.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2002.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, Vadi Yay, 2001.
- Durmuş, İsmail, “ *Nehcü'l Belağa*” İstanbul, DİA, 2006, c.33,
- Ebu Davud, Ebu Davud, Süleyman b. el- Eş'as b. İshak es- Sicistani el- Ezdi: *es- Sünen Ebi Davud*, thk. Muhammed Nasruddin el- Elbani, i'tena bih Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Alü Selman, Riyad, Mektebetü'l- Maarif, t.y.
- Ebu Gudde, Abdulfettah, *Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, (çev. Enbiya Yıldırım), İstanbul, Yasin yay, 2009.
- Ebü'l Hasan Ebu Turab Ali b. Ebi Talib Abdimenaf Ali, *Nehcü'l Belağa Şerhi*, şrh: İmam Muhammed Abduh, der. Ebü'l Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa Şerif Radi, , Beyrut, Dar'ul Marife, 2005.
- Ecer, Ahmet Vehbi, *İslam Tarihi Dersleri 2 (Dört Halife Dönemi)*, Erciyes Ü. Yay, Kayseri, 1995
- Egemen, Bedi Ziya, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara,1965.
- El- Cami'us- Sağır*, 1/ 415, Muhtasarı ter. ve şer. Ebü'l Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, 911/1505; haz. İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdülaziz Hatip, İstanbul, Yeni Asya Yay, 1996.
- Elmalı, Osman, *Ömer Nasuhi Bilmen'de Dini Ahlâk*, İstanbul, Arı Sanat Yay, 2013.
- el-İsfahani, Rağıb, (çev. Yusuf Türker), *Müfredat Kuran Kavramları Sözlüğü*, İstanbul, Pınar Yay, 2016.
- el-Mevdudi, Seyyid Ebu'l Ala, *Tefhimu'l Kur'an*, İstanbul, İnsan Yay,1996, c.1-7
- er-Radi, Eş-Şerif, Çev. Adnan Demircan, *Hz. Ali, Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, İstanbul, Beyan Yay, 2016.
- er-Radi, *Nehcül Belağa, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri*, (çev. Beşir Işık-M.Vesim Taylan-Faruk Bozgöz), Ankara, Birleşik Dağıtım,1990.

- Esen, Hüseyin, *İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk*, İstanbul, M.Ü S.B.E, Yayınlanmamış Doktora tezi, , 2003.
- Fahri, Macit, çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan, *İslam Ahlâk Teorileri*, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul, Marifet yay,1998.
- Fersahoğlu Yaşar- Demir Mehmed Akif, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2012.
- Fırlalı, Ethem Ruhi “*Ali*”, İstanbul, DİA, 1989, c.2.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “*Gadir-i Humm*” İstanbul, DİA, 1996, c.13.
- Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, ter. Işıtan Gündüz, , İstanbul, Say Yay,1982.
- Gazali, *İhya-u Ulumud-din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, Bedir yay, 1975, c.1-4.
- Göcen, Gülüşan *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*, İstanbul, Dem yay, 2014.
- (çev.)Gölpınarlı Abdalbaki, *Nehcü'l Belağa, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, Kum, İran, Ansariyan Publication, 1989.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, *Mü'minlerin Emiri, Hz. Ali*, İstanbul, Derin Yayınları, 2004.
- Gölpınarlı, Abdalbaki *Sosyal Açından İslam Tarihi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1975.
- Görmez, Mehmet “ *İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi* ”, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, Ankara, DİB Yay, 2011, s.11-16.
- Göz, Kemal, *İslam Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları*, Ankara, Fecr Yay, 2016.
- Gültekin, Hikmet, *Şia'da Hadis ve Nehcü'l Belağa*, Ankara, Nuhbe Yay, 2018.
- Güngör Mevlüt, “ *Kur'an'da Hz. Peygamber'e Sevgi ve Saygı*”, Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Özel Sayı, Ankara, 2000, s.469-480.
- Gürel, Ramazan, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'a Göre Münafıklık Kavramı*, İstanbul, Düşün Yay, 2014.
- Gürler, Kadir, *Kader Üzerine Bir Deneme*, e- Şarkıyyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sayı 10, Kasım, 2013, s.98-114.
- Hamanei, İmam Seyyid Ali, *Nehcü'l Belağa'dan Dersler*, çev. Alican Bahadır, Ankara, Endişe yay, 1991.

- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Ankara, Yeni Şafak, 2003.
- Hatip, Abdulaziz, *Hız. Ali'den Çağlara Mesaj*, İstanbul, Horasan yay, 2006.
- Horozcu, Ümit, *Din Psikolojisi Ders Kitabı*, İstanbul, Rağbet yay, 2015.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, TDV, 1993.
- Hökelekli, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul, Dem, 2008.
- Izutsu, Toshihiko, *Kuranda Tanrı ve İnsan*, (çev. M.Kürşad Atalar), İstanbul, Pınar Yay, 2012.
- İbn. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani: *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Muhammed Naim el-Araksusi, İbrahim ez-Zeybek, Beyrut, Müessesetü'r-Risale,1995-20.
- İbni Mace, Ebu Abdullah Muhammed. b. Yezid er-Rebei el- Kazvini İbn Mace, *Sünen-i İbn-i Mace*, thk. Şuayb el- Arnaut, Adil Mürşid, Said el-Lehham, 2.bs.Dımaşk, Darü'r-Risaleti'l Alemiyye, 2010.
- Kabanka Akkurt, Türkan, *Efendimizin Dilinden Hız. Ali'ye Öğütler*, İstanbul, İz Yayıncılık,2009.
- Kandemir Yaşar, "Ali " İstanbul, DİA, 1989, c.2.
- Karagöz İsmail, *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*, Ankara, DİB Yay, 2006.
- Karagöz, İsmail, *Birlikte Yaşama Ahlâkı ve Hukuku*, Ankara, TDV,2015.
- Karaman Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB, 2006.
- Karaman Hayrettin ve diğerleri, *Kuran Yolu*, Ankara, DİB, 2003,c1.
- Karamanlı, İhsan Ali, *Allah Sevgisi Yolunda Peygamber Ahlâkı*, İstanbul, Rehber Yay, 2006.
- Kasapoğlu Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi*, Diyanet İlmi Dergi, c.44, sayı 2, 2008,s. 7-26.
- Kaya, Mehmet Ali, *Allame-i Ümmet, Esedullahü'l-Galib Şah-ı Velayet, Şah-ı Merdan Hız. Ali: Hayatı, Davası, Mücadelesi*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2013.
- Kayaalp, İsa, *Dinde İletişim Dili*, İstanbul, Nesil Yay, 2004.
- Kılıç, Ünal, "Hız. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri", Hız. Ali Sempozyum Bildirileri, ed. Rıza Savaş, İzmir, (24-25 Ekim 2007), 2009, s.317-335.

- Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, (t.y)
- Kızılabdullah, Yıldız, “*Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din*”, ed. Recai Doğan- Remziye Ege, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s.37-50.
- Kızıler, Hamdi – Canikli, İlyas, *Değerler Eğitimi*, Karabük, Deneme Yay, 2016.
- Koç, Mustafa, *Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 9, sayı 25, Güz 2005, s.373-397.
- Korkmaz, Sıddık, *Nehcü’l Belağa’nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler*, SÜİFD/23, s.165-184.
- Köksal, M.Asım, *İslam Tarihi*, c.18, (t.y)
- Köylü, Mustafa,” *İslam Eğitiminin Temel Özellikleri*”, ed. Mustafa Köylü - Şakir Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 31-69.
- Macit, Yunus, *Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber’in Sünnetinde Doğal ve Fiziki Yapının Masuniyeti*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005,c. (5), s.4, Samsun 2005, s.98-109.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *İnanç Psikolojisine Giriş*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2013.
- Mehmedoğlu, Yurdağül, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2001.
- Mutahhari, Ayetullah Şehit Murteza, *Nehcü’l Belağa’da Bir Gezinti*, çev. Bahri Akyol, İslami İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü, 1998.
- Mutlu, İsmail, *Dört Halife Devri*, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1998.
- Müslim, Ebu’l- Hüseyin el- Kuşeyri en- Nisaburi Müslim b. El- Haccac: *Camii’s-Sahih: Sahih-i Müslim*, nşr. Muhammed Salih Haşim, Beyrut, Darü’l – Kütübi’l- İlmiyye, 1994.
- Nargül, Veysel, *İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l Belağa*, Mîlel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, c.8, sayı 3, Eylül- Aralık 2011, s.115-150.
- Narin İsmail, *Nehcü’l Belağa’da Yer Alan Bazı Dini Kavramlar Üzerine Mülâhazalar*, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 67, Güz 2016, s.135-162.
- Oktaç, Ayşe Sıdıka ,“ *İslam Düşüncesinde Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri*”, ed. Recep Kaymakçan ve arkadaşları, (26-28 Kasım 2004), Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, DEM, 2007

- Oktay Ayşe Sıdika, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Ala-i*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2005.
- Önal, Recep, *Kur'an'da İmani ve Ahlâki Bir Tavrı Olarak Sabır*, C.Ü. İ.F. Dergisi, 12/2, 2008, s.439-466.
- Özafşar, Mehmet Emin ve diğerleri, *Hadislerle İslam*, c.1, Ankara, DİB, 2013.
- Özel, Mustafa, *Yöneticilik Dersleri*, İstanbul, Küre Yay, 2016.
- Özsoy, Ömer- Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Ankara, Fecr Yay, 2013.
- Özsüer, Leyla İlkay “*Abdülbaki Gölpınarlı'nın Eserlerinde Hz. Ali Tasavvuru*”, İstanbul, M,Ü.S.B.E, Y.lisans tezi, 2006.
- Paşa, Ahmed Cevdet, *Dört Büyük Halife Devri*, İstanbul, Çamlıca yay, 2015.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008.
- Polater, Kadir, *Kur'an'da Rahmet Kavramı*, Bursa, Uludağ Üniversitesi S.B.E, Doktora tezi, 1997.
- Radi, Seyyid, *Nehcü'l Belağa, İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Hikmetli Sözleri*, çev. Kadri Çelik, 2. Baskı, İstanbul, Kevser, 2013.
- Sallabi, Ali Muhammed Muhammed, (ter. Şerafettin Şenaslan), *Hz. Ali Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, Ravza yayınları, İstanbul, 2008.
- Sallabi, Ali Muhammed Muhammed, Hz. *Osman, Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, ter. Mehmet Akbaş, İstanbul, Ravza yay, 2006.
- Sarıcık, Murat, *İlim Şehrinin Kapısı Hz. Ali*, İstanbul, Nesil Yay, 2010.
- Sarıçam, İbrahim, “*Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti*”, Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, (08-10 Ekim 2004), Bursa, Yayına Hazırlayan M. Selim Arık, İl Müftülüğü, 2005, s.17-26.
- Sarıkaya, Berat-Şeren, Zeynep, *İnsan Sorumluluğu ve Fillerine Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, c.6 sayı 12, s.68-88
- “Saygı”, (Heyet tarafından yazılmıştır.) *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul, İFAV Yay, 1997.
- Sofuoğlu, Cemal, *Gadir-i Humm Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara,1983,26.sayı, s.461-470.
- Suyuti, İmam, *Halifeler Tarihi*, ter. Abdullah Gündüz, İstanbul, Asalet Yayınları, 2018.

- Sülün, Murat, “ *Kur’an’da Mesuliyet Kavramsal Çerçevesi*”, ed. Bedrettin Çetiner, K.Kerim’de Mesuliyet, Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s.19-41.
- Şirin, Turgay, *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık*, İstanbul, Mim Akademi, 2014.
- Oğuzhan Tan,” *Öğrenilmiş Merhametsizlik*”, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, Ankara, DİB, 2011, s.27-41.
- Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- Temel, Nihat, *Kur’an Aydınlığında Müslüman’a Yol Haritası*, İstanbul, Çamlıca yay, 2013.
- Tirmizi, Ebu Musa İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi, *el-Camiü’l-kebir: Camiü’s-sahih: Sünenü’t-Tirmizi*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, 2.bs, Beyrut, Darü’l-Garbi’l İslami,1998.
- Toksarı, Ali, “ *Emanet* ” İstanbul, DİA, 1995, c.11.
- Topaloğlu, Fatih, ” *Hz. Ali’nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri* ”, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, (24-25 Ekim 2007), ed. Rıza Savaş, D.E.Ü İlahiyat Fak, İzmir,2009, s.305-315.
- Uludağ, Süleyman - Çağrııcı, Mustafa “*İstikamet* “ İstanbul, DİA,2001, c 23.
- Uysal, Enver, *Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler- İslami Erdemler*, Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.12/1, 2003, s.51-69.
- Ünal, Bülent, “*Hz. Ali’nin Egemenlik Anlayışı*” , Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, ed. Rıza Savaş, İzmir, (24-25 Ekim 2007), 2009, s.337-344.
- Ünlü, Nuri, *İslam Tarihi*, İstanbul, MÜİFV, 1992, c.1.
- Ünlüsoy, Kamile, *Tarihi Şahsiyeti Ve Anadolu İnanç Kültüründeki Tasavvuruyla Hz. Ali*, Isparta, Süleyman Demirel Ü.S.B.E, Doktora tezi, 2011.
- Yaman, Ahmet, “ *Savaş*” İstanbul DİA, 2009, c.36.
- Yasa, Metin, *Nehcü’l Belağa’da Hz. Ali’nin Allah Anlayışı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2/9 Güz 2009,s.499-506
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, DİB, 1987.
- Yavuzer, Haluk, *Anne-Baba ve Çocuk*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995.

Yazıcı, Mehmet, *Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri*, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, c.24/1

Yıldırım, Meliha, “ *Türk Edebiyatında Hz. Ali*”, Hz. Ali Sempozyumu, (08-10 Ekim 2004 Bursa), haz. M. Selim Arık, İl Müftülüğü, Bursa, 2005, s.213-241.

Yıldırım, Duran Ali, *İnanç, Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, 2016, S.35-67.

Yıldırım, Muhammed Emin, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, İstanbul, Kalem yay, 2006.

Yıldız, İlhan, *Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları*, Yüzüncü Yıl Ü.İ.F.Dergisi, c.2, Sayı 2, Aralık, 1998, s.301-335.

<https://www.siyerinebi.com/tr/abdullah-yildiz/ilk-namaz>